

THEMIS **THEMIS** **THEM**

***Az ELTE Állam- és
Jogtudományi Doktori Iskola
elektronikus folyóirata***

2016. június

**Themis: Az ELTE ÁLLAM- és Jogtudományi Doktori Iskola
lektorált elektronikus folyóirata**

**A Szerkesztőség a Doktori Iskola hallgatóinak máshol nem
publikált tanulmányait közli.**

Szerkesztőbizottság:

Kukorelli István, Fazekas Marianna, Nagy Marianna

Szerkesztette: Fazekas Marianna

Technikai szerkesztő: Kovács Márta

Szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem-tér 1-3.

Megjelenik minden évben kétszer.

HU ISSN 2064-0900

Tartalom

ALEKU Mónika: Gondolatok a közérdekű perlésről egy kúriai döntés margóján	5
BOKROS Attila: A jogállamiság fogalma és a jogállamiság értékét védő eljárások az Európai Unió jogában	16
GÁL Enikő: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság: a modern szövetkezeti forma előfutára	47
JÁMBOR Gellért: A szervezett bűnözés és a kábítószer-kereskedelem kapcsolata	63
LÁZÁR Domokos: Critical Race Theory – A magyar kritikai rasszelméleti mozgalom elméleti megalapozása	92
RIGÓ Balázs: A 16. század három teoretikusa – avagy milyen a jó fejedelem? – Összehasonlító forráselemzés a humanista államelmélet szemszögéből	117
SORBÁN Kinga: Az informatikai bűncselekmények elleni fellépés az Egyesült Államokban	151
VÉGH Marianna: Büntetés-végrehajtás és az európai elvárások	172
VINCZE Viola: A békéhez való jog	192

Contents

ALEKU, Mónika: Thoughts about the action in the public interest (actio popularis) on the sidelines of a decision of the Curia of Hungary	5
BOKROS, Attila: The concept and the protection of the rule of law in the European Union	16
GÁL, Enikő: The Friendly Society of Kolozsvár: a forerunner of the modern co-operative form	47
JÁMBOR, Gellért: The relationship between organized crime and drug trafficking	63
LÁZÁR, Domokos: Critical Race Theory: Towards a Hungarian Critical Race Theory movement. Theoretical background	92
RIGÓ, Balázs: The Three Theorians of the 16th Century – What does the 'Good Prince' mean?	117
SORBÁN, Kinga: Combatting cybercrime in the United States	151
VÉGH, Marianna: Law enforcement and the European expectations	172
VINCZE, Viola: The Right to Peace	192

Aleku Mónika
Polgári Eljárásjogi Tanszék
Témavezető: Varga István tanszékvezető egyetemi tanár

Gondolatok a közérdekű perlésről egy kúriai döntés margóján

A Kúriai Döntések 2016. évi 3. számában az elvi határozatok között G.1. szám alatt közzétett döntés¹ (a továbbiakban: elvi határozat) értelmében fogyasztói szerződésben alkalmazott választottbírói kikötés tisztességtelenségét közérdekű perben is lehet vizsgálni.

A 3/2013. számú Polgári jogegységi határozat (a továbbiakban: 3/2013. PJE) ugyan általános jelleggel tisztességtelenségnek minősítette a fogyasztói szerződésekben az általános szerződési feltételen, vagy egyedileg meg nem tárgyalt feltételen alapuló választottbírói kikötést, azonban a közérdekű per sajátosságai tekintetében nem foglalt állást. Ezt a Kúria az elvi határozatában tette meg, a közérdekű perre vonatkozó lényeges megállapítások mellett. Ezen elvi határozat elemzésével kívánom felhívni a figyelmet arra a „veszélyre”, hogy a közérdekű per sajátos eljárási szabályainak hiánya konkrét esetben hogyan vezet az anyagi jog által egyébként megfelelően biztosított jogvédelem kiüresedéséhez.

1. A választottbírói kikötésről, illetve annak tisztességtelenségéről

a) A választottbírói kikötéssel a felek „kiszereznek” az állami bírósági szervezetrendszerből, tehát a magánjogi választottbírói rendszer az alternatív jogvita rendezés elsődleges eszköze. Az elvi határozat indokolása is rögzíti, hogy a választottbírói kikötés a felek szerződésen alapuló döntése. A felek a szerződésükben a jogviszonyukra irányadó különböző tartalmú rendelkezéseket hozhatnak. *„(...) A magánjogi jogviszonyok alanyává váló jogalanyok (...) minden további nélkül derogálhatják az állami bírósági jogvitarendezést és kiköthetik privát bíróság, azaz akár ad hoc, akár institutionális választottbírói eljárást olyan jogvitákban, amelyek tárgyáról a magánjog szabályai szerint*

¹ Kúria Gfv.VII.30.116/2015.

szabadon rendelkezhetnek.”² „A választottbírósági kikötések alkalmazásának fő oka, hogy jellemzően külföldi befektető túlzott kockázatként tekint a számára idegen, csak jelentős erőforrások igénybevétele által átlátható belföldi állami rendes bírósági rendszer alkalmazására.”³

A választottbírósági kikötés eljárási feltételrendszerét a választottbíráskodásról szóló 1994. évi LXXI. törvény 3-5.§-ai tartalmazzák. A vonatkozó szabályozás az elemzett konkrét ügy⁴ vizsgálatakor lehetővé tette a választottbírósági kikötés fogyasztói szerződésben való alkalmazását.

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) 41.§-ának (5) bekezdéséből⁵ pedig az következik, hogy választottbírósági kikötés az általános szerződési feltételek között is szerepelhet. Ezt a Pp. nem tiltja, csupán felhatalmazza az alperest, hogy legkésőbb az első tárgyaláson kérelmezze, hogy a pert mégis az általános illetékességgel rendelkező bíróság folytassa le. Megjegyzendő, hogy a Pp. hivatkozott rendelkezése csak konkrét perben, alperesi pozícióból teszi lehetővé a fogyasztó számára azt a jogot, hogy az ügy áttételét kérje. A Pp.41.§ (5) bekezdése azonban nem releváns a kikötés anyagi jogi megítélése, azaz esetleges tisztességtelenségének, így érvénytelenségének megállapíthatósága szempontjából. Az ebben a körben keletkezett korábbi polémiákat a 3/2013. PJE zárta le azzal, hogy a fogyasztói szerződésben az általános szerződési feltételen, vagy egyedileg meg nem tárgyalta feltételen alapuló választottbírósági kikötés tisztességtelen.

A választottbírósági kikötés tisztességtelenségéről általánosan rendelkező 3/2013. PJE-t az új Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) alapján elbírálandó ügyekben irányadó elvi iránymutatásokról szóló 1/2014. Polgári jogegységi határozat a továbbiakban nem tartja irányadónak, mivel annak tartalma a Ptk.-ba

² VARGA 2014. 637.

³ VARGA 2014. 640.

⁴ A konkrét ügyben alperes pénzügyi tevékenységet végző kereskedelmi bank üzletszabályzatának általános szerződési feltételei választottbírósági kikötést tartalmaztak, amelynek tisztességtelensége okán annak érvénytelenségének megállapítása iránt az ügyész felperes közérdekű kereset indított a korábban hatályban volt 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Ptk.) 209.§ (1) és (4) bekezdései, valamint a 209/A.§ (2) bekezdése alapján. Az elsőfokú bíróság a választottbírósági kikötést tartalmazó szerződéses rendelkezések tekintetében a keresetet elutasította, amely elutasítást a másodfokú bíróság helybenhagyott. Az ügyész felperes felülvizsgálati kérelme alapján eljáró Kúria a jogerős ítéletet jogszabálysértőnek találta. A jogerős határozatot a felülvizsgálati kérelemmel támadott részében hatályon kívül helyezte, és az alsóbb fokú bíróság ítéletét megváltoztatva megállapította a támadott általános szerződési feltétel tisztességtelenségét.

⁵ Pp. 41.§ (5): Ha a kikötés az általános szerződési feltételek között szerepel, a kikötött bíróság az alperesnek legkésőbb az első tárgyaláson előterjesztett kérelmére a pert - az alperes által megjelölt - a 29-40. § szerint illetékes bírósághoz teszi át tárgyalás és elbírálás végett.

beépült. A Ptk. 6:104.§ (1) bekezdésének i) alpontja alapján a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződésben tisztességtelennek minősül különösen az a kikötés, amely kizárja vagy korlátozza a fogyasztó peres vagy más jogi úton történő igényérvényesítési lehetőségeit, különösen, ha – anélkül, hogy azt jogszabály előírná – kizárólag választottbírósági útra kényszeríti a fogyasztót. A Ptk. tehát 2014. március 15-től expressis verbis tiltja a választottbírósági kikötést a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződésben, azaz a Kúria korábbi jogértelmezése törvényi szintre emelkedett⁶. Ez a fogyasztók magánjogi védelmét a korábbinál kétségtelenül megfelelőbb módon biztosítja. Ebből is következik, hogy a 3/2013. PJE a Ptk. rendelkezéseinek értelmezése körében a továbbiakban is irányadó, különösen eljárási jogi szempontból. A Kúria álláspontja szerint a bíróság az általános szerződési feltételen, vagy egyedileg meg nem tárgyalt feltételen alapuló választottbírósági kikötés tisztességtelenségét hivatalból köteles észlelni, de annak semmisségét csak akkor állapíthatja meg, ha a fogyasztó – a bíróság felhívására – arra hivatkozik. Ugyanakkor a tisztességtelen szerződési feltételek miatt nemcsak a fogyasztó, hanem a Ptk.6:105.§-ának (1) bekezdésében felsoroltak is jogosultak keresetet, úgynevezett közérdekű keresetet (actio popularis) indítani. A kérdés tehát az volt, hogy „mi a helyzet” az általuk indított közérdekű perben, illetve hogy a 3/2013.PJE actio popularis esetén miként alkalmazandó.

b) Kiindulópontként kiemelem, hogy az elemzett elvi határozat indokolásában a Kúria egyetértett a másodfokú bírósággal abban, hogy *„a Ptk. kétféle jogvédelmet biztosít a tisztességtelen általános szerződési feltételekkel szemben: a fogyasztók egyedileg is hivatkozhatnak saját perükben ezek érvénytelenségére, valamint az arra jogszabály által feljogosított jogalanyok által indított közérdekű keresetek is ezt a célt szolgálják. E két jogvédelmi funkciójú eljárás közötti leglényegesebb különbség az ítélet hatálya: amíg a fogyasztó által indított perben az ítélet inter partes jellegű, addig közérdekű perben az alperessel szerződő valamennyi fogyasztóra kiterjedő hatályú”*.

Ugyanakkor az is rögzítendő, hogy a kialakult bírói gyakorlat alapján az általános szerződési feltételekben szabályozott választottbírósági kikötés a szokásostól eltérő rendelkezésnek minősül⁷. Ezért ez a kikötés csak akkor válik a szerződés részévé, ha erről a szerződés megkötése előtt a másik szerződő felet tájékoztatják és a másik szerződő fél a választottbírósági

⁶ A tilalom a Ptk. hatálybalépése előtt a fogyasztóval kötött szerződésben tisztességtelennek minősülő feltételekről szóló 18/1999. (II.5.) Korm.rendelettel átültetett 93/13/EGK tanácsi irányelvből volt levezethető. Ezt a jogirodalomban többen kritika tárgyává tették, így például Darázs Lénárd, Wallacher Lajos.

⁷ EBH 2003.875., BH 2001.131.

kikötést tartalmazó okiratra utalással elfogadja.⁸ Az úgynevezett figyelemfelhívó tájékoztatás elmaradásának tehát az a következménye, hogy a feltétel nem része a megállapodásnak, olyan feltétel pedig, amely nincs, érvénytelen sem lehet.

Azonban az is értelemszerű, hogy „a nem létező klauzula” vizsgálata – a nem létező szerződések dogmatikájának mintájára – kizárólag egyedi perekben lehetséges. Az általános szerződési feltételek, blankettaszerződések írásos tartalma alapján ugyanis általános érvennyel nem mondható ki, hogy a kikötés nem vált a szerződés részévé, mivel előfordulhat olyan eset, amikor annak ellenére, hogy a szerződés ezt a tényt nem tartalmazza, mégis megtörténik a megfelelő tájékoztatás.

A Kúria a BH.2014.83. számon közzétett eseti döntésében egyértelműen rögzítette: vélelem szól amellett, hogy a fogyasztói szerződésben az általános szerződési feltételt a felek egyedileg nem tárgyalták meg. E jogszabályi vélelem megdöntése közérdekű perben fogalmilag kizárt. Az indokolásban leírtak szerint: *„A Legfelsőbb Bíróság a fogyasztói szerződés érvényességével kapcsolatos egyes kérdésekről szóló 2/2011. (XII. 12.) PK véleménye 2. pontjában akként foglalt állást: vélelem szól amellett, hogy a fogyasztói szerződésben az általános szerződési feltételt a felek egyedileg nem tárgyalták meg. A fogyasztóval szerződő fél ezt a vélelmet csak akkor tudja sikeresen megdönteni, ha kétséget kizáróan bizonyítja: a szerződéskötést megelőzően biztosította annak lehetőségét, hogy az adott feltétel tartalmát a fogyasztó befolyásolhassa és a fogyasztó e lehetőséggel nem élve fogadta el a feltételt. A Kúria megítélése szerint e jogszabályi vélelem megdöntése közérdekű perben fogalmilag kizárt. A fogyasztóval szerződő félnek ugyanis – figyelemmel a 2/2011. (XII. 12.) PK vélemény hivatkozott 2. pontjára – azt kellene tudni bizonyítania, hogy kivétel nélkül minden, vele szerződő fél érdemben befolyásolhatta annak tartalmát. A fogyasztóval szerződő fél ezért csak egyedileg, szerződésenként hivatkozhat konkrét fogyasztókkal szemben arra, hogy a velük létrejött jogviszonyban az adott feltétel nem minősül általános szerződési feltételnek, mivel azt a szerződéskötéskor érdemben megtárgyalták.”*

Fentiekből következően közérdekű perben absztrakt módon nem vizsgálható, hogy a támadott kikötést az adott szerződések megkötése során a felek megtárgyalták-e vagy sem. *„A fogyasztóval szerződő fél*

⁸ Amint azt Darázs is rögzíti: *„Fontos szabály az ún. meglepetés-klauzulákkal szembeni védelem, amit úgy ér el a polgári jog, hogy külön tájékoztatni kell a másik felet arról az általános szerződési feltételről, amely a szokásos szerződési gyakorlattól, a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől lényegesen vagy valamely korábban a felek között alkalmazott kikötéstől eltér. Ilyen feltétel csak akkor válik a szerződés részévé, ha azt a másik fél – a külön figyelemfelhívást követően – kifejezetten elfogadta.”* DARÁZS 2012 20.

számára egyedileg, szerződésenként áll nyitva annak eljárásjogi és bizonyítási lehetősége, hogy adott fogyasztóval szemben – a vele létrejött jogviszony vonatkozásában – hivatkozzon az egyedi megtárgyaltság tényére és igazolja.”⁹

Mindezekből következően tehát a közérdekű perben a kikötés tisztességtelenségének megállapítására és annak indokolására akkor is az általános szabályok irányadóak, ha a szerződési kikötés a szokásos szerződési gyakorlattól eltér – mint például a választottbírói kikötés esetében –, és az erre való figyelemfelhívás elmaradásakor szintén. A „nem létező kikötés” ezen jogi alapon történő jogkövetkezményének levonása kizárólag egyedi perben lehetséges, az közérdekű per tárgya nem lehet.¹⁰

A leírtakat megerősíti, hogy a Kúria is akként döntött az elvi határozatával, hogy fogyasztói szerződésben alkalmazott választottbírói kikötés tisztességtelenségét közérdekű perben is lehet vizsgálni. A közérdekű perben nem alkalmazható a 3/2013. PJE rendelkező részében szereplő eljárási szabály, amely szerint a bíróság a választottbírói kikötés tisztességtelenség miatti semmisségét csak akkor állapíthatja meg, ha a fogyasztó – a bíróság felhívására – arra hivatkozik. Az indokolás értelmében *„ha ezen eljárási rendelkezés érvényre juttatása közérdekű perben is következne a PJE-határozatból, az azt eredményezné, hogy a jogegységi határozat egy speciális körben jogszabályi rendelkezés ellenére kizárná a közérdekű perindítást, ami sem a jogegységi határozatok általános funkciójával, sem a konkrét jogegységi határozat célkitűzéseivel nem egyeztethető össze.”* Nyilvánvaló, hogy eljárási jogi rendelkezés vagy annak értelmezése anyagi jogi szabály érvényesülését nem ronthatja le. A 3/2013. PJE rendelkező részének közérdekű perekre kiterjesztő értelmezése contra legem. A közérdekű keresetindítási jogkör törvénysértően szűkítő értelmezése körében a Kúria által kifejtettek véleményem szerint általában is irányadóak kell, hogy legyenek.

Az elvi határozat a tisztességtelenség vizsgálata és az érvénytelenség megállapítása körében azt is megerősítette, hogy nincs olyan speciális szabályozás, amely különbséget tenne anyagi vagy eljárásjogi tartalmú szerződéses rendelkezés között.

⁹ Fővárosi Ítéltábla 14.Gf.40.556/2014/7/II. számú döntése

¹⁰ Bár ismert olyan döntés (Pfv.VIII.22.152/2010/10.), amely ezen az alapon is megállapította a kikötés tisztességtelenségét.

2. A közérdekről, és a közérdekű perről

Tulajdonképpen nem lehet csodálkozni azon, hogy a 3/2013. PJE a közérdekű per sajátosságai tekintetében külön nem foglalt állást, mivel ezen a téren a jogalkotó is jelentős mulasztásban van, ami a polgári perrendtartást illeti. Közérdekű perről a Pp. nem tesz említést, a lehetősége jelenleg szerteágazó anyagi jogi rendelkezésekben szabályozott, például a már hivatkozott Ptk. 6:105.§-ában vagy a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 38-39. §-aiban. A közérdekű igényérvényesítés az anyagi jog által meghatározott terület, eljárásjogi oldalával az eljárásjogi specialitásai miatt, az anyagi jogi felhatalmazások hatékony érvényesíthetősége érdekében indokolt foglalkozni. Az anyagi jogi szabályok tehát meghatározzák a közérdekű perlés esetköreit, azonban a kapcsolódó eljárásjogi szabályok hiányában az igényérvényesítés és a jogvédelem kimerül a bírósághoz fordulás jogában, a jogsértő helyzet pedig fennmarad.

A problémát orvosolandó a polgári perrendtartásról szóló törvény tervezete¹¹ szükségesnek tartja a közérdekű perlés – jelenleg nem létező – eljárási szabályainak megalkotását, és véleményem szerint ezzel csak egyetérteni lehet. Vita tárgyát mindössze az képezheti, miként, milyen konkrét eljárási szabályok mentén határozza meg a jogalkotó a közérdekű pert.

Ehhez mindenekelőtt érdemes áttekinteni a közérdekű perek általános jellemzőit. A Kúria elvi határozatának közérdeket érintő megállapításai a konkrét ügy kapcsán jól szemléltetik a közérdekű perekkel kapcsolatos általános téziseket, amelyek az alábbiak:

a) A Kúria indokolása szerint *„Az eljárás mögött meghúzódó közérdek tehát nem egyszerűen a „fogyasztó érdeke”, hanem az az érdek, hogy a tisztességtelen szerződési feltételek alkalmazását megszüntessék. Az ügyész jelen perben nem más, egyedileg meghatározható személyek érdekeinek védelme céljából, hanem a közérdek védelmében indít pert. Ez a közérdek az egyes fogyasztók perlési jogosítványaitól vagy egyedi érdekeiktől függetlenül megállapítható, így a magánautonómia vagy a rendelkezési jog sérelme nem merül fel. Ettől függetlenül a Kúria rámutat arra, hogy a közérdek érvényesítése jelen esetben a fogyasztók döntő többsége érdekeinek érvényesítését is jelenti, mert az Üzletszabályzatban foglalt választottbírói kikötés a rendes bírói út kizárásával a fogyasztót*

¹¹ A közérdekből indított perek elnevezésű XLII. fejezet. Forrás: file:///C:/Users/alekum/Downloads/20160411%20Pp%20el%C5%91terjeszt%C3%A9s_honlapra.pdf (2016.05.25.)

általában véve igényérvényesítési lehetőségeiben korlátozza. Elképzelhető olyan kivételes, atipikus eset, amikor a fogyasztó maga is jogvitájának választottbíróóság előtti rendezését kívánná. Ebben a szűk körben a felülvizsgálati kérelemmel érintett üzletszabályzati rendelkezések érvénytelenségének megállapítása a fogyasztó helyzetének terheesebbé válását eredményezheti. Ez azonban nem lehet akadálya a tisztességtelenség közérdekű perben történő megállapításának, mert a közérdekű perben – annak természetéből adódóan – nincsen lehetőség hipotetikus egyéni fogyasztói érdekek mérlegelésére. A közérdekű pertípus létrehozásával a jogalkotó a közérdek és az atipikus, egyéni fogyasztói érdekek közötti mérlegelést már elvégezte. A Kúria ehhez csak azt a megállapítást teheti hozzá, hogy a konkrét esetben az atipikus fogyasztó számára a választottbíróági út igénybevétele a fentebb említett esetekben egyedi megállapodás alapján jogilag nem kizárt, és ez a megoldás a választottbíróági eljárás természetéhez és rendeltetéséhez is jobban illeszkedik. A fogyasztók döntő többsége érdekeinek érvényesítésével járó társadalmi előnyök messze meghaladják az atipikus fogyasztó hipotetikus érdeksérelmét, amely a fentiek szerint orvosolható is.”

Az előzőekből is következik, hogy a jogalkotó közérdekű keresetindításra történő felhatalmazása mögött az a megfontolás húzódik, hogy valamely kiemelt közérdeknek – esetünkben a fogyasztóvédelemnek – fokozottabb jogvédelmet biztosítson. Ebből az is következik, hogy ezekben az ügyekben a bíróságnak az eljárása során a közérdek fennállását nem kell vizsgálnia, mert ezt a vizsgálatot helyette a jogalkotó előre elvégezte. A konkrét, perbeli közérdeket értelemszerűen külön bizonyítani sem kell, ezek a keresetek *ex lege* közérdekűek.

Már a római jog különbséget tett közérdek és magánérdek között „A későklasszikus, majd a posztklasszikus jogtudomány a *ius publicumot* a *ius privatumtól* a közérdek (*utilitas publica*) és magánérdek (*utilitas privata*) fogalmának bevezetésével választotta el. Erre utal Ulpianus szövege, amely szerint »e tudománynak két fő része van: a közjog és a magánjog. A közjog az [a jog], amely a római államra vonatkozik, magánjog az, amely az egyének érdekét tartja szem előtt; egyes dolgok ugyanis a köz hasznát szolgálják, mások a magánszemélyekét.«¹²

A közösségi érdek mint az egyén rendelkezési joga felett álló közérdek jelent meg tehát a római jogban, és ez a jogfelfogás egészen a XIX.

¹² „huius studii duae sunt positiones: publicum et privatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem; sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim (D.1,1,1,2)” (FÖLDI - HAMZA 1996 52.)

század elejéig meghatározta a kontinentális jogfejlődést. A XIX. század elejétől egyre tágabb körben biztosítottak jogvédelmet – mind a büntetőjog, mind a polgári jog területén – a közösségi érdekeknek. Például a napóleoni kodifikációs hullámban született 1806. évi francia polgári eljárási törvénykönyv, a *Code de procédure civile* a közérdeknek sajátos jogállású képviselőt is jelölt az ügyész (*Ministère public*) személyében, aki rendkívül széles körben léphetett fel a közérdek védelme érdekében¹³.

A XIX. század végén a kontinentális Európa csaknem valamennyi országának polgári eljárásjogában egyre nagyobb szerepet kapott a közérdek, illetve annak védelme. Az 1895. évi osztrák polgári perrendtartást, az *Österreichische Zivilprozessordnung*-t (a továbbiakban: öZPO) megalkotó Franz Klein a polgári per céljában megjelenő közérdeket természetjogi entitásnak értékelte.¹⁴ Az öZPO újítása a per céljával összefüggő azon szemléletváltás volt, amely alapján a polgári pernek a szoros értelemben vett magánérdeken túl közérdekű célokra is tekintettel kell lennie. Az 1940. évi olasz *Codice di procedura civile* 70. cikkének (3) bekezdése generális klauzulával biztosította a beavatkozás lehetőségét a közérdek sérelme esetére. A kontinentális jogoktól alapjaiban eltérő angolszász jogrendszer szintén lehetőséget biztosított a közérdekből történő perbeli fellépésekre.

*„Annak ellenére, hogy a közérdeknek nincs általánosan elfogadott definíciója, a jogalkalmazás szintjén általában az állam, a jogalkotó által preferált közérdekként aktuálisan norma formájában is elismert, és társadalmi támogatottsággal (igénnyel) is alátámasztott érdeket tartjuk közérdekűnek.”*¹⁵

A fenti definícióban, valamint az elvi határozatban írtak is szemléltetik, hogy a közérdek kvalitatív sajátossága a jogi elismertség, illetve az, hogy a jogrendszer azt széles körűen biztosítja. Mindebből természetesen az is következik, hogy a jogilag el nem ismert, de egyébként valamilyen szempontból méltányolható érdekek a közérdek jogi fogalmi körén kívül esnek. A közérdekben az egyes egyének javát szolgáló értékek manifesztálódnak, amelyeket jogállami keretek között a jogi elismertség garantál. A közérdek tehát nem egyszerűen az egyéni érdekek összegzése, hanem minőségileg többet jelent, ami indokoltá teszi az össztársadalmi védelemre való jogosultságot. Hangsúlyozandó, hogy a közérdek felett az egyes egyén nem bír hatalommal, rendelkezési joggal.

¹³ CPC IV. cím 83. cikk

¹⁴ KENGYEL 2013 13.

¹⁵ JUDINÉ VIDA 2015 269.

A közérdek kvantitatív sajátossága az, hogy abban a polgárok szélesebb körének érdekei jelennek meg. Tehát a közérdek fogalma alatt a társadalom kisebb vagy nagyobb csoportjának vagy a társadalom egészének jogai értendőek.

Ez a fentiekben részletesen elemzett – ex lege fennálló – közérdek az, ami alapvetően elhatárolja a közérdekű pert az egyéni igényérvényesítéstől. A sajátos eljárási szabályok megalkotásának szükségessége elsősorban ebből fakad.

b) A másik lényegi különbség az egyedi perekhez viszonyítottan, hogy – amint arról már volt szó – amíg a fogyasztó által indított perben az ítélet hatálya *inter partes* jellegű, addig közérdekű perben az alperessel szerződő valamennyi fogyasztóra kiterjedő hatályú.

A köz-, illetve egyéni érdekvédelem megvalósulása a gyakorlatban sem keveredik, a fogyasztó a közérdekű perben félként nem vesz részt. Általában tudomása sincs egy ilyen típusú per megindításáról. A beavatkozás körében pedig a bírói gyakorlat alapján a közérdekű perben a kereset előterjesztője minden olyan személy helyett és érdekében eljár, akinek jogát a per tárgya érinti, ezért önmagában ennek a körülménynek megléte nem teremt elegendő jogi alapot a perbe történő beavatkozásra.¹⁶

A mindenkivel szemben hatályos ítéletek tehát a gyakorlatban kivételt képeznek „a beavatkozáshoz szükséges jogi érdek mindig fennáll, ha az ítélet jogereje a beavatkozóra is kiterjed” szabálya alól. Ennek magyarázata, hogy nyilvánvalóan kezelhetetlenné válna az eljárás, ha egyszer csak megjelenne több tízezer érintett fogyasztó, mint beavatkozó. A hatályos Pp. 64.§-ának (3) bekezdése, a 126.§-ának (1) bekezdése, valamint a 219.§-a (1) bekezdésének e) pontja a közérdekű perek gyakorlatában tehát nem érvényesül, mivel az kivitelezhetetlen. Ezen törvényhelyek alkalmazása elméletileg sem indokolható, mert ezekben a perekben nem egyéni, hanem közérdekű igényérvényesítésről van szó. A közérdekű per az egyéni igényérvényesítést adott esetben segíti, megkönnyíti, de alapvetően a köz érdekének védelmét szolgálja, amint azt az elvi határozat is kiemelte az atipikus fogyasztót érintően.

Az elvi határozat azt is rögzíti, hogy a fogyasztó eredményes keresetének az a jogkövetkezménye, hogy a fogyasztó és az üzletszabályzat alkalmazója közötti jogvita nem vihető választottbíróság elé, mivel a tisztességtelen választottbírósági kikötés az adott fogyasztó és az üzletszabályzat alkalmazója közötti hatállyal az üzletszabályzatból „kimetszésre” kerül, vagyis nem érvényesül az adott fogyasztó és az

¹⁶ BDT 2011.2503.

üzletszabályzat alkalmazója közötti jogviszonyban. A közérdekű per célja pedig a tisztességtelen szerződési feltételek alkalmazásának megszüntetése, amely azzal az eredménnyel is jár, hogy a tisztességtelen feltételek ne jelentsenek kötelezettséget az alperessel szerződő egyetlen fogyasztónak sem. Az ilyen típusú perek tehát azt a célt szolgálják, hogy a fogyasztók a sérelmezett kikötéstől szabaduljanak, adott esetben az számukra ne jelentsen kötelezettséget.

3. Összegzés

A közérdekű perindítás nélkül tehát hatékonyan nem valósulhat meg a fogyasztók magánjogi védelme.

A 3/2013. PJE csupán a bíróságokra nézve kötelező, választottbíróságok, illetve a szerződéses felek viszonyában értelemszerűen nem érvényesül. Ugyanakkor, ha maga a fogyasztó bármely okból – például információhiány vagy félreértés miatt – nem hivatkozik a kikötés tisztességtelenségére, akkor az egyébként tisztességtelen kikötés alapján kizárólag a kikötött választottbíróság jogosult eljárni. *„Vagyis a fogyasztó eltérő nyilatkozata hiányában az egyébként tisztességtelen bíróságválasztó kikötés fog érvényesülni. Egyedi ügyekben elképzelhető tehát, hogy a fogyasztó általi hivatkozás hiányában a tisztességtelen bíróságválasztó kikötések érvényesülhetnek a gyakorlatban.”*¹⁷

Kizárólag a közérdekű perekbe hozott ítélet *erga omnes* hatállyal rokon jellege biztosítja, hogy a tisztességtelen feltételek ne jelentsenek kötelezettséget az alperessel szerződésben álló egyetlen fogyasztó számára sem. Ehhez az szükséges tehát, hogy a bíróság a közérdekű perben a tisztességtelen szerződési feltételek érvénytelenségét megállapítsa. Az érvénytelenség ezen *erga omnes* hatályú megállapításához, valamint az ilyen tartalmú döntések súlyával arányban álló megismerhetővé tételéhez pedig szükséges a megfelelő eljárási szabályok és garanciák megalkotása, amelyre a Pp. kodifikáció megfelelő alkalmat kínál.

Felhasznált irodalom:

DARÁZS Lénárd: A „bíróságválasztás” mint tisztességtelen szerződési kikötés Gazdaság és Jog 2012/12.

¹⁷ DARÁZS 2012 22.

FÖLDI András-HAMZA Gábor: A római jog története és intézményei Negyedik, átdolgozott és bővített kiadás Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1996.

FÖLDI András (szerk.) Összehasonlító jogtörténet ELTE Eötvös Kiadó, ELTE Jogi Kari Tankönyvek Budapest, 2014.

JUDINÉ VIDA Angéla: A közérdek, illetve az egyéni érdekek értékelése a közérdekvédelmi ügyész gyakorlatában, Tanulmányok Polt Péter 60. születésnapja tiszteletére HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft, Budapest 2015.

KENGYEL Miklós: A bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben, Osiris Kiadó Budapest, 2003.

NÉMETH László: Az általános szerződési feltételek és a fogyasztói szerződések érvénytelensége iránti perek tapasztalatai Gazdaság és Jog 2008/11.

VARGA István: A választottbírói eljárás és az állami bírósági polgári per viszonyrendszerének összefüggései in. Egy új polgári perrendtartás alapjai (szerk.: Németh János-Varga István) HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., 2014.

WALLACHER Lajos: A választottbírói kikötés tisztességtelensége fogyasztói szerződésekben Európai Jogi Fórum 2014/3. szám

Thoughts about the action in the public interest (actio popularis) on the sidelines of a decision of the Curia of Hungary

According to a decision of the Curia of Hungary –published in Decisions of Curia in the third edition 2016 among economic cases ruling in principle – the unfair nature of the provision of the arbitration court applied in a consumer agreement can also be examined in a lawsuit of public interest. Across the analysis of this ruling in principle I would like to draw attention to the „danger” of the lack of rules of action popularis. I present the concept and roots of public interest, the unfair terms in consumer contracts, the unfair nature of the provision of the arbitration court, legal effects of a finding that a term is unfair as a result of an action in the public interest and the erga omnes effect of national findings of unfairness.

Bokros Attila

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Lattman Tamás PhD, egyetemi adjunktus

A jogállamiság fogalma és a jogállamiság értékét védő eljárások az Európai Unió jogában

„Jobban kidolgozott eszközrendszerre van szükségünk, nem elég, ha mindössze a politikai meggyőzés >>puha hatalmi eszköze<< és az EUSZ 7. cikkében szereplő >>nukleáris opció<< között választhatunk.”

(José Manuel Barroso)¹

1. A jogállamiság elve az Európai Unióban

Az Európai Unió sajátos, nemzetközi jogalanyisággal rendelkező entitás, mely az Európai Unióról szóló Szerződés (a továbbiakban: EUSZ) 2. cikke értelmében többek között a jogállamiság és a demokrácia elveire épül². Ezek az elvek a közös tagállami alkotmányos hagyományokra tekintettel valamennyi tagállam alkotmányos rendszerének is alapját képezik, bár annak tartalmában eltérések tapasztalhatók³. Mint részben értékközösség, biztosításuk és védelmük az Európai Unió egyik fő érdeke és kötelezettsége. Továbbá a jogállamiság és demokrácia elvei szerint szervezett politikai berendezkedés valamennyi tagállam Szerződésekből eredő kötelezettsége.

„Ugyanakkor az egyes tagállamokban nemrégiben lezajlott események⁴ rávilágítottak arra, hogy a jogállamiság elvének figyelmen kívül hagyása, illetve ennek következtében az olyan elveknek a figyelmen kívül hagyása, melyek védelmére éppen a jogállamiság elve hivatott, valódi problémává

¹ BARROSO (2012)

² EUSZ 2. cikk „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

³ LÁNCOS (2014): 2.

⁴ Ld. pl. C-286/12. sz. Bizottság kontra Magyarország, C-518/07. sz. Bizottság kontra Németország, C-614/10. sz. Bizottság kontra Ausztria.

*változhat.*⁵ A jogállamiság értékének sérelme olyan rendszerszintű problémákhoz vezet, amelyek a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térségét veszélyeztetik⁶. Mivel a 7. cikk szerinti eljárás gyors reakcióra képtelen, a kötelezettségszegési eljárás pedig többletfeltételeket tartalmaz a pusztán jogállamiság értékének veszélyeztetésén túl és csupán „pontoszerű” válasz adására képes egyes konkrét ügyekben, a Bizottság 2014. évi javaslata a rendszerszintű fenyegetések kialakulásának megakadályozására hivatott, gyors választ adni képes mechanizmust tartalmaz. Ezt a preventív szemléletet vallotta a korábbi és vallja a jelenlegi Bizottság is. Erre az Európai Bizottság alelnökének, Frans Timmermansnak Elnökök Értekezlete 2014. október 7-i meghallgatásán elhangzott beszéde is megfelelő példaként szolgál: *„Elsődleges feladatomnak tekintem, hogy a jogállamiság értékét veszélyeztető rendszerszintű fenyegetéseket megelőzzük. Őszintén hiszem, hogy a megelőzés jobb, mint a javítás. Az érintett tagállammal való gyors párbeszéd kezdeményezése pedig önmagában segítségünkre lehet ilyen problémás helyzetek megoldásában.”*

Céлом, hogy elemezzem a hatályos jogállamiság védelmi keretrendszerét, elsőként meghatározva, hogy a számos jogtörténeti és jogelméleti jogállamiság fogalom mellett az Európai Unió jogában milyen tartalmi elemekkel bír a jogállamiság értéke. Másrészt vizsgálom a jogállamiság értékét védő uniós eljárásokat, nagyobb hangsúlyt helyezve a 7. cikk szerinti eljárásra, illetve kitérve a Bizottság 2014. évi javaslatán alapuló, új jogállamiságvédelmi eljárásra.

2. A jogállamiság fogalma az Unió jogrendszerében

A jogállamiság fogalma tagállamonként eltérő tartalmi elemekkel rendelkezik. Mint a tagállamok és az Unió alkotmányos hagyományainak tárgya alapvető tartalmában viszont meghatározható. Ehhez az Európai Unió Bíróságának, az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata, valamint a Joggal a Demokráciáért Európai Bizottság (más néven: Velencei Bizottság) szakértői anyagai szolgálhatnak segítségül⁷. Ezek mind olyan intézmények, amelyek gyakorlatára az Európai Bizottság jogállamisági kérdésekben folyamatosan hivatkozik. Az EUSZ 2. cikke szerinti jogállamiság tartalma a következő elemeket öleli fel: „(...) a törvényesség elve, mely a jogalkotás átlátható, elszámoltatható,

⁵ A Bizottság COM(2014)0158 final közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. A jogállamiság megerősítésére irányuló új uniós keret [a továbbiakban: COM(2014)0158 final], 2. p.

⁶ LÁNCOS (2014): 2. p.

⁷ COM(2014)0158 final: 4. p.

demokratikus és plurális jellegét előfeltételezi; jogbiztonság; a végrehajtó hatalom önkényességének tilalma; független és semleges bíróságok; hatékony bírói felülvizsgálat, beleértve az alapvető jogok tiszteletben tartását és a jog előtti egyenlőséget.”⁸ A jogállamiság azt garantálja, hogy valamennyi közhatalmi aktus törvényes korlátok között, a demokrácia és az alapvető jogok értékeinek szem előtt tartásával, független és pártatlan bíróságok felügyelete mellett valósuljon meg⁹.

Az Európai Unió Bíróságának a Les Verts-ügyben hozott döntése adja az alapját a jogállamiság uniós gyakorlat szerinti meghatározásának¹⁰, az uniós szintű jogállamiságvédelemnek, illetve az alkotmányos rendszer kiépítésének. A Bíróság ítélete alapján az Unió „(...) jogközösség, amennyiben sem a tagállamok, sem pedig az intézmények nem mentesek annak vizsgálata alól, hogy jogi aktusaik megfelelnek-e az alkotmányos alapchartának, azaz a Szerződésnek.”¹¹

A Bíróság gyakorlata a következő elveket tekinti a közös alkotmányos hagyományok elemének a jogállamiság kérdéskörében:

- (1) a törvényesség elve az átlátható¹², számon kérhető, demokratikus és pluralista jogalkotási folyamatban¹³;
- (2) a jogbiztonság elve¹⁴, amely a kiszámíthatóságot és a visszamenőleges jogalkotás tilalmát foglalja magába amellett, hogy garantálja minden polgár számára, hogy a jogszabályokat még hatálybalépésüket megelőzően megismerhessék, hogy ezáltal magatartásukat azokhoz hozzáigazíthassák¹⁵;
- (3) a végrehajtó hatalom önkényességének tilalma, amelynek értelmében a polgárok magánéletébe a végrehajtó hatalom törvény által előírt indokkal avatkozhat csak be¹⁶, „(...) a végrehajtó hatalom csakis a hatályos törvények alapján, azoknak megfelelően gyakorolhatja hatalmát”¹⁷;
- (4) a független és hatékony bírói felülvizsgálat elve, mely szerint az Unió jogi unió, ahol minden polgár bírói jogvédelemre

⁸ COM(2014)0158 final: 4. p.

⁹ COM(2014)0158 final: 4. p.

¹⁰ PECH (2012): 9. p.

¹¹ 294/83. sz. „Les Verts” kontra Európai Parlament ügyben hozott ítélet, EU:C:1986:166, 23. pont

¹² O'REILLY (2015)

¹³ C-496/99 P. sz. Bizottság kontra CAS Succhi di Frutta ügyben hozott ítélet, EU:C:2004:236, 63. pont

¹⁴ ROOS (2008): 4. p.

¹⁵ 212-217/80. sz. Amministrazione delle Finanze dello Stato kontra Salumi egyesített ügyben hozott ítélet, EU:C:1981:270, 10. pont

¹⁶ 46/87. sz. és 227/88. sz. Hoechst kontra Bizottság egyesített ügyben hozott ítélet, EU:C:1989:337, 19. pont

¹⁷ BESSELINK (2011): 56-57. p.

jogosult akár nemzeti jogból, akár uniós jogból ered jogosultsága vagy igénye¹⁸;

- (5) a tisztességes eljáráshoz való jog¹⁹;
- (6) a hatalmi ágak elválasztásának elve²⁰;
- (7) a törvény előtti egyenlőség elve, amely az egyenlő bánásmódnak az Alapjogi Charta 20-21. cikkeiben meghatározott követelményeit tartalmazza.

A jogállamiság fogalmáról az Európai Unió Bírósága további konkrétabb fogalom-meghatározást nem kínál. A jogállamiság fogalma az elsődleges joganyag szintjén az Amszterdami Szerződéssel jelent meg, – a most hatályos állapothoz hasonló normakörnyezetben. E kései inkorporálás oka, hogy az európai integráció kezdeti szakaszaiban tisztán gazdasági integrációként indult, így nem volt érdekelt abban, illetve egyik tagállam sem tartotta szükségesnek, hogy a jogállamiság értékének védelmét szolgáló elveket és rendelkezéseket tartalmazzanak az alapító szerződések²¹.

Amint az integráció kiterjedt politikai területekre is, megjelent annak az igénye, hogy a jogállamiság és demokrácia elvei – mint közös európai értékek – is védelemben részesüljenek a gazdasági érdekek mellett. A Maastrichti Szerződés teremtette meg a politikai uniót, amelynek mint értékközösségnek nélkülözhetetlen alapeleme a jogállamiság mint jogi és politikai fogalom. Az Amszterdami Szerződéssel módosított EUSZ 6. cikke pedig már a következőképpen szól: *„Az Unió a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és alapvető szabadságok, a jogállamiság értékein alapul, melyek közösek a tagállamokban”*. Az Amszterdami Szerződés e módosítását, mint a keleti csatlakozó államokkal szembeni védelem egyik eszközét fogadták el. Az Unió és akkori tagállamainak célja az volt, hogy az újjólag csatlakozó keleti, és demokratikus hagyományokban kevésbé érett tagállamokban jelentkező esetleges alapvető értékeket veszélyeztető jelenségeket az Unió képes legyen kezelni, és a kisebb kohéziós erővel bíró tagállamok destruktív folyamatait idejekorán felderítse, valamint egy közös mércéhez igazítva szorítsa vissza.

A jogállamiság, a demokrácia és az alapvető jogok tiszteletben tartásának kötelezettségét az Unió együttesen kezeli²², és ezeket

¹⁸ 46/87. sz. és 227/88. sz. Hoechst kontra Bizottság egyesített ügyben hozott ítélet, EU:C:1989:337, 19. pont

¹⁹ C-174/98. P. és C-189/98. P. sz. Hollandia és Van der Wal kontra Bizottság egyesített ügyben hozott ítélet, EU:C:2000:1, 17. pont

²⁰ C-550/07. P. sz. Akzo Nobel Chemicals és Akros Chemicals kontra Bizottság ügyben hozott ítélet, EU:C:2010:512, 54. pont

²¹ Promoting the rule of law in the European Union, FRA Symposium Report, 4th Annual FRA Symposium, Vienna, 2013.06.07. (a továbbiakban: FRA Symposium Report 2013): 4. p.

²² PECH (2012): 8. p.

követelményként támasztja a tagállamok és saját szervezete, működése számára. Az együttes elvárás is a politikai unió terméke, bár az 1983. évi az Európai Unió létrehozásáról szóló ünnepélyes nyilatkozat például a jogállamiság értékét még nem említette külön: „(...) az Európai Közösségekben tagállami részvétel elengedhetetlen feltétele a képviselői demokrácia és az emberi jogok tisztelete és fenntartása”.

A hatályos elsődleges joganyag három helyen tartalmaz a jogállamiság értékére vonatkozó rendelkezést. Ezek a következők:

- (1) EUSZ 2. cikk „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. (...)”;
- (2) EUSZ 21. cikk (1) bekezdés „Az Unió nemzetközi szintű fellépése azon elvekre épül, amelyek létrehozását, fejlődését és bővítését vezérelték, és arra irányul, hogy ezek érvényesülését a világ többi részén is előbbre vigye; ezek az alapelvek a demokrácia, a jogállamiság, az emberi jogok és alapvető szabadságok egyetemes és oszthatatlan volta, az emberi méltóság tiszteletben tartása, az egyenlőség és a szolidaritás elvei, valamint az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt elvek és a nemzetközi jog tiszteletben tartása.”
- (3) EUSZ 21. cikk (2) bekezdés b) „Az Unió közös politikákat és tevékenységeket határoz meg és hajt végre, és a nemzetközi kapcsolatok minden területén magas szintű együttműködés kialakításán munkálkodik annak érdekében, hogy megszilárdítsa és erősítse a demokráciát, a jogállamiságot, az emberi jogokat és a nemzetközi jog elveit; (...)”

A jogállamiság értéke e jogszabályhelyek alapján kettős megítélésről²³ árulkodik.

- (1) Egyrészt az uniós jog a jogállamiságot, mint a tagállamok és az Unió belső viszonyában értelmezett értéket határozza meg (EUSZ 2. cikk). Mind az Unió, mind a tagállamok szervezeti felépítésének és működésének értékeként funkcionál.
- (2) Másrészt a jogállamiság az Unió külső cselekvéseiben megnyilvánuló elv és célkitűzés (EUSZ 21. cikk). Ilyenként szerepe van a Koppenhágai Kritériumok részeként a bővítéspolitikában²⁴, illetve – a Lisszaboni Szerződés hatályba lépése óta – mind a közösségi külpolitika, mind a közös kül- és biztonságpolitika

²³ PECH (2012): 9-10.

²⁴ BOKROS (2015): 54-55.

rendszerében. A Lisszaboni Szerződést megelőző külkapcsolati rendszerben a jogállamiság értékének tiszteletben tartása külön előírásként a közös kül- és biztonságpolitika, a fejlesztéspolitikai koordináció, valamint a harmadik országokkal való gazdasági, pénzügyi és műszaki együttműködés területén szerepelt csupán.

Az Alapjogi Charta – mint a Lisszaboni Szerződés óta elsődleges joganyagként meghatározott alapjogi normakatalógus – is tartalmaz a jogállamiság értékére vonatkozó rendelkezést²⁵.

3. Az Unió eszközei a jogállamiság értékének védelmében

A jogállamiság és a demokrácia védelmére az Unió kialakította sajátos eljárásait és eszközeit, de az utóbbi évek egyes tagállami tendenciái rámutattak arra, hogy e meglévő eszköztár nem feltétlenül képes hatékonyan ellátni feladatát. *„Vannak bizonyos, vita tárgyát képező értékek, amelyeket az EU-nak és tagállamainak mindig védelmezniük kell.”*²⁶ Ilyen érték a jogállamiság is, amelyre további értékek épülnek, így egységes védelmük elengedhetetlen. Az EUSZ 2. cikkében megjelölt jogállamiság értékének megsértése az Unió és tagállamai alkotmányos hagyományában gyökerező fő princípium megszűnését, és ezzel erre a princípiumra épülő valamennyi értéknek, rendszernek a megdőlését jelenti. A jogállamiság értékének sérelme megvonná valamennyi, a Szerződésekben és a nemzetközi jog normáiban meghatározott alapvető értékeknek az alapját, megszűnnének a jogállamiságot védő nemzeti és szupranacionális mechanizmusok, amely az Unió mint a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térsége végével fenyegetne. A jogállamiság védelme az Alapjogi Charta által garantál alapjogok biztosításának is az előfeltétele²⁷.

A hatályos rendszerben az uniós jog három főbb, és több egyéb (pl. tagállamok közötti, Szerződések értelmezéséből eredő vitán alapuló eljárás az Európai Unió Bírósága előtt) lehetőséget biztosít arra, hogy ha a jogállamiság és a demokrácia értékei sérülnének az Európai Unióban valamely tagállami tevékenység eredményeként, akkor ezekkel szemben az Unió fellépjen. Ezek közül az „atomfegyverként”²⁸ emlegetett EUSZ 7.

²⁵ Alapjogi Charta Második Preambulumbekezdése: *„Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul, a demokrácia és a jogállamiság elveire támaszkodik. (...)”*

²⁶ BARROSO (2013)

²⁷ Council conclusions on fundamental rights and rule of law and on the Commission 2012 Report on the Application of the Charter of Fundamental Rights of the European Union, Justice and Home Affairs Council meeting, Luxembourg, 6 and 7 June 2013, 9. pont

²⁸ FEKETE (2015)

cikke szerinti eljárás a legerősebb lehetőség, amely akár az érintett tagállam egyes jogainak felfüggesztését is eredményezheti. A 7. cikk szerinti megelőző és szankcionáló mechanizmus²⁹ természetesen a jogállamiság értékén kívül minden az EUSZ 2. cikkében megfogalmazott, az Unió és tagállamai közös értékeinek védelmére is hivatott.

A „nukleáris opció” túl a hatályos jogállamiságvédelmi keret két másik jogállamiságvédelmi mechanizmust kínál: (1) a kötelezettségszegési eljárást és (2) az új, „7. cikket megelőző eljárást”. Mind a 7. cikk szerinti eljárásnak, mind a kötelezettségszegési eljárásnak megvannak a maguk hiányosságai és problémái, amelyek elvezetnek minket annak megállapításához, hogy a 2014 előtti jogállamiságvédelmi keret a jogállamiság értékének tényleges védelmére nem volt kellően megfelelő, és szükséges volt a jogállamiságvédelmi keret kiegészítése az új, „7. cikket megelőző eljárással”.

3.1. A „nukleáris opció” története

Az európai integráció az 1950-es években kizárólag gazdasági közösségként indult. Nélkülözött minden politikai és/vagy védelmi együttműködésre irányuló elemet, így jogállamiságvédelmi rendszerrel sem rendelkezett. A Schuman-terv, levonva a következtetéseket az Európai Védelmi Közösség és a politikai integrációs tervek kudarcaiból, tisztán a gazdasági területek egységesítésére tett javaslatot. A korabeli elgondolás szerint a politikai, emberi jogi tárgyú integráció az Európa Tanács hatáskörében maradt.

A Schuman-terv értelmében a gazdasági területeken elért egységesítés a tagállamok között kölcsönös függést hoz létre, amely a hatáskör-kiterjesztés és spill-over Európai Közösségek Bírósága által kimunkált gyakorlata alapján elvezet egy, a gazdasági területeken túli, végső soron politikai és védelmi közösség, az Európai Egyesült Államok létrehozatalához. A gazdasági területek mellett az integráció politikai irányú kiterjesztésére az 1981-es Európai Egységes Okmánnyal került sor, de a jogállamiságvédelmi rendszer kezdetei a Maastrichti Szerződés aláírásának és az Európai Unió létrejöttének idejére tehető.

Két okból volt szükségszerű, hogy az 1993. november 1. napján hatályba lépett Szerződés az Európai Unióról a későbbi jogállamiságvédelmi keretrendszer alapjait már lefedesse:

²⁹ COM(2014)0158 final: 6.

- (1) egyrészt, mivel az integráció politikai irányt vett, nélkülözhetetlen volt a gazdasági területeken túl politikai, így jogállamiságvédelmi irányban is hatásköri szabályokat meghatározni; másrészt
- (2) a bipoláris világrend felbomlásával egyértelművé vált, hogy a kelet-közép-európai államok a nyugati világhoz, különösen az Európai Unióhoz kívánnak közeledni. A volt szocialista államok egy csoportja már a rendszerváltozást követően nem sokkal jelezte csatlakozási szándékát az európai integrációhoz. Mivel ezek az államok nem rendelkeztek szilárd demokratikus és jogállami hagyományokkal, az Unió szempontjából szükségszerű volt *a*) egyrészt egy csatlakozási eljárásrend (Koppenhágai Kritériumok) a tagjelölt; és *b*) a már tagságot szerzett államok körében egy jogállamiságvédelmi keret létrehozatala, hogy az új tagállamoknak a jogállamiság értéke melletti elkötelezettsége és annak szilárdsága megkérdőjelezhetetlen legyen.

A volt szocialista államok jogállami és demokratikus hagyományokkal nem rendelkeztek, a nyugati államokkal és az integrációval szemben kohéziós kockázatot jelentettek. Az Európai Unió számára szükséges volt, hogy ezt a kockázatot megszüntesse úgy, hogy amennyiben a volt szocialista államok egyszer csatlakoznak az Európai Unióhoz, a jogállamiság és a demokrácia melletti elkötelezettségük vitathatatlan legyen.

A Maastrichti Szerződés még nem tartalmazott jogállamiságvédelmi mechanizmust. Ilyenre egészen Amszterdami Szerződésig várnunk kellett. Az Amszterdami Szerződés szerinti szankciós mechanizmust egészítette ki később a Nizzai Szerződés egy megelőző mechanizmussal, amellyel létrejött a Lisszaboni Szerződésben is ismert 7. cikk szerinti jogállamiságvédelmi eljárás.

Az 1994. június 24-25-én, Korfun tartott csúcstalálkozón az Európai Unió állam- és kormányfői elhatározták, hogy a jogállamiságvédelmi mechanizmus kialakítása érdekében vitacsoportot állítanak fel. A csoport feladata az volt, hogy véleményezze, miként lehetne az alapító szerződéseket úgy módosítani, hogy az szolgálja a demokrácia védelmét és erősítését. A jelentés egyértelműen a politikai integráció mélyítését célzó három fő irányt határozott meg:

- (1) a polgárok számára Európa fontossá tétele;
- (2) az Európai Unió bővítésre való felkészítése;

(3) hatáskörbővítés az Európai Unió külpolitikai képességeinek növeléséhez³⁰.

„[Az Európai Unió] egyedi entitás, amely közös értékekre épül. Szükséges, hogy e közös értékeket erősítsük, és hogy valamennyi tagjelölt állam is osztozzon bennük.”³¹ A jelentés elkészítésében részesek között felvetődött egy olyan szankciós mechanizmus ötlete, amely tagállami jogok felfüggeszthetőségét eredményezte volna e közös értékeket, különösen az emberi jogokat és a demokráciát sértő tagi magatartások esetén. A jelentés elkészítése során felvetődött egy ennél is drasztikusabb megoldás: nem felfüggesztenék a tagsági jogokat, hanem egyenesen kizárnák a közös értékeket megsértő tagállamot az Európai Unióból. Ez a megoldás végül – természetesen – nem került bele a jelentés végleges szövegébe, két okból: (1) egyrészt a jelentést készítők többsége úgy vélte, hogy a tagsági jogok felfüggesztése kontraproduktív lenne a jogsértő tagállammal szemben. Ha egy tagállamot kizárnak, az Unió kisebb hatással lesz az adott államra, kisebb mértékben lesz képes pozitív irányba terelni a jövőbeli állami magatartásokat, és a radikalizálódás és az uniós értékektől való eltávolodása erősödik. (2) Másrészt – ehhez kapcsolódóan – a mechanizmus célja nem elsődlegesen a büntetés, hanem a helyes magatartásra szorítás, ez pedig úgy érhető el a legkönnyebben, ha a tagállami jogokat, illetve azok egy részét az Unió felfüggeszti (mellette a tagsági kötelezettségek fennmaradnak), és a tagállam lehetőséget kap arra, hogy megfelelő magatartás révén e felfüggesztés megszüntetését elérje. A tagság fenntartásával könnyebben kényszeríthető egy állam az Unió közös értékeinek megfelelő magatartásra, mint az Unióból való kizárás révén.

A jelentést az Európai Tanács pozitívan fogadta, a későbbi kormányközi konferencia számára mindenképpen használhatónak ítélte azt. Egyes tagállamok a javasolt szankciós mechanizmus és a küszöbön álló bővítés között párhuzamot vontak. Ausztria nyilatkozata volt a legegységesebb ebből a szempontból: „[a]z emberi jogok iránti magas szintű tiszteletnek a jövőben is az Unióhoz való csatlakozás szigorú követelményének kell maradnia. Azokra az esetekre, amikor valamely uniós tagállamban súlyos emberi jogi jogsértések történnek, vagy a demokratikus jogok súlyosan csorbulnak, helyesnek tűnik olyan EU-szerződésbeli rendelkezések beiktatása, amelyek az érintett tagállam elleni politikai és gazdasági szankciókat tesznek lehetővé.”³² Ausztria a szankció alkalmazására a

³⁰ Reflection Group's Report, 1995.12.05. (a továbbiakban: Reflection Group's Report), forrás: http://www.europarl.europa.eu/enlargement/cu/agreements/reflex2_en.htm#, letöltve: 2016.03.26.

³¹ Reflection Group's Report: I. pont

³² SADURSKI (2012): 10. p.

jelentés által javasolt egyhangúság helyett az Európai Tanács minősített többségének szavazatát javasolta. Az osztrák nyilatkozat egyértelmű különbséget tesz az akkori tagállami státuszban lévő demokratikus jogállamok, valamint a csatlakozás előtt álló demokratikus hagyományokban szegény, kohéziós kockázatot jelentő országok között. A történelem fintora, hogy szankciót éppen Ausztriával szemben alkalmazták először az Európai Unió tagállamai, ám bár ez még nem a javasolt, uniós szintű jogállamiságvédelmi mechanizmus keretében történt.

1999-ben általános törvényhozási választásokat tartottak Ausztriában³³. A hagyományosan stabil politikai rendszerben új politikai erő jelent meg, az osztrák Szabadságpárt. Szélsőjobboldali ideológiára épülő pártprogramot hirdettek, a párt elnöke, Jörg Haider például a közép-európai államok csatlakozása elleni küzdelemre hívott fel. A párt tagjai, illetve aktivistái nem egyszer pozitív színben tüntették fel a nemzetiszocialista múltat. A választásokon a Szabadságpárt nagy sikert ért el, az ország második legerősebb pártja lett a szociáldemokraták után. Végül – sikertelen szociáldemokrata kormányalakítási kísérleteket követően – a Szabadságpárt, és a harmadik helyre befutó, osztrák Néppárt alakított kormányt. A kancellár a centrista Néppárt jelöltje lett, de a tárcák többségét (10-ből 7-et) a Szabadságpárt szerezte meg. Jörg Haider maga nem kapott kormányzati szerepet, de a Szabadságpárt elnökeként jelentős hatással volt a kormány politikájára. Az Európai Unió tagállamainak vezetői ijedten néztek szembe azzal a ténnyel, hogy Európában egy szélsőjobboldali párt kormányképes erővé vált. Tartottak attól, hogy az Európa szerte megerősödő szélsőjobboldali pártok (pl. Front National, Alleanza Nazionale) hasonló sikereket érnel el saját hazájukban. Ezen államok (melyeket a szakirodalom együttesen csak EU-14-ként emleget) végül 2000. január 31-én közös nyilatkozatot adtak ki. A nyilatkozatban az EU-14 tagjai kétoldalú szankciókat vezettek be Ausztriával szemben a szélsőjobboldali kormányalakítás miatt. Ezek a szankciók a következők voltak:

- (1) az EU-14 tagjai és az osztrák kormányzati tisztségviselők közötti kapcsolattartás befagyasztása;
- (2) támogatásuk megvonása Ausztriától abban, hogy osztrák tisztségviselők nemzetközi szervezetekben magas pozíciót tölthessenek be;

³³ PEERS (2004): 73. p.

(3) az osztrák nagykövetségekkel való kapcsolattartás megszüntetése³⁴.

A szankciók az új osztrák kormány eskütételének napján, 2000. február 4-én léptek hatályba. Fontos még egyszer kiemelni, hogy ezek a döntések nem az ekkor már létező jogállamiságvédelmi mechanizmus keretében születtek. Szankciók alkalmazására Ausztria és az Európai Unió viszonyában nem került sor. Az EU-14 tagjai Ausztriával fennálló kétoldalú kapcsolataikat megszüntették, de az Európai Unión belüli együttműködésüket, így többek között Európai Tanácson belüli kommunikációjukat fenntartották.

Ehelyütt három kérdést érdemes feltenni:

1. Miért kétoldalú kapcsolatok révén alkalmazták a szankciókat, és miért nem használták a tagállamok az uniós jogállamiságvédelmi mechanizmust?

Válasz: azért, mert a közös értékek „súlyos és tartós sérelme” nem állt fenn, vagyis Ausztria nem sértette meg az Európai Unió alapvető értékeit. A jogállamiságvédelmi mechanizmus alapja hiányzott, bár annak megléte esetén sem képzelhető el, hogy az egyhangúság követelménye miatt sikeres lett volna a döntéshozatal. A szélsőjobboldali Szabadságpárt programja, valamint a párt tagjai által tett egyes nyilatkozatok szükségessé tették valamilyen büntető jellegű intézkedés megtételét. Erre egyedüli mód a nemzetközi jog hatálya alatti kétoldalú kapcsolatok megszüntetése volt. A nemzetközi jog hatálya alatt nem tiltott, hogy egy aktor diplomáciai szankciókat helyezzen kilátásba egy másik aktozzal szemben³⁵.

2. Az Európai Bizottság miért nem szüntette meg kétoldalú kapcsolatait Ausztriával, követve az EU-14 tagjait?

Válasz: A Romano Prodi által vezetett Európai Bizottság úgy vélte, hogy a kapcsolatot mindaddig fenntartja Ausztriával, ameddig az „súlyosan és tartósan” nem sérti meg az Európai Unió alapvető értékeit. Másrészt a Bizottság pragmatikusan belátta, hogy szükségszerű fenntartania a kapcsolatot Ausztriával, ugyanis amennyiben Ausztria végérvényesen elszigetelődik partnereitől, akkor a további radikalizálódás és az Európai Uniótól történő eltávolodás lehetősége sem kizárt. „[A] Bizottság nem látná el megfelelően a feladatát, ha megszakítaná eddig kialakított munkakapcsolatát Ausztriával”³⁶. Az osztrák kormány szélsőjobboldali léte az uniós intézmények működését nem befolyásolta³⁷.

³⁴ SADURSKI (2012): 14. p.

³⁵ PEERS (2004): 76. p.

³⁶ PRODI (2000)

³⁷ PEERS (2004): 76. p.

3. Nem ütköztek az uniós jogba az EU-14-ek szankciói?

Válasz: az EUSZ 4. cikk (3) bekezdés értelmében a tagállamok lojális együttműködési kötelezettséggel tartoznak egymás és az Unió irányába. Ennek a kötelezettségnek az Európai Unió Bíróságának értelmezése alapján a tagállam nem csak akkor nem tesz eleget, ha együttműködési kötelezettségét a Szerződések hatálya alatt szegi meg, hanem ha annak körén kívül cselekedve közrehat az uniós szervek belső működésében oly módon, hogy az Unió céljainak elérését ezzel hátráltatja³⁸. Közvetlenül nem állapítható meg, hogy a tagállamok fagyos diplomáciai viszonya kihatással volt-e az Unió céljainak elérésére, de az elmélet szintjén elképzelhető, hogy a nemzetközi jog hatálya alatt szabályozott kétoldalú kapcsolatok megszakítása az uniós jog hatálya alatti lojális együttműködési kötelezettségre, így az Unió céljainak teljesítésére is hatással lehetett.

Ausztria nem volt tétlen a szankciók hatálya alatt. Mivel tagsági jogait nem függesztették fel, azokat az EU-14 tagjaival szemben, megtorlásként tudta használni, például szavazati jogának a jogalkotást akadályozó gyakorlásával. A konfrontáció odáig vezetett, hogy az EU-14 tagjai 2000. június 29-én megállapodtak egy – Ausztria helyzetét és további sorsát vizsgáló – bizottság létrehozatalában. A bizottságot a „három bölcs”³⁹: Martti Ahtisaari (volt finn köztársasági elnök), Jochen Frowein (a Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law professzora), valamint Marcelino Oreja (az Európai Emberi Jogi Bizottság alelnöke) alkotta. Feladatuk az volt, hogy jelentést készítsenek arról, hogy Ausztria veszélyt jelent-e az Európai Unió közös értékeire, illetve, hogy eleget tud-e tenni uniós kötelezettségeinek e téren.

Az osztrák kormány 2000. július 5-én népszavazási kezdeményezésre tett javaslatot, amelyben Ausztria és az Európai Unió viszonyára vonatkozóan kérte volna ki állampolgárai véleményét a következő kérdésben: *„a szövetségi kormány [...] biztosítsa-e minden eszközzel, hogy azonnal véget vessenek az Ausztriát igazságtalanul sújtó szankcióknak?”*⁴⁰ A kormány ezt a népszavazási kezdeményezést az Európai Unióval (illetve az EU-14 tagjaival) szembeni fenyegetésként alkalmazta. Állításuk szerint abban az esetben, ha megszüntetik az Ausztriával szembeni szankciókat, akkor az osztrák kormány eltekint az előre megjósolható eredményű népszavazás tényleges kiírásától. Ilyen politikai nyomás alatt alkotta meg a jelentését a „három bölcs” 2000.

³⁸ Rt. Hon. Lord Bruce of Donington v Eric Gordon Aspden ügyében kezdeményezett C-208/80. számú előzetes döntéshozatali eljárásban hozott ítélet, EU:C:1981:194, 14. pont

³⁹ SADURSKI (2012): 16.

⁴⁰ SADURSKI (2012): 17.

szeptember 8-án. A jelentés a következő megállapításokat és javaslatokat tartalmazta:

- (1) A „három bölcs” – a mandátum kereteit követve – hangsúlyozta, hogy Ausztria megfelelően teljesíti nemzetközi jogi kötelezettségeit az emberi és kisebbségi jogok területén. Ez utóbbi területen több európai államhoz mérten is kielégítőbb volt az osztrák szabályozás. A „három bölcs” Ausztria menekültügyi és bevándorlási politikáját is az EU közös értékeivel konform módon szabályozottnak találta⁴¹.
- (2) Az antiszemitizmus és rasszizmus elleni kormányzati intézkedések vizsgálata kapcsán a jelentés megállapította, hogy ugyan az Európai Unió közös értékei nem sérültek, de aggodalomra adott okot, hogy egyes, magasabb pozícióban lévő szabadságpárti politikusok és aktivisták „kétértelmű nyelvezetet” használtak. A Szabadságpárt a bölcsök megállapítása szerint továbbra is jobboldali populista párt volt, szélsőséges kijelentéseket tevő tagokkal, de az Unió közös értékeit a Szabadságpárt ténylegesen nem sértette meg⁴².
- (3) A tényleges sérelemtől függetlenül a jelentés elismerte az EU-14 kormányainak arra való törekvését, hogy az „(...) idegengyűlölő és rasszista diszkrimináció minden közvetlen vagy közvetett formája ellen harcoljanak, és reagáljanak minden olyan kétértelmű beszédre, amely bizonyos szempontból trivialisálná vagy negatív értelemben >> normalizálná << a nemzeti szocialista múltat.”⁴³ A bölcsök leszögezték, hogy ilyen kétértelmű beszédre a szabadságpárti kormánytagok részéről nem került sor.
- (4) A jelentés összességében az Ausztriával szembeni szankciókat és azok hatását pozitívnak tekintette, ugyanis ezek hiányában a szélsőjobboldali hatás alatt álló Ausztria kisebb erőfeszítéseket tett volna annak érdekében, hogy megfeleljen az Európai Unió elvárásainak. Másrészt az Ausztriával szembeni szankciók a később csatlakozó közép-európai államok számára is kellő figyelmeztetést jelentettek: az EU-14 tagjai megmutatták, hogy az Európai Unió tagállamai akár nyugati, demokratikus hagyományokkal rendelkező tagállammal szemben is hajlandóak szankciót alkalmazni, nem kizárólagosan a volt szocialista blokk államainak csatlakozása adta az alapot a jogállamiságvédelmi rendszer bevezetéséhez és működéséhez.

⁴¹ DUXBURY (2000)

⁴² Uo.

⁴³ SADURSKI (2012): 18. p.

A három bölcs jelentésében javaslatot tett a jogállamiságvédelmi mechanizmus továbbfejlesztése, illetve kiegészítésére. A Haider-ügy azt eredményezte, hogy az Amszterdami Szerződéssel bevezetett szankciós mechanizmust a Nizzai Szerződés révén kiegészítették egy megelőző mechanizmussal. A Haider-ügy és az uniós lépés hiánya egyben az Amszterdami Szerződéssel bevezetett szankciós mechanizmus de facto bukását is jelentette⁴⁴. A megelőző mechanizmus feladata egy, az osztrák esethez hasonló helyzet kezelése volt. A mechanizmus eltolta a hangsúlyt a direkt és gyors szankció lehetőségétől - ahogyan az az új bizottsági eljárás esetén is megfigyelhető - az érintett tagállammal való folyamatos párbeszéd fenntartása irányába, a konfrontáció bármely lehetőségének elkerülése érdekében. Ezt a hangsúlyeltolódást Ausztria is támogatta: *„(...) bármely [a vizsgálat alatt álló] tagállamnak meg kell adni a lehetőséget álláspontjának elmagyarázására az eljárás minden szakaszában.”*⁴⁵ A Haider-ügy következménye, hogy a ma létező 7. cikk szerinti jogállamiságvédelmi eljárás két szakaszból áll: egyrészt egy megelőző, másrészt egy szankcionáló mechanizmusból. Ezt a részletezést viszi tovább az Európai Bizottság új, 2014. évi „7. cikket megelőző eljárása”, mely a 7. cikk szerinti megelőző eljárás bevezető szakasza.

2003. október 15-én az Európai Bizottság, a közeledő keleti csatlakozás okán kiadott egy közleményt az Unió alapvető értékeinek tisztelete témájában. A bővítést és a 7. cikk szerinti jogállamiságvédelmi mechanizmust e közlemény együtt kezeli, kimondván, hogy a csatlakozás feltétele az Unió közös értékeinek tiszteletben tartása⁴⁶. A jogállamiságvédelmi mechanizmus célja e közös értékek sérelme vagy veszélyeztetése esetén az adott tagállam megbüntetése, illetve a veszély elhárítása.

3.2. Az EUSZ 7. cikke szerinti eljárás hatályos szabályai

A „nukleáris opció” megindításának szigorú feltételeit határozza meg a Szerződés. A megelőző szakasz megindításához a következő feltételek teljesítése szükséges:

- (1) *„(...) fennáll az egyértelmű veszélye annak, hogy egy tagállam súlyosan megsérti a 2. cikkben említett értékeket”;*

⁴⁴ PEERS (2004): 78. p.

⁴⁵ SADURSKI (2012): 19. p.

⁴⁶ A Bizottság COM(2003) 606 final közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek: Az Európai Unióról szóló Szerződés 7. cikkéről. Az Unió alapvető értékeinek tisztelete és elmozdítása [a továbbiakban: COM(2003) 606 final], 3. p.

- (2) a tagállamok egyharmada, az Európai Parlament vagy az Európai Bizottság az eljárás megindítására vonatkozó indokolással ellátott javaslatot tesz;
- (3) a tagállamot a Tanács meghallgatja és a tagállam számára ajánlásokat tehet;
- (4) a Tanács négyötödös többsége az Európai Parlamenttel egyetértésben megállapítja az eljárás indokoltságát, vagyis az EUSZ 2. cikkében meghatározott értékek súlyos sérelmének egyértelmű veszélyét.⁴⁷

Amennyiben a megelőző eljárás alatt a tagállami magatartás normsértő foka emelkedik, vagyis a tagállam már nemcsak veszélyezteti, hanem ténylegesen sérti is a jogállamiság értékét, akkor megindulhat a szankciós mechanizmus. Fontos hangsúlyozni, hogy a jogállamiságvédelmi mechanizmus második szakaszának beindítása az első szakasz teljesítését követően nem automatikus, és alapul fekvő – megfelelő intenzitású – tagállami magatartás hiányában nem is feltétlenül megalapozott lehetőség⁴⁸. A szankciós mechanizmus keretében

- (1) a tagállamok egyharmada vagy az Európai Bizottság javaslatot tehet az eljárás megindítására;
- (2) az Európai Tanács kérésére az Európai Parlament az eljárás megindításához egyetértését adja;
- (3) az Európai Tanács felkéri a tagállamot észrevételei benyújtására, majd
- (4) egyhangúlag megállapítja, hogy a tagállam súlyosan és tartósan megsérti a 2. cikk szerinti értékeket⁴⁹;
- (5) ha az Európai Tanács megállapítja a 2. cikkben meghatározott értékek súlyos és tartós sérelmét, a Tanács minősített többséggel dönthet úgy, hogy a tagállam egyes Szerződésekből eredő jogait, például a Tanácsban gyakorolható szavazati jogát felfüggeszti⁵⁰.

Ilyenkor természetesen a tagállamot a Szerződésekből eredő kötelezettségei továbbra is terhelik⁵¹. A Tanács intézkedését – amennyiben elrendelésükhöz vezető körülményekben változás következett be – szintén minősített többséggel megváltoztatja, illetve visszavonja⁵².

Az Európai Bizottság COM(2003) 606 final közleményének 1.1. alpontja nagyon fontos megállapítást tesz a 7. cikk szerinti jogállamiságvédelmi eljárás alkalmazhatóságáról. Az eljárás nem kizárólag az Európai Unió

⁴⁷ EUSZ 7. cikk (1) bekezdés

⁴⁸ COM(2003) 606 final: 4. p.

⁴⁹ EUSZ 7. cikk (2) bekezdés

⁵⁰ EUSZ 7. cikk (3) bekezdés

⁵¹ EUSZ 7. cikk (3) bekezdés

⁵² EUSZ 7. cikk (4) bekezdés

hatáskörébe tartozó területeken bekövetkező értéksérelemek esetén indítható, hanem általában bármely olyan esetben, amikor fennáll a közös értékek sérelmének veszélye, vagy súlyosan és tartósan sérülnek a 2. cikkben meghatározott értékek. Érdekes különbségtételre vezet ez az alapjogok és a jogállamiság viszonyában. A jogállamiság egyik fő pillére az alapvető jogok tiszteletben tartása. Az Unió Alapjogi Chartájában foglalt alapvető jogokat mind az Unió, mind a tagállamok kötelesek tiszteletben tartani. Viszont az Alapjogi Charta csak az uniós jog végrehajtása során tett tagállami cselekedetekre alkalmazandó. Uniós jog végrehajtása körén kívül az Alapjogi Charta tárgyi hatálya megszűnik. Nem úgy, mint a 7. cikk szerinti eljárás hatálya. Ugyanis az EUSZ 2. cikkében foglalt értékek tiszteletben tartása minden tagállami magatartás esetén követendő szabály, függetlenül uniós vagy nem uniós hatáskörű területen történő végrehajtástól.

Nézzük részletesebben a jogszabályhelyek szövegezését először a szakaszok kezdeményezése, az eljárási szereplők jogállása, majd a jogkövetkezmények alkalmazása körében!

(1) Az eljárás kezdeményezése

A megelőző mechanizmus kezdeményezésének feltétele a kezdeményezésre jogosultak (tagállamok egyharmada, az Európai Parlament vagy az Európai Bizottság) által indokolással ellátott javaslat. A javaslatot a Tanács megvizsgálja, majd minősített (négyötödös) többséggel megállapíthatja a közös értékek sérelmének egyértelmű veszélyét. A Tanács a javaslat beérkezését követően köteles az eljárás lefolytatására, de a javaslat tartalma semmilyen formában nem köti a Tanácsot, e körben teljes mértékben szabad mérlegelési jogkör illeti meg.

A szankciós mechanizmus nem szükségszerű folytatása a megelőző eljárásnak. A két eljárás egymástól független, külön kezdeményezendő és a megelőző eljárás pozitív befejezése – értelemszerűen – nem jelenti a szankciós mechanizmus megindulását. A szankciós eljárást szintén kezdeményezni kell, ugyanúgy akár csak a megelőző eljárásnál, ezt az Európai Bizottság vagy a tagállamok egyharmada teheti meg, az Európai Parlament itt nem jut jogosultsághoz. Az eljárás formai kezdeményezése javaslattal lehetséges. A megelőző eljárástól eltérően nem szükséges indokolni a javaslatot. Az eljárás elmarasztaló befejezésének alapfeltétele, hogy az érintett tagállam *„súlyosan és tartósan megsértse a 2. cikkben említett értékeket.”* Ennek megállapítására – eltérően a megelőző mechanizmustól – nem a Tanács, hanem az Európai Tanács jogosult, még hozzá egyhangú döntéssel.

(2) Az eljárási szereplők jogállása

A megelőző mechanizmus megindítására szupranacionális intézmények (vagy a tagállamok) jogosultak. A jogállamiságvédelmi mechanizmus tervezeteinek kidolgozása során felvetődött annak a lehetősége, hogy a szupranacionális intézmények kiemelt szerepet kapjanak az eljárásban. Végül a tagállamok szuverenitásföltése és a föderális tendenciákkal szembeni óvatosságuk ennek normaszövegben való megjelenését megakadályozta⁵³. Ezért lehet az, hogy az Európai Parlament és az Európai Bizottság gyengébb hatáskörök birtokában szerepelhet csak a jogállamiságvédelmi eljárásban⁵⁴, a Tanács pedig lényegében az eljárás minden szakaszában kiemelt, kizárólagos döntéshozatali pozíciót tudhat magáénak. Ugyan gyengének ható, de az Európai Parlament a Bizottsághoz képest kiemeltebb szerepet kap: egyetértése nélkül nem állapítható meg, hogy fennáll-e az EUSZ 2. cikkében meghatározott értékek súlyos sérelmének egyértelmű veszélye. Ez lényegében vétőjogot biztosít a Parlamentnek abban az esetben, ha a Tanács meg kívánja állapítani a jogállamiság értéke sérelmének egyértelmű veszélyét egy adott tagállammal szemben. Ellenkező esetben, vagyis amennyiben a Tanács nem kívánja ennek megállapítását, – a jogszabályhely megfelelő értelmezését követve – a Parlament egyetértésére sincs szükség. A Tanács az eljárás központi szereplője; a tagállamok a Bizottságtól még annak lehetőségét is elvonták, hogy az érintett tagállammal politikai párbeszédet folytathasson, vagy számára ajánlásokat tegyen. Ezek a jogkörök is a Tanácsot illetik, ellentétben az új, 2014. évi „7. cikket megelőző eljárással”. A Nizzai Szerződés politikailag is jelentős módosítását e helyütt is érdemes felidézni: a jogállamiságvédelmi eljárás lényeges eleme az érintett tagállammal való folyamatos párbeszéd és kooperáció. A jogszabályhely ezt a Tanács egyértelmű kötelezettségévé teszi, vagyis a megelőző mechanizmus hatálya alatt nem diszrekcionális jogköre a Tanácsnak a tagállam meghallgatása és a folyamatos párbeszéd fenntartása.

⁵³ COM(2003) 606 final: 6. p.

⁵⁴ A 7. cikk szerinti eljárás tervezeteinek kidolgozása során felmerült az a lehetőség, hogy a „2. cikkben említett értékek súlyos és tartós megsértését” az Európai Unió Bírósága mondja ki. A föderális kontroll elutasítása végül az Európai Unió Bírósága szerepét elvetette. Így lehet az, hogy a hatályos rendszerben az Európai Parlamenttel, az Európai Bizottsággal együtt az Európai Unió Bíróságának is gyengébb hatáskörök jutnak a jogállamiságvédelem területén. Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 269. cikke a 7. cikk szerinti jogállamiságvédelmi mechanizmus eljárási megfelelőségének vizsgálata tárgyában ruházza fel hatáskörrel a Bíróságot. Mind a megelőző mechanizmus, mind a szankciós mechanizmus esetén, az érintett tagállamnak a döntés meghozatalát követő 1 hónapon belül beadott kérelmére a Bíróság megvizsgálja, hogy a 7. cikk szerinti eljárás során betartották-e az eljárási szabályokat. A 269. cikk megfogalmazása egyértelművé teszi, hogy a Bíróság nem jogosult a Tanács vagy az Európai Tanács döntésének tartalmi vizsgálatára, kizárólag az eljárás jogi megfelelőségét vizsgálhatja. Amennyiben a Bíróság úgy találja, hogy az eljárási szabályokat megsértve hozták meg a döntést, úgy a döntést megsemmisíti.

A szankciós mechanizmusban az Európai Parlament szűkebb jogkört kap, mint a megelőző mechanizmusban, eljáráskezdeményező joga nincs, de egyetértési jogosultsága megmarad. Ennek terjedelme a megelőző eljárásban ismertetettel azonos. Az érintett tagállammal való folyamatos párbeszéd a szankciós mechanizmusnak is sajátjává vált. A jogszabályhely szerint a tagállamot kötelező felkérni az üggyel kapcsolatos „*észrevételei benyújtására*”. Mi történik, ha ezt nem teszi meg? A szövegezés egyértelmű: az eljárásban a tagállam észrevételeit kötelező kikérni, de annak elmaradása az eljárást nem hátráltatja, a tagállam észrevételei megtételére nem kötelezhető.

(3) *A jogkövetkezmények alkalmazása*

A megelőző mechanizmus végeztével lehetséges, de korántsem kötelező jogkövetkezmény a közös értékek egyértelmű veszélyeztetésének megállapítása. A jogkövetkezmény alkalmazása a Tanács diszkrecionális hatáskörébe tartozik, ugyanis a Tanács számára széles mérlegelési jogkör biztosított – hivatalos értelmezés hiányában – arra, hogy eldöntse mikor áll fenn „*az egyértelmű veszélye annak, hogy (...) [a] tagállam súlyosan megsérti a 2. cikkben említett értékeket.*”

A szankciós mechanizmus elsődleges jogkövetkezménye azonos a megelőző mechanizmuséval: a közös értékek „*súlyos és tartós megsértésének megállapítása*”. A döntést az Európai Tanács hozza meg, a döntés meghozatalában és a döntés tartalmában egyaránt – akárcsak a megelőző mechanizmus esetén – a Tanácsot teljes diszkrecionális jogkör illeti meg. A szankciós mechanizmus lényege ezután következik: a Tanácshoz kerül az ügy, amely dönthet úgy, hogy szankciót alkalmaz a közös értékeket „*súlyosan és tartósan megsértő*” tagállammal szemben. A döntéshez minősített többség szükséges, de a döntés meghozatalában és annak tartalmában a Tanács szabad kezdet kap. A diszkrecionális jogkört az EUSZ 7. cikkének (3) bekezdése annyiban korlátozza, hogy meghatározza a szankciók lehetséges körét: „*(...) a kérdéses tagállamnak a Szerződések alkalmazásából származó egyes jogait felfüggeszti, beleértve az e tagállam kormányának képviselőjét a Tanácsban megillető szavazati jogokat.*” Az, hogy mely jogokat függeszti fel a Tanács, szabad belátásának függvénye.

(4) *Utánkövetés*

A megelőző mechanizmus megállapítással történő lezárását követően a Tanács – szintén nem diszkrecionális jogkörben – köteles ellenőrizni, hogy a jogkövetkezmény elrendelésének alapja a továbbiakban is fennáll-e.

A szankciós mechanizmus két része közül csak az egyik utánkövetését szabályozza az EUSZ 7. cikkének (4) bekezdése, még hozzá a szankció fenntartását. Az Európai Tanács megállapító döntése alapjának vizsgálatáról – eltérően a megelőző mechanizmustól – a Szerződés nem rendelkezik. A szankció mindaddig fennmarad, amíg a Tanács minősített többséggel nem határoz úgy, hogy azt megváltoztatja, vagy vissza nem vonja. A döntésben teljeskörű mérlegelési jogkör illeti meg a Tanácsot, azzal a megkötéssel, hogy szankciók visszavonására csak akkor kerülhet sor, ha *„az elrendelésükhöz vezető körülményekben változás következett be.”* A homályos megfogalmazás nyilvánvalóan arra utal, hogy szankciót megszüntetni abban az esetben lehet, ha a korábbi tagállami magatartás megváltozott és már nem sérti súlyosan és tartósan a közös értékeket. E változás tartósságára nem utal a Szerződés, a döntés meghozatala, az alapjául szolgáló körülmények figyelembe vétele és mérlegelése a Tanács kizárólagos hatásköre.

A fentiek alapján úgy tűnhet, hogy az *„egyértelmű veszély”* és a *„súlyos és tartós sérelem”* fogalmak határozatlansága a Szerződésekben, szabad mérlegelési jogkört biztosít a Tanácsnak, illetve az Európai Tanácsnak. E fogalmak – nem hivatalos – értelmezéséhez ugyanakkor segítségünkre lehet a nemzetközi közjog⁵⁵. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya az alapvető értékek *„tartós”* megszegésére, az Európa Tanács Alapszabályának kihirdetéséről szóló Egyezmény az értékek *„súlyos”* megszegésére tartalmaz rendelkezéseket. Az ENSZ Alapokmány 6. cikke a következőképpen fogalmaz: *„[a] Biztonsági Tanács ajánlására a Közgyűlés kizárhatja a Szervezetből azt a tagot, amely tartósan megsérti azon alapelveket, amelyeket jelen Alapokmány tartalmaz.”*

Az Európa Tanács Alapszabályának 8. cikke a következőképpen szól: *„[a]mennyiben az Európa Tanács egy tagállama súlyosan megsérti a 3. Cikk rendelkezéseit, képviseleti joga felfüggeszhető, és a Miniszterek Bizottsága felkérheti, hogy a 7. Cikkben foglaltak szerint jelentse be kilépését. Ha az illető tagállam a felszólításnak nem tesz eleget, a Bizottság elhatározhatja, hogy az illető állam tagsága a Bizottság által megállapított időpontban megszűnt.”* Az Alapszabály 3. cikke többek között a jogállamiság értékének tiszteletben tartására hívja fel a tagállamokat a következőképpen: *„[a]z Európa Tanács valamennyi tagállama elismeri a jog uralmának (a jogállamiságnak) az elvét és azt az elvet, hogy a joghatósága alá tartozó minden személy részesül az emberi jogokban és az alapvető szabadságokban. Minden tagállam kötelezi*

⁵⁵ COM(2003) 606 final: 6. p.

magát, hogy őszintén és tevékenyen együttműködik az I. Fejezetben meghatározott cél megvalósításában."

(1) A „súlyos sérelem” fogalom értelmezése.

A súlyos sérelem alatt – mind a megelőző, mind a szankciós mechanizmus esetében – a Bizottság COM(2003) 606 final közleménye olyan sérelem bekövetkezését érti, amely egyrészt (1) szándékosan végrehajtott értéksérelem, illetve (2) eredményében a 2. cikkben említett értékek alapvető sajátosságait érintő jogellenes behatás.

A 2. cikkben említett értékek „súlyos sérelme” egyértelműen arra utal, hogy bármilyen értéksérelem alkalmával a jogállamiságvédelmi mechanizmus nem aktiválható. Egyedi esetben történő, adott állampolgárral szemben elkövetett olyan szándékos tagállami jogsértés, amely formálisan sérti a 2. cikkben említett értékeket, nem elegendő a mechanizmus aktiválásához. A Bizottság COM(2003) 606 final közleménye az egyedi jogsértések helyett a 2. cikkben említett értékek szisztematikus⁵⁶, vagyis rendszerszintű sérelmét kívánja meg az eljárás megindításához; nem csupán egyes egyének jogsérelme, hanem a tagállami jogrendszer elemi sajátossága alapján valamennyi személy (vagy egy nagyobb társadalmi csoport) jogsérelmére kell, hogy sor kerüljön. A 2. cikket érintő egyedi jogsérelem elbírálására nem a 7. cikk szerinti eljárás, hanem tagállami, uniós vagy nemzetközi bírósági eljárások szolgálnak. Amennyiben az egyedi jogsértések olyan méretet öltenek, hogy azokban már nehezen érzékelhető a jogsérelmet szenvedett egyén, és helyébe a teljes társadalom vagy annak nagyobb része mint egységes egész kerül, a jogsérelem szisztematikusnak tekinthető és a 7. cikk szerinti eljárás megindításának feltétele teljesül.

(2) Az „súlyos sérelem egyértelmű veszélye” fogalom értelmezése.

A megelőző mechanizmus aktiválásához szükséges fogalom több elemből tevődik össze: a „súlyos sérelem”, az „egyértelműség” és a „veszély” egységeiből. Mindhárom együttesen szükséges a mechanizmus működésbe hozatalához.

A bizottsági közlemény alapján az „egyértelműség” a tagállami szándék összetéveszthetetlen célirányosságát takarja, vagyis elvárja, hogy a tagállam a „súlyos sérelem” bekövetkezése érdekében cselekedjen.

A „veszély” arra utal, hogy tényleges sérelem nem következik be, a veszély nem materializálódik. A veszély csupán a tényleges értéksérelem

⁵⁶ COM(2003) 606 final: 7. p.

bekövetkezésének reális lehetősége. A veszély tényleges sérelemként való megjelenése már – annak tartóssága esetén – a szankciós mechanizmus aktiválását vonhatja maga után.

(3) *A „súlyos és tartós sérelem” fogalmának értelmezése.*

A szankciós mechanizmus a „súlyos sérelem” tartósságát várja el. A tartósság lényege, hogy egyrészt (1) a „súlyos sérelem” huzamosabb ideig fennálljon, vagy (2) szisztematikusan ismétlődjön. A „súlyos sérelem” értelmezésénél korábban megjelöltük azt a sajátosságot, hogy nem közvetlenül egyéneket, hanem a társadalom egészét vagy kisebb-nagyobb egységeit érinti a sérelem. Ez az értelmezés a „tartósságra” is kellőképpen értelmezendő, ugyanis a szisztematikus jogsértés egyedi jogsértések sorozata, egyes egyénekekkel szembeni jogsértések ismétlődő folyamata. Amennyiben az egyedi jogsértések ismétlődése kellően huzamos ideig fennáll, teljesül a tartósság kritériuma; amennyiben a tagállami jogsértés szándékos, nyíltan a 2. cikkben meghatározott értékek ellen tör és a társadalom egészét vagy részét éri tényleges értéksérelem formájában, akkor aktiválható a szankciós mechanizmus⁵⁷.

Az EUSZ 7. cikk (3) bekezdése a következőképpen szól: *„[a] Tanács (...) minősített többséggel úgy határozhat, hogy a kérdéses tagállamnak a Szerződések alkalmazásából származó egyes jogait felfüggeszti (...).”* Az „egyes jogok” felfüggesztése kellően széles mérlegelési jogkör lehetőségét nyújtja a Tanács számára, ugyanakkor korlátozó tényezőként is jelentkezik. Az „egyes jogok” felfüggeszthetősége egyértelműen kizárja „valamennyi jog” felfüggeszthetőségét. Egy értéksértő tagállamtól valamennyi tagsági jogosultsága nem vonható el, a 7. cikk szerinti eljárás nem eredményezheti a tagállam de facto kizárását az Unióból⁵⁸. A mérlegelési jogkör további korlátozását tartalmazza az EUSZ 7. cikk (3) bekezdése, amikor kimondja: *„Ebben az esetben a Tanács figyelembe veszi az ilyen felfüggesztésnek a természetes és jogi személyek jogait és kötelezettségeit érintő lehetséges következményeit.”* Ez kellően tág megszorítás, ugyanis nem csupán az uniós polgárok, hanem valamennyi személy jogainak és kötelezettségeinek figyelembevételére hívja fel a Tanácsot szankció alkalmazása során⁵⁹.

Mind a két mechanizmus a *„2. cikkben említett értékek”* fordulattal operál. Mind a megelőző mechanizmus, mind a szankciós mechanizmus abban az esetben kezdeményezhető, ha fennáll ezen értékek sérelmének

⁵⁷ COM(2003) 606 final: 8. p.

⁵⁸ PEERS (2004): 72. p.

⁵⁹ Uo.

egyértelmű veszélye, illetve a tagállam súlyosan és tartósan megsérti ezen értékeket. A megfogalmazás azt vonná maga után, hogy az EUSZ 2. cikkében megjelölt értékek közül, ha csak egy kerül veszélybe vagy sérül, akkor egyik mechanizmus sem indítható el. Ez helyesnek tűnő értelmezés lehet, de az EUSZ 2. cikkében említett értékek egymással összefüggnek és interdependens rendszert alkotnak. Ha egy tagállam veszélyezteteti vagy sérti a demokrácia értékét, az egyértelműen maga után vonja a jogállamiság értékének veszélyeztetését vagy sérelmét is; ha az emberi jogokat szisztematikusan sértik egy tagállamban, az a demokrácia és jogállamiság értékének sérelmét is jelenti egyben.

3.3. Az EUSZ 7. cikk szerinti eljárás alkalmazása

A 7. cikk szerinti eljárást eddig egyszer sem alkalmazták, sem annak megelőző, sem szankcionáló mechanizmusát. Ennek alapvetően két okát azonosíthatjuk:

- (1) Az eljárás sokszereplős és igen bonyolult rendszerben működik. Formálisan lehetséges, hogy a 7. cikk szerinti eljárás valamelyik mechanizmusa lefolytatható legyen, a valóságban viszont lényegében elképzelhetetlen, hogy az eljárás minden szereplője minősített többséggel vagy egyhangúság mellett egységesen támogassa jogkövetkezmény alkalmazását. Még ha meg is indul egy 7. cikk szerinti eljárás, lehetetlen, hogy minden eljárási szereplő támogassa azt. Különösen elképzelhetetlen, hogy az eljárás őreként funkcionáló Tanács, illetve az Európai Tanács rábólintson a tagállam szuverenitását jelentős körben érintő döntés meghozatalára.
- (2) Az eljárás elmaradt alkalmazásának másik indoka az, hogy az eljárás túlságosan súlyos következményekkel jár, a tagállamok közötti erőviszonyokat olyan mértékben felborítaná egy esetleges szankció, amelyet senki sem kíván. Az eljárás megindításának és sikeres lefolytatásának abban az esetben lenne létjogosultsága, ha egy tagállam olyan mértékben és szisztematikusan sértené a közös értékeket, amely alapjaiban kérdőjelezné meg a tagállam Unió melletti elkötelezettségét. Mivel a rendszer eddig ilyen tagállami magatartással nem szembesült, a „nukleáris opció” alkalmazásától eltekintett, és inkább a politikai meggyőzés puha eszközéhez nyúlt, amely viszont több esetben is gyengének bizonyult.

A 7. cikk szerinti eljárás a jogszabály szintjén emegfelelően kidolgozott jogállamiságvédelmi mechanizmus, amelynek tényleges alkalmazására kevés esély mutatkozik. A Bizottság COM(2003) 606 final közleményében

hangsúlyozza abbéli bizalmát, hogy a 7. cikk szerinti eljárás alapján szankció kiszabására soha nem kerül sor⁶⁰; vagyis maga a Bizottság is inkább „*nukleáris elrettentő eszközként*”, sem mint ténylegesen alkalmazott szankciós eszközként tekint a 7. cikk szerinti eljárásra. De a közelmúlt eseményei mégis szükségessé tették valamilyen használhatóbb jogállamiságvédelmi eszköz létét. A jogállamiság értékének olyan szintű sérelme esetén, amellyel a közelmúltban meg kellett és kell birkóznia az Uniónak, a 7. cikk szerinti eljárás nem megoldás, sem annak súlyos következményei, sem eljárási nehézkessége, sem a Bizottság politikai akaratának hiánya miatt. A Bizottság eddig, ha a jogállamiság értékét egy tagállami magatartás fenyegette, akkor a kötelezettségszegési eljárás adta lehetőségekhez nyúlt. A kötelezettségszegési eljárás viszont a rendszerjellegű fenyegetésekkel szemben nem bizonyult teljes körben hatékonynak; az ilyen, rendszerjellegű fenyegetések orvoslására a Bizottság 2014. évi „7. cikket megelőző eljárása” a javasolt megoldást, amely első tényleges alkalmazásának napjainkban lehetünk szemtanúi.

3.4. A kötelezettségszegési eljárás

A 7. cikk szerinti eljárás mellett, a jogállamiságvédelem területén biztosított az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) 258. cikk szerinti kötelezettségszegési eljárás lehetősége is, annak politikai meggyőzést lehetővé tevő eszközeivel. Jogállamiságvédelmi célú kötelezettségszegési eljárás megindításának a feltétele, hogy a tagállam az EUSZ 2. cikke mellett konkrét uniós jogszabályt is megsértsen. A Bizottság új uniós jogállamiságvédelmi keretről szóló közleményében úgy fogalmaz, hogy *„[v]annak olyan aggodalomra okot adó helyzetek, amelyek nem tartoznak az uniós jog hatálya alá, és ezért nem tekintendők a Szerződések szerinti kötelezettségek megsértésének, mégis rendszerszintű fenyegetést jelentenek a jogállamra.”*⁶¹

Jogállamiság értékének védelmére irányuló uniós eljárás 2015-ig csak kötelezettségszegési eljárás keretében indult, így jelentősebb gyakorlati példával csak ez az eljárástípus tud szolgálni. Jogállamiság értékét védő kötelezettségszegési eljárás volt pl. a C-286/12. sz. Európai Bizottság kontra Magyarország ügy (EU:C:2012:687), amelyben Magyarország által közvetlenül sértett jogszabályhelyek a foglalkoztatás és a munkavégzés során alkalmazott egyenlő bánásmód általános kereteinek létrehozásáról

⁶⁰ COM(2003) 606 final: 12. p.

⁶¹ COM(2014)0158 final: 6. p.

szóló 2000/78/EK tanácsi irányelv (2000. november 27.) 2. és 6. cikkei voltak.

Az eljárásjog oldaláról vizsgálva az ügyet láthatjuk, hogy a C-286/12. sz. ügy mindenben követte a kötelezettségszegési eljárásokra vonatkozó, az EUMSZ 258. cikkében meghatározott rendelkezéseket. A kötelezettségszegési eljárás alapját csak konkrét jogszabályhely, vagyis Szerződésből eredő kötelezettség elmulasztása vagy megsértése képezheti. Az eljárás kezdeményezője az Európai Bizottság. Ez a C-286/12. sz. ügyben is teljesült, az eljárás a Bizottság kezdeményezésére indult, a 2012. január 17-i keltezésű felszólító levelével. A bizottsági értesülést követően megküldött hivatalos levélben a Bizottság megfogalmazta Magyarország intézkedéseivel szembeni észrevételeit. Magyarország vitatta a Bizottság által felrótt kötelezettségszegést, így a Bizottság 2012. március 7-én indokolással ellátott véleményt adott ki, amelyben felhívta a magyar tagállamot a jogsértés megszüntetésére. Mivel Magyarország a Bizottság kérésének nem tett eleget, így megindult a kötelezettségszegési eljárás bírósági szakasza, amelynek eredménye a C-286/12. sz. ügyben hozott és hivatkozott ítélet. Az Európai Unió Bíróságának ítélete kötelező a magyar tagállamra nézve, és a benne foglalt intézkedések megtételére a tagállam kényszeríthető.

Az anyagi jog oldaláról vizsgálva az ügyet láthatjuk, hogy a Bizottság véleménye szerint Magyarország megsértette az irányelv hivatkozott, a foglalkoztatás és munkavégzés során alkalmazandó egyenlő bánásmódra vonatkozó cikkeit. Ugyanis a bírákra, az ügyészekre és a közjegyzőkre alkalmazandó, a szolgálati jogviszonyuk kötelező megszűnésével járó korhatárra vonatkozó jogszabályi rendelkezések elfogadásával a magyar tagállam nem teljesítette az irányelvben foglalt kötelezettségét⁶². A szolgálati jogviszony kötelező megszűnésével járó korhatár 70 évről 62 évre történő, a bírákra, az ügyészekre és a közjegyzőkre vonatkozó leszállítása az adott hivatásrendhez tartozó személyekkel szemben eltérő bánásmódot valósít meg. Az eltérő bánásmód pedig az irányelv 6. cikkében meghatározott szempontok alapján nem igazolható, hiányzik a jogszerű cél és az intézkedés az elérni kívánt céllal sem áll arányban⁶³. A Bizottság Magyarországgal szemben megfogalmazott kritikája viszont jóval túlmutatott az irányelv meghatározott szakaszainak megsértésén, és a jogállamiság értékére vonatkozó megjegyzéseket is tartalmazott. A Bizottság a jogállamiság értékének fenyegetettségét látta a magyar tagállam magatartásában, ugyanis a bírák jogállásának ilyen módosítása a

⁶² C-286/12. számú Bizottság kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 18. pontja

⁶³ C-286/12. számú Bizottság kontra Magyarország ügyben hozott ítélet 26. pontja

független és pártatlan bíróság elvének, így a jogállamiság értéke egyik alkotóelemének rendszerjellelű fenyegetettségét is jelentette egyben.

A kötelezettségszegési eljárás sajátosságaira, hatályos szabályozására és jogállamiság-védelmi gyakorlatára tekintettel két dolgot érdemes megállapítani: (1) ez az egyetlen, eddig sikeresnek bizonyult jogállamiságvédelmi eljárás, de (2) nem képes a jogállamiság rendszerjellelű fenyegetéseire megfelelő és gyors választ adni.

3.5. A „7. cikket megelőző eljárás”

Az Európai Parlament régóta javasolta egy olyan korai figyelmeztető és monitoring mechanizmus létrehozását, amely a 2. cikkben meghatározott értékek tiszteletben tartását fokozottabban garantálja, és amely kiegészíti a nukleáris opció és az egyedi kötelezettségszegési eljárás alkotta jogállamiságvédelmi keretet. 2014. március 11-én az Európai Bizottság egy új védelmi eljárás lehetőségét vázolta⁶⁴, arra hivatkozással, hogy a meglévő 7. cikk szerinti eljárás és a politikai meggyőzés a Bizottság számára két végletes eszközt nyújtanak érdekei érvényesítésére, így szükségesnek tart egy ezek közé ékelődő harmadik, „középszintű” mechanizmusrendszert, az ún. „7. cikket megelőző eljárást”. Ez az új rendszer közelebb áll a politikai meggyőzés eszközához, de eredményében a 7. cikk szerinti eljárásba torkollhat. A Bizottság javasolt eljárásának a célja, hogy olyan helyzetek kialakulását akadályozza meg, amikor fennáll a 7. cikk szerinti eljárás alkalmazásának a lehetősége, de annak következményeit a Bizottság túlzottnak, illetve a tagállamok közötti politikai viszonyokat indokolatlan mértékben felborító intézkedésnek véli. Vagyis célja nem más, mint hogy a problémák megoldhatóak legyenek még azelőtt, hogy az EUSZ 7. cikke szerinti eljárás tényleges megindításának feltételei teljesülnének⁶⁵, illetve, hogy a Bizottság a 7. cikk szerinti eljárás lefolytatásánál nélkülözhetetlen, de politikai konszenzus kialakításában akadályt képező uniós intézmények szerepvállalása nélkül képes legyen tagállamokkal szembeni jogállamisági intézkedéseket tenni⁶⁶.

Az új eljárás három fázisból áll. Az első fázist megelőző szakasz az információgyűjtés, vagyis amikor a Bizottság ismereteket szerez arra vonatkozóan, hogy egy tagállam esetén lehetőségként tételvezhető-e a „7. cikket megelőző eljárás” megindítása. A Bizottság számos helyről

⁶⁴ Jogállamiság értékét védő eljárásra javaslat már korábban is érkezett az Európai Unió intézményeihez. 2013. április 22-i Általános Ügyek Tanácsának napirendjén volt egy demokrácia-, alapjog- és jogállamiságvédelmi mechanizmus, melyet Dánia, Finnország, Németország és Hollandia kezdeményezett.

⁶⁵ LÁNCOS (2014): 1. p.

⁶⁶ LÁNCOS (2014): 4. p.

szerezhet releváns információkat, a tagállamoktól, az Európa Tanácstól vagy az Európai Unió Alapjogi Ügynökségétől.

Amennyiben a Bizottság a jogállamiság és a demokrácia elveinek rendszerjellegű fenyegetését észleli, értékeli a tagállam helyzetét, és ún. „jogállamiságra vonatkozó véleményt” fogalmaz meg a tagállammal szemben, amelyre az érintett kifejtheti észrevételeit. *„A keret olyan helyzetekben lesz aktiválva, amikor a tagállami hatóságok olyan intézkedéseket hoznak vagy olyan helyzeteket tolerálnak, amelyek valószínűleg rendszeresen és hátrányosan befolyásolják a jogállamiság garantálása céljából létrehozott nemzeti szintű intézmények és biztosítékul szolgáló mechanizmusok sértetlenségét, stabilitását vagy megfelelő működését.”*⁶⁷ Vagyis az eljárás nem egyedi esetek felülvizsgálatára szolgál, hanem rendszerjellegű fenyegetések kezelésére törekszik, és olyan esetekben alkalmazható, ha – a szubszidiaritás elvének is megfelelően – a nemzeti szintű jogállamiságvédelmi mechanizmusok és intézmények nem képesen a fenyegetettség kezelésére.⁶⁸ A Bizottság arra vonatkozóan, hogy fennáll-e a tagállam részéről a jogállamiság értékének rendszerjellegű fenyegetettsége, illetve hogy milyen megoldási javaslatokkal éljen, külső szakértőket vagy az Európai Unió Alapjogi Ügynökségét, az Európai Unió igazságügyi hálózatának valamely tagját, vagy akár az Európa Tanács valamely szervezetét is bevonhatja munkájába⁶⁹.

Ha a tagállam hajlandó a bizalmas tárgyalások⁷⁰ során magát olyan cselekvési terv mellett elkötelezni, amely a Bizottság szerint megfelelő a jogállamiság és a demokrácia elveinek biztosítására, akkor az eljárás befejeződik. Ennek hiányában a második szakaszba lép az eljárás, ahol a Bizottság ún. „jogállamiságra vonatkozó ajánlást” fogalmaz meg. Ebben egyrészt megállapítja a jogállamiság rendszerjellegű fenyegetettségét, illetve határidő tűzése mellett konkrét megoldási javaslatot határoz meg a tagállam számára, vagyis a Bizottság útmutatást nyújt konkrét problémák megoldására⁷¹.

Harmadik lépésként a Bizottság követi a tagállami végrehajtást, és amennyiben úgy tapasztalja, hogy a jogállamiság értéke továbbra is rendszerszinten fenyegetett, lehetőségként tételezi a 7. cikk szerinti eljárás megindítását.

⁶⁷ COM(2014)0158 final: 7. p.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ COM(2014)0158 final: 9-10. p.

⁷⁰ LÁNCOS (2014): 3. p.

⁷¹ COM(2014)0158 final: 9. p.

A Bizottság közleménye szerint az eljárás a következő alapelveken nyugszik:

- (1) érintett tagállammal folytatott párbeszéd;
- (2) helyzet objektív és alapos értékelése;
- (3) a tagállamokkal szemben érvényesülő egyenlő bánásmód követelménye;
- (4) gyors és konkrét intézkedések meghozatala.⁷²

A „7. cikket megelőző eljárás” a tagállammal folytatott párbeszédén, valamint az uniós és a tagállami érdekek egyeztetésén alapul, biztosítva e meghatározott elvek mentén azt, hogy a Bizottság minden esetben objektíven, és a tagállamokkal szemben az egyenlő bánásmód követelményének tiszteletben tartásával folytassa le az új eljárást. Ez hivatott biztosítani azt, hogy a hagyományos tanácsi döntéshozataltól – így pl. 7. cikk szerinti eljárástól – eltérően az érintett tagállamon kívüli egyéb tagállam érdekérvényesítő ereje kisebb jelentőséghez jusson, és ezáltal a helyzetet ne más tagállamok eltérő fogalom-meghatározásokkal, hanem egy szupranacionális szereplő, egységesített uniós jogállamfogalom alapján ítélje meg.

3.6. Az új eljárás helye a hatályos rendszerben

A jogállamiság értékét védő új eljárás illeszkedik a Bizottság és az Európai Unió azon eszközeinek rendszerébe, amelyeket olyan tagállamokkal szemben alkalmazhat, amelyek tevékenysége rendszerszinten fenyegetést, veszélyt vagy sérelmet jelent a jogállamiság értékére. A „7. cikket megelőző eljárás” megindítása nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az érintett tagállammal szemben kötelezettségszegési vagy akár 7. cikk szerinti eljárás is meginduljon. Az új eljárás a gyors válaszadási képesség, az érintett tagállammal való megegyezés és döntéshozatalba való minél fokozottabb bevonás elveire épül, bízva abban, hogy a lojális együttműködési kötelezettség mentén a tagállam hajlandó a Bizottsági cselekvési tervet követni. Az új eljárás bizonyítékgyűjtő eljárásnak is tekinthető, mert fókuszálhat arra is, hogy az esetlegesen megindítandó 7. cikk szerinti eljáráshoz megfelelő bizonyítékot, tárgyi alapot biztosítson a Bizottság számára⁷³.

Az új eszköz nem igényel új hatásköröket a Bizottság számára, ugyanis lényében nem másról van szó, mint az eddigi hatásköri szabályok tisztázásáról és részletezéséről; az új eljárás korai megelőző eszköze a 7.

⁷² COM(2014)0158 final: 8. p.

⁷³ CHRONOWSKI (2016)

cikk szerinti eljárásnak. Az új eljárás nem terheli a tagállamokat új kötelezettségekkel, ugyanis eredményében nem tartalmaz kötelező erejű döntést. Tagállamok számára új kötelezettséget csak a Szerződések módosításával lehet meghatározni, ennek hiányában – a Bizottság értelmezését követve – az elsődleges joganyag módosítása nem szükséges az új eljárás miatt. Ez az érvelés azonban támadható: a „7. cikket megelőző eljárás” kötelező döntésre vonatkozó rendelkezést ugyan nem tartalmaz, de a tagállam azon kötelezettsége, hogy a Bizottsággal bizalmas tárgyalásokba bocsátkozzon a „jogállamiságra vonatkozó ajánlás” kibocsátásának elkerülése érdekében, megalapozhatja a tagállamok szuverenitásféltését. Mivel ilyen eljárási kötelezettség is kötelezettség, és szerződési rendelkezés nincs róla, bármely eljárás alá vont tagállam hivatkozhat arra, hogy az eljárásban való részvételre nem kényszeríthető. Ezen az alapon az új eljárás – az eredeti tervekhez képest is – gyengébbnek fog bizonyulni⁷⁴.

Az új eljárást nem minden tagállam fogadja pozitívan. Kétségtelen, hogy szuverenitást csökkentő tényező egy szupranacionális szerv által végzett jogállamisági kontroll. A rendszer ezért kompromisszumos alapon épül fel: (1) nem teljesen új eljárás jön létre, hanem a 7. cikk szerinti eljárás részletesebb rendszere működik tovább, mintegy a korábbi két szakaszhoz kiépül egy, eddig is a Szerződésekben lévő, korai megelőző szakasz; (2) az eljárás politikai érdekérvényesítési eszköz (szerzésére tett bizottsági próbálkozás), nem pedig jogilag kötelező döntéshozatali forma; (3) az eljárás nem jelent a tagállamok feletti döntéshozatalt, ugyanis a Bizottság az eljárás végén nem hoz kötelező döntést a tagállammal szemben. Az eljárás egyedüli eredménye az lehet, hogy a Bizottság a 7. cikk szerinti eljárás megindításának lehetőségét megvizsgálja. A 7. cikk szerinti eljárás pedig már kormányközi kontroll alatt áll⁷⁵.

Az új eljárás éppen napjainkban esik át első kipróbálásán, ugyanis az Európai Bizottság 2016. június 1. napján kibocsátotta a „jogállamiság értékére vonatkozó véleményét” Lengyelországgal szemben⁷⁶. Lengyelországban 2015. október 25-én általános törvényhozási választásokat tartottak, amelyen a konzervatív Jog és Igazságosság Párt

⁷⁴ LATTMANN (2016)

⁷⁵ Mint korábban említettük a szupranacionális kontroll engedélyezésétől a tagállamok már a 7. cikk szerinti eljárás tervezetének kidolgozásakor is tartottak. A tagállamok szuverenitásféltése miatt az Európai Unió Bíróságának hatáskörbővítésére vonatkozó javaslatot a tagállamok elutasítottak. Az Európai Parlament szerepénél pedig láthattuk, hogy hatásköre végül csupán az eljárás kezdeményezésére és egyetértésre terjedt ki. Ilyen szabályok mellett a tagállamok garantálták, hogy a 7. cikk szerinti eljárás kizárólagosan kormányközi ellenőrzés hatálya alatt működjön.

⁷⁶ European Commission – Fact Sheet. Commission Opinion on the Rule of Law in Poland and the Rule of Law Framework: Questions and Answers, Brussels, 2016.06.01., forrás: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-2017_en.htm, letöltve: 2016.06.01.

szerezte a legtöbb mandátumot, és alakíthatott kormányt. Az új lengyel törvényhozás és kormány működésének rövid ideje alatt olyan döntéseket hozott (alkotmánybírák vitatott jelölése és kinevezése, az alkotmánybírárságról szóló törvény módosítása, valamint a közmédiáról szóló új törvény elfogadása), amelyeknek uniós értékek melletti elkötelezettségét többen, így az Európai Bizottság is kétségbe vonták⁷⁷. Az Európai Bizottság biztosi kollégiuma 2016. január 13-án⁷⁸ arról határozott, hogy megindítja a „7. cikket megelőző eljárást” Lengyelországgal szemben a vitatott jogalkotás miatt⁷⁹. Az eljárás a napokban lépett a második szakaszába, így az eljárásnak még az elején járunk, de szemünk láttára íródik a történelem. Nem csupán az uniós jogállamiságvédelmi keret története, hanem az egész Európai Unióé; ugyanis az új jogállamiságvédelmi eljárás sikeres megszilárdulása az Unió politikai és jogi unió jellegének erősítését vonja maga után, amely közelebb vihet minket az európai egységállam felé vezető úton.

Felhasznált irodalom

BARROSO, José Manuel: *State of the Union*. Strasbourg (2012.09.12.), forrás: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-12-596_hu.htm (letöltve: 2015.11.24.)

BAUME, Maia De La: *EU launches 'rule of law' probe of Poland, The Commission announced it would open a 'preliminary assessment' of moves by the Polish government*. Politico, 2016.01.13., forrás: <http://www.politico.eu/article/poland-probe-rule-of-law-eu-commission-timmermans/> (letöltve: 2016.03.21.)

BESSELINK, Leonard; PENNING, Frans; PRECHAL, Sacha (szerk.): *The Eclipse of the Legality Principle in the European Union*, Wolters Kluwer, Bredfordshire (UK), 2011.

BOKROS Attila: Kelet és nyugat a bővítésben? Az Európai Unió bővítési és „európaizálási” folyamatának vizsgálata, Bosznia-Hercegovina és Izland csatlakozási lehetőségének tükrében. In: Pogácsás Anett, Szilágyi Pál, Lános Petra Lea, Ádány Tamás (szerk.): *'Értékek mentén rendet tartani': Válogatott tanulmányok joghallgatók tollából*. Pázmány Press, Budapest, 2015.

⁷⁷ European Commission – Fact Sheet. College Orientation Debate on recent developments in Poland and the Rule of Law Framework: Questions and Answers, Brussels, 2016.01.13., forrás: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-62_en.htm, letöltve: 2016.03.30.

⁷⁸ BAUME (2016)

⁷⁹ http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-62_en.htm, letöltve: 2016.03.30.

CHRONOWSKI Nóra előadása. Budapest (2016.04.13.): A jogállamiság értéke az Európai Unióban, Nemzetközi és EU Közjogi Tudományos Diákkör, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

DUXBURY, Alison: Austria and the European Union – The Report of the „Three Wise Men”. In: *Melbourne Journal of International Law*. 2000. forrás: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/MelbJIL/2000/10.html> (letöltve: 2016.03.26.)

European Commission – Fact Sheet. College Orientation Debate on recent developments in Poland and the Rule of Law Framework: Questions and Answers. Brussels, 2016.01.13., forrás: [http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-16-62_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-16-62_en.htm) (letöltve: 2016.03.30.)

European Commission – Fact Sheet. Commission Opinion on the Rule of Law in Poland and the Rule of Law Framework: Questions and Answers. Brussels, 2016.06.01., forrás: http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-16-2017_en.htm (letöltve: 2016.06.01.)

FEKETE Balázs: *Az EU szerződés 7. cikke – valóban atomfegyver?* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének blogoldala, forrás: <http://jog.tk.mta.hu/blog/2015/01/az-eu-szerzodes-7-cikke-valoban-atomfegyver> (letöltve: 2015.11.09.)

LÁNCOS Petra Lea: A Bizottság közleménye a jogállamiság erősítésének új uniós keretéről. In: *Pázmány Law Working Papers*. Budapest, 2014/5.

LATTMANN Tamás előadása. Budapest (2016.04.13.): *A jogállamiság értéke az Európai Unióban – kerekasztal beszélgetés*, Nemzetközi és EU Közjogi Tudományos Diákkör, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

O'REILLY, Emily: *Az Európai Ombudsman: egy átláthatóbb és elszámoltathatóbb Európai Unióért*. Budapest (2015.12.02.), Európai Parlament Tájékoztatási Irodája – Európa Pont

PECH, Laurent: Rule of law as a guiding principle of the European Union's external action. In: *Cleer Working Papers*. Hága, 2012/3.

PEERS, Steve; WARD, Dr. Angela: *The European Union Charter of Fundamental Rights. Politics, law and policy*, Hart Publishing, Oxford, 2004.

PRODI, Romano az Európai Parlament plenáris ülésén tartott beszéde. Brüsszel (2000.02.02.), forrás: [http://europa.eu/rapid/press-release SPEECH-00-29_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-00-29_en.htm) (letöltve: 2016.03.26.)

Promoting the rule of law in the European Union, FRA Symposium Report, 4th Annual FRA Symposium, Vienna, 2013.06.07.

Roos, Stefanie Ricarda: *The „Rule of law“ as a requirement for accession to the European Union*, forrás: http://www.kas.de/wf/doc/kas_15604-544-1-30.pdf?090306091009 (letöltve: 2016.06.11.)

SADURSKI, Wojciech: Harapjon is, ha már ugat: a 7. cikk története, az EU-bővítés és Jörg Haider (fordította: Dr. Tóth Balázs és Salát Orsolya). In: *Fundamentum*. 2012. 3. szám

The concept and the protection of the rule of law in the European Union Summary

Rule of Law: one of the values the European Union is founded on. The Member States are obliged to keep up a legal system that conform with this value; the European Union is obliged to maintain mechanisms that provide protection for the value of the Rule of Law. Before 2014 the European Union had basically two mechanisms: (1) the Article 7 TEU procedure and (2) the infringement proceedings. Both of them had their shortcomings, thus in 11 March 2014 the Commission proposed a new Rule of Law Framework that shall be triggered by threats to the Rule of Law which are of a systematic nature. Recent developments in Poland have triggered the new mechanism; on 1 June 2016 the Commission decided to initiate the Framework for the first time ever.

Gál Enikő

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: Réti Mária habil. egyetemi docens

A Kolozsvári Gondoskodó Társaság: a modern szövetkezeti forma előfutára

A Kolozsvári Gondoskodó Társaság a nemzetközi szövetkezeti alapelvek tükrében

Mottó: "A kolozsvári Gondoskodó Társaság nemcsak a Magyar banktörténelemben jelentős, mint a legelső magánalapítású és egyben a legrégebb Magyar pénzüzet, hanem eredeti szövetkezeti jellegénél fogva egyetemes szövetkeztörténeti szempontból is figyelemt érdemel.

(...) Abban az időben, amikor Farkas Sándor a Gondoskodó Társaságot megalapítja, sem nálunk, sem külföldön nem találunk egyetlen olyan intézményt, amely a modern szövetkezethez annyira közel állna, mint a kolozsvári Gondoskodó Társaság. (...) jogi felépítésében sokkal közelebb áll a modern szövetkezethez, mint az 1844. évben alapított rochdalei takácsok szövetkezete, melyet pedig a tudomány az első modern szövetkezetnek tekint."¹

Bevezetés

Bölöni Farkas Sándor – jogász, szépíró, művelődéspolitikus és reformer – a XIX. századi erdélyi polgári haladás egyik kimagasló alakja volt. Mély elkötelezettséggel fordult a demokrácia és szabadság felé és markánsan foglalt állást a feudalizmusban gyökerező rendi világ és az öröklött jogok fenntartása ellen. Elítélendőnek tartotta azt a gazdagságot, amelyhez „az elnyomott jobbágy verejtéke” tapadt, viszont teljes mértékben pártfogolta és elismerte azt a vagyonosodást és gazdagodást, amely „személyes szorgalom és igyekezet eredménye”.² Bölöni Farkas a polgárosodás, a kis tőkével rendelkezők boldogulása és a kölcsönös segítségnyújtás eszméje

¹ Dr. OBERDING József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság, in: Erdélyi Múzeum 1934, Új folyam 5. (39.) kötet 1-6. sz., at: Erdélyi Digitális Adattár (http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/27830/EM_1934_1-6_06_Oberding_Jozsef_Gyorgy-A_Kolozsvari_Gondoskodo_Tarsasag.pdf?sequence=1) utolsó letöltés: 2016. március 30.)

² EGYED Ákos: Gazdasági gondolkodás Erdélyben a XIX. században, in: Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX.-XX. század), Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár 2001, 37-38.

iránti elköteleződésének és az ezért való tenni akarásának köszönhetően válik a „közjó szolgálata életvitelét is motiváló, elsodró erővé”.³

A Bölöni Farkas Sándor által alapított Kolozsvári Gondoskodó Társaság, mint a legrégebbi magyar pénzügyi intézet nem csupán banktörténeti szempontból nagyon jelentős, de sajátos szövetkezeti jellegénél fogva, szövetkezettörténeti szempontból is kitüntetett figyelmet érdemel.

Dolgozatomban rávilágítok arra, hogy az 1825-ben alapított Gondoskodó Társaság, mint a legelső magán alapítású magyar takarékpénztár, megelőzve az 1844-ben, a rochdale-i takácsok által alapított szövetkezetet⁴, magán viselte a modern szövetkezeti forma jegyeit. Azok a szövetkezeti alapelvek, amelyek „Rochdale-i Alapelvekként”⁵ nevesítettek és mind az európai, mind a nemzetközi szövetkezeti mozgalmat meghatározták, már itt a Gondoskodó Társaság Alapszabályában megjelentek.

A Rochdale-i elvek a szövetkezeti szabályozás szempontjából kiemelkedő jelentőségűek, mert ezek a rendező elvek képezik a mai napig mind a nemzetközi, mind az európai és a hazai szövetkezeti szabályozás alapját és juttatják érvényre a valódi szövetkezetek alapvető specialitásait.⁶

Mind a társulási cél, mind a működési elvek, mind a vagyonjog tekintetében megállapítható, hogy a Gondoskodó Társaság a modern szövetkezeti mozgalom előfutára. Oberding József⁷ elemzésére is figyelemmel arra a következtetésre juthatunk, hogy a Gondoskodó Társaság jogi felépítettségében és erkölcsi tartalmában jelentős egyezőségeket mutat a modern szövetkezeti formával.

³ IMREH István: Bölöni Farkas közhasznú élete. In: Erdélyi Múzeum 1996. 1-2. sz., 115. (http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/25291/EM_1996_1-2__010_Imreh_Istvan-Boloni_Farkas_Sandor_kozhasznu_elete.pdf?sequence=1 (utolsó letöltés: 2016. március 30.))

⁴ A Rochdale-i fogyasztási szövetkezetet 28 munkás alapította 1844-ben, a Manchester melletti Rochdale-ben. Az alapszabályában rögzített elvek mintaértékűvé váltak, amelyek később alapjaiban határozták meg a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének (Internatioanl Co-operative Alliance) a szövetkezetekről alkotott állásfoglalásait és a bennük foglalt nemzetközi szövetkezeti elveket. A Rochdale-i alapszabály elemzésére lásd: KUNCZ Ödön: A rochdale-i elvek és a szövetkezet jogi fogalmának körülírása, in: Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Budapest 1935, 10-30.; továbbá: BAK Klára: A nemzetközi szövetkezeti alapelvek és a szövetkezet fogalmának összefüggései a szabályozásban, Szövetkezés XXXIII. évf., 1-2 (2013) 34-61; a Rochdale-i szövetkezetre és az általuk meghatározott báziselvekre lásd még: Johnston BIRCHALL: The international co-operative movement, Manchester University Press, 1997. 3-7.; A szövetkezet jogi természetére lásd: RÉTI Mária: A szövetkezetről, mint a szociális gazdaság legmeghatározóbb tényezőiről, in: BOBVOS Pál (szerk.): Reformator iuris cooperandi: tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére., Szeged: Pólay Elemér Alapítvány, 2009. 465-483.

⁵ A Rochdale-i elvek eredeti forrásanyagát a Rochdale-i szövetkezet alapszabályában és a szövetkezők által meghozott elvi határozatokat tartalmazó jegyzőkönyvben rögzítették adják.

⁶ RÉTI Mária: A magyar szövetkezeti jog szabályozási hagyományairól in: Szövetkezés, 2015./1., 20.

⁷ lásd erre 1. ljt.

A szövetkezeti működésre általában jellemző két legfontosabb alapelv és alapérték, az önsegítség (önsegély) és a kölcsönösség, a kölcsönös támogatás gyakorlati eszméit Bölöni Farkas Sándor már 1825-ben alappilléreként építi be a Gondoskodó Társaság intézményébe.⁸

Annak bemutatására és igazolásaképpen, hogy a Kolozsvári Gondoskodó Társaság magán viseli a modern szövetkezeti mozgalom leglényegesebb jegyeit, mi több az alapszabályában olyan nemzetközi szövetkezeti alapelvek kerülnek megfogalmazásra, amelyek a szövetkezeti mozgalom alapjait határozzák meg, számba veszem a társulás célját, vagyoni jogi rendelkezéseit, illetve néhány működési alapelvet, különös tekintettel a nyitott tagság, a demokratikus tagi ellenőrzés és a diszkriminációmentesség alaptételeire.

A Kolozsvári Gondoskodó Társaság célja

A Társaság elsődleges célja a tagjai vagyoni előmenetelének biztosítására irányult *„takarékgyűjtés és takaréktőkeképzés”* előmozdításával, illetve a tagok anyagi megsegítésére - rászorultságuk esetén megfelelő kölcsönök kihelyezésével.

A társaság a tagok gazdasági helyzetének előbbre vitelét az önsegítés és a kölcsönös támogatás alapelveinek érvényesülésével valósította meg. A kölcsönös támogatás elvének alkalmazásával a takarékgyűjtésen túl az apróbb, jelentéktelenebb tőkék gyümölcsöztetését is végezte, hiszen a betétgyűjtés – mint főtevékenység – mellett a tagok megtakarított pénzét egy összegben kamatozó kölcsönre helyezte ki. Ezzel a kölcsönös támogató tevékenységgel tudta biztosítani a kis összegek számára is az elérhető legmagasabb kamatot. *„Amit különben az egyes tag a maga kicsiny részével nem tehetne, vagy tenne is sikertelen lenne...”*⁹

Imreh István épp a társaság célja szempontjából minősíti takarékpénztárnak a Gondoskodó Társaságot, hiszen a társaság elsődleges célja a takarékoskosság, az eladósodottság elleni védekezés és a segélynyújtás, *„a kicsiny léptekkel haladó tőkeképzés”*.¹⁰

A társaság célja tekintetében a Gondoskodó Társaságot az határolja el az üzletszerűen szervezett klasszikus külföldi gondoskodó társaságoktól¹¹,

⁸ A kölcsönösség tekintetében lásd bővebben a Kolozsvári Gondoskodó Társaság célja pont alatt írtakat.

⁹ OBERDING, 96.

¹⁰ IMREH István: Bölöni Farkas közhasznú élete. Erdélyi múzeum 1996. 1-2 sz. 104-125.

¹¹ A gondoskodó intézetek Angliában a XVIII. században *friendly society*-k formájában terjedtek el a céheknél már korábban ismert és alkalmazott betegsegélyezés, temetkezési segély és árvagondozás területen.

hogy míg azok a biztosítási eszmét helyezik előtérbe, Bölöni Farkas a takarékosági eszmét emeli ki, és a Gondoskodó Társaság rendszerének középpontjába a keresztény felebaráti szereteten alapuló kölcsönös segítségnyújtást helyezi.

Bölöni Farkas társulási szellem és közösségi összefogás melletti elköteleződését nagymértékben befolyásolták nyugaton, elsősorban Angliában illetve Észak-Amerikában tett utazásai, ahol az angol önszegélyező társaságok (*Friendly Society*-k) és az észak-amerikai „*a szenvedő emberiség segedelmezésére alakult társaságok*” alapításait tanulmányozhatta.¹² A reformkorban általánossá vált eladósodottság és pénzügyi válság elleni védekezés volt a mozgó célja Bölöninek, amikor az „*emberiségi intézet*” – a Gondoskodó Társaság – alapköveit lerakta a Gubernium tisztviselőinek¹³ összeadott pénzéből.

A kolozsvári Gondoskodó Társaság 1825 június 30-án aláírt alapító okirata a társaság célját a következőképpen jelöli meg: „*... mindenikünk a maga rendes saláriumából, vagy egyéb jövedelmeiből, hónaponként kiki a maga lekötése szerént bizonyos summát tegyen be a magunk közül választott perceptor keze alá bízott köz-cassába. Ezáltal oly cassát igyekeztünk felállítani, melyhez mindenikünk a maga szükségeibe folyamodhassék s a maga capitalisát, s annak érdekét előregedett állapotjában segedelem gyanánt vehesse, s maradékainak, s legátusainak hátrahagyhassa.*”¹⁴

Az Alapszabályban meghatározott társasági cél tekintetében már 1825-ben körvonalazódik a szövetkezeti intézményben rejlő legmarkánsabb tulajdonság, a kettős motiváltság, miszerint a társaság nem csupán gazdasági előmenetelt kíván biztosítani tagjainak, de társadalmi státuszbeli megerősítést is, olyan kis tőke formálásával, „*melyhez vagy maga a tag nem vélt nyomorúságos állapotjában folyamodhasson, vagy*

Jogi keretét az 1834. évi *Friendly Societies* törvény adta, amely olyan egyesületeket szabályozott, amelyek bármilyen nem törvényellenes célra alakulnak, mint a kölcsönösségen alapuló halálesetekre szóló biztosítás vagy épp öregség esetére szóló támogatások. Lsd: Kuncz Ödön: A rochdale-i elvek és a szövetkezeti jogi fogalmának körülírása, in: Magyarországi Szövetkezetek Szövetsége, Budapest 1935, 10-30 oldalak; A gondoskodó intézetekre lsd még: Kőváry László: A kölcsönös segélypénztárak és gondoskodó intézetek nálunk és a külföldön. Budapest 1877. A szövetkezeti gondolat csíraira az erdélyi céhek rendszerében és az önszegélyezés gondolatából lsd még: Csetri Elek: A szövetkezeti gondolat régmúltjából Erdélyben in: Szövetkezetek Erdélyben és Európában, 13-26. old. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf2612.pdf; Az európai szövetkezeti fejlődéstörténeti hagyományokra lásd továbbá: Réti Mária: Az európai szövetkezeti szabályozás fejlődéstörténetéről; Szövetkezés XXXIII. évf., 1-2. szám, 2012, 9-33.o. A magyar fejlődéstörténeti viszonylatra lásd: Réti Mária: A magyar szövetkezeti jogról - Über das ungarische Genossenschaftsrecht; Agrár- és Környezetjog, 2012/12., 3-49.

¹² CSETRI Elek, 30.

¹³ A Gubernium erdélyi vezető kormányzóhatóságot jelent. Alapításkor csak egy szűk réteget tömörített, az Erdélyi Gubernium fizetett tisztviselőit.

¹⁴ OBERDING, 100.

pedig hátramaradó özvegyének, s gyermekeinek segedelemül” szolgálhasson. A társasági célt alapvetően tehát a jövőről való gondoskodás eszméje hatotta át.

Nagy Ferenc a szövetkezet célja tekintetében a tagok egymáson való nyereszkedésének a kizárását emeli ki fővonásként. A szövetkezet célja és hivatása szerint olyan társulási formának tekintendő, amely *„tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának ... előmozdítására alakul.”*¹⁵ A hitelszövetkezetek esetében épp az a lényeg, hogy a társulat saját tagjainak ad kölcsönt, a tag azért fordul a saját szövetkezetéhez, mert máshol hitel igényeit vagy egyáltalán nem, vagy nem megfelelően tudná csak kielégíteni.

Nagy Ferenc a nyereszkedés kizárásának gondolatát összeköti a kölcsönösség, a szolidaritás fogalmával, amely az 1875-ös Kereskedelmi Törvénykönyvünk (továbbiakban KT) kifejezetten rögzít. A KT a 223. §-a szerint szövetkezetnek ... *„meg nem határozott számú tagokból álló azon társaság tekintetik, mely tagjai hitelének, keresetének vagy gazdálkodásának közös üzletkezelés mellett, illetőleg a kölcsönösség alapján előmozdítására alakul”*¹⁶. Ennek értelmében a kölcsönösség nem csupán a tagok egymás közti viszonyára vonatkozik, de a társaság által folytatott üzletre is, hiszen a tagok a társasági üzletre nézve sem idegenek, a társasággal is üzleti viszonyban állnak. Amit Bölöni Farkas 1825-ben a felebaráti szereteten alapuló emberi gondoskodásként fogalmaz meg, Nagy Ferenc majdnem 80 évvel később az *„együtműködés önzetlenségeként”*¹⁷ aposztrofál, és a tagok egymáson való nyereszkedésének kizárásaként jeleníti meg.

A Gondoskodó Társaság célja tekintetében megállapítható hogy, azok a szövetkezeti alapértékek, amelyek a Rochdale-i szövetkezetben is megjelentek és később a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége¹⁸ által

¹⁵ NAGY Ferenc: A szövetkezetek alapelve című székfoglaló értekezés (továbbiakban Akadémiai Értekezés), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1906, 10.; fontos kiemelni, hogy a Kereskedelmi Törvénykönyvben szabályozott szövetkezetekre vonatkozó rendelkezések, nem juttaták megfelelően érvényre a szövetkezeti forma sajátos jegyeit. A Nagy Ferenc által kidolgozott és szövegezett 1898. évi XXIII. törvény a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről egyik célja többek között a KT (ld. alább) szövetkezetekre vonatkozó rendelkezései hiányosságainak az orvoslása volt.

¹⁶ Az 1875. évi XXXVII. törvénycikk, a Kereskedelmi Törvény (KT) négy kereskedelmi társaságot nevesített: a részvénytársaságot, a szövetkezetet, a közkereseti társaságot és a betéti társaságot. Ez képezte a II. világháború előtti magyar szövetkezeti jog egyik törvényi pillérét. A KT szövetkezetekre vonatkozó szabályainak elemzésére lásd: KUNCZ Ödön: A magyar kereskedelmi és váltójog vázlat, I. rész, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1928, „Szövetkezet” címszó; NIZSALOVSKY Endre: A kereskedelmi jog jogszabályai, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1933; RÉTI Mária: A magyar szövetkezeti jog szabályozási hagyományairól, in: Szövetkezés, 2015. évi 1. szám.; RÉTI Mária: A kereskedelmi társaságok vagyoni jogi szabályairól, Jogtudományi közlöny LX. évf. 3. szám, 2005, 99-116.

¹⁷ NAGY Ferenc: Akadémiai értekezés 10.

¹⁸ A Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége (International Co-operative Alliance) 1895-ben angol és francia kezdeményezésre, londoni székhellyel alapított független, nemzetközi, nem-kormányzati szervezet, amely

1995-ben meghatározott szövetkezeti identitás magvát adják a Bölöni Farkas Sándor féle „emberiségi intézet” szellemiségében már megjelennek. Az 1995-ös Manchesteri Deklaráció a szövetkezeti alapértékeket a következőképp definiálja: „A szövetkezetek az önsegély, az egyéni felelősség, a demokrácia, az egyenlőség, az igazságosság és a szolidaritás értékein alapulnak. Alapítóik hagyományát követve, a szövetkezeti tagok hisznek a becsületesség, a nyíltság és a társadalmi felelősség értékeiben és a másokért való törődésben.”¹⁹

Fontos kiemelni, hogy a becsületesség mint alapérték a Gondoskodó Társaság tekintetében úgy jelenik meg mint a tagsági jogviszony fenntartásának egyik kritériuma. Bővebben erről a nyitott tagság és egyenlő bánásmód címszó alatt írok a dolgozatomban.

Bölöni Farkas Sándor társadalmi felelősség iránti személyes elköteleződését kiválóan szemlélteti Imreh István Bölöni Farkas közhasznú élete című munkájában. Imreh rámutat arra, hogy „a felvilágosodás korának egyik vezérlő eszméje, a közjó szolgálata válik Farkas Sándor életvitelét is motiváló, elsodró erővé”. Bár szűkös anyagi körülmények között élt, Bölöni, mint a polgárosodás kiemelkedő képviselője, nagyon sokat tett az erdélyi civil társadalom felvirágoztatásáért. Kezdeményezései közé sorolható Kaszinó létesítése Kolozsváron, az Erdélyi Múzeum létrehozására tett javaslata, a Nép-Lap létesítése (ami a későbbiekben Vasárnapi Újság címen működött), vívóegylet és zeneegylet alapítása. Mindezek mellett kimagasló szerepe volt a Kolozsvári Magyar Színház anyagi és szervezési támogatásában. Bölöni Farkas Sándornál a „rászorulók támogatása, a szövetkezeti eszme, az egyén szabadsága, jogai és népe, nemzete sorsáért érzett aggodalom nem különíthető el, nem választható szét.”²⁰

A Kolozsvári Gondoskodó Társaság vagyoni jogi rendelkezései

A visszatérítés elve

megalakulása óta világviszonylatban folytat a szövetkezetek tekintetében jogegységesítő és szövetkezeti elveket definiáló gyakorlatot a mindenkori társadalmi-gazdasági viszonyokra tekintettel. Jelenleg 1 milliárd tagot számlál, elérhető: <http://ica.coop>; az SZNSZ jelentőségére, történetére és alapelveinek elemzésére lásd: Johnston BIRCHALL: The international co-operative movement, Manchester University Press, 1997. Chapter two: An International Co-operative Alliance, 35-75.

¹⁹ A hatályos, az SZNSZ által deklarált nemzetközi alapelvek elemzésére lásd: RÉTI Mária: A nemzetközi szövetkezeti elvek a főbb vagyoni jogi kategóriák tükrében. Szövetkezés XXIII. Évf., 1-2. 2002; BOBVOŠ Pál: Magyar szövetkezeti jogtan. Egyetemi jegyzet, SZTE ÁJK – JATEPress, Szeged, 2011. 23-29.

²⁰ GUZS Ferenc: Történelmi párhuzamok 184. o. In: Erdélyi Digitális adattár:

http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/22420/KM_1999_03-04_181.pdf?sequence=1 , Utolsó letöltés 2016. március 30.

Kuncz Ödön az 1844-es a Rochdale-i alapszabály 22. pontjában rögzített visszatérítés gondolatát „*az egész világot meghódító nagy elvként*” aposztrofálja, és a szövetkezet gazdasági lényegét meghatározó legsarkallatosabb elvként mutatja be. „*Ez az elv ... a tengely, amely körül az egész szövetkezeti mozgalom forog.*”²¹ Olyan elv, amely a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége által kimunkált 1995-ös hatályos felsorolásnak is báziselve és a szövetkezeti vagyonjog meghatározó intézménye.

A Rochdale Plan néven elhíresült tétel azt mondja ki, hogy a szövetkezeti tagok a szövetkezet nyereséges működése esetén a nyereségből elsősorban a személyes és aktív közreműködésük alapján részesülnek és nem a szövetkezet rendelkezésére bocsátott vagyoni hozzájárulásuk mértékének arányában. A speciális nyereségfelosztási mód szerint a tag elsősorban olyan mértékben részesül a többletből, amilyen mértékben a szövetkezet szolgáltatásait igénybe vette. A Rochdale-i alapszabály 22. pontja – fogyasztási szövetkezet lévén – a tételt az alábbiak szerint fogalmazta meg: „*3,5 % kamat fizetendő mindazokra az üzletrészekre, amelyek a negyedév előtt már be voltak fizetve; a megmaradó felesleg pedig a tagok között a szövetkezetnél foganasított bevásárlásaik arányában osztandó fel.*”²²

A visszatérítés elvének gondolata az igénybevétel alapján azonban a rochdalei takácsok törekvéseit 20 évvel megelőzően már a Kolozsvári Gondoskodó Társaság alapokmányában rögzítésre került. Az alapszabály egyik legmarkánsabb intézkedése volt a társaság kamatnyereségének a tagok betétei arányában való felosztása. A közvetítői nyereség kizárása és az üzleti haszonnak a tagoknak az üzleti forgalomhoz való hozzájárulás arányában való felosztása a visszatérítés alapelvét jelenítette meg.²³

Tartalékalap / Közösségi alap

Már történeti viszonylatban is az oszthatatlan alap (tartalékalap) döntő fontosságú szövetkezeti intézmény volt, amely alapvetően megkülönböztette a szövetkezetet más kereskedelmi társaságtól, leginkább a részvénytársaságtól. A szövetkezeti vagyon egy részét azért

²¹ KUNCZ Ödön, 1935. 7.

²² Uo.

²³ OBERDING 97., 99.

nyilvánították oszthatatlannak, hogy „az elődök által felhalmozott vagyon és eszközök előnyeit az utódok is élvezhessék”²⁴.

A hatályos nemzetközi elveket rögzítő 1995-ös Manchesteri Deklarációban a tagok gazdasági részvétele alapelveinek egyik eleme a visszatérítés gondolata mellett a kötelező tartalék-alapok, más néven a közösségi alap képzésének az előírása. A Deklaráció 3. alapelve kimondja, hogy a szövetkezet a többletet többek között fejlesztésre fordítja, lehetőség szerint tartalék-alapok képzésével, aminek legalább egy része oszthatatlan. A „közalap” gondolata már a Gondoskodó Társaság 1825-ös alapító okiratában megfogalmazódott. A tagok ugyanis arról is gondoskodnak, hogy a társaság a tagok betétjétől elkülönített külön vagyonnal rendelkezzen. Ezen külön vagyon közalapként kerül nevesítésre, és gazdasági-jogi természetét illetően megegyezik a Manchesteri Deklarációban szabályozott tartalék-alap természetével. A társasági közalap egyrészt a tagok belépési díjából, másrészt a különböző büntetéspénzekből, illetve ajándékokból tevődött össze. A közalapot a tagok vagyonától elkülönítve kezelték, arra a tagoknak a társaság felosztatása esetén sem lehetett igényük, tehát jogi természetét tekintve az oszthatatlannak minősült. A társaság 1845. évi közgyűlésének határozata szerint a közalap a tagok között soha nem osztható fel, a társaság megszűnése esetén az valamelyik hazai közintézményre száll át alapítványként.²⁵ 1861-ben ezt a közalapot például a kolozsvári Magyar Nemzeti Színház javára kötötték le.

Kuriózumként értékelendő, hogy a társaság 1838-tól kezdődően arra kötelezte a tagokat, hogy hivatali előléptetésük alkalmával havi fizetésük 2 százalékát a közalap gyarapítására fordítsák.

Álláspontom szerint a Gondoskodó Társaság vagyoni jogi rendelkezései körében szabályozott közalap intézménye, gondolköre és funkciója tekintetében úttörőnek minősült, megelőzve a Rochdale-iek törekvéseit. A Társaság alapítói jól felismerték azt, hogy csak ilyen oszthatatlan alap képzésével tudják biztosítani a gazdasági előmenetelen – a tőkeképzésen túl – a tagjaik illetve családjaik számára azt az önzetlen gondoskodást, amely a Társaságot valóban „*emberiségi intézetté*” tette.

Figyelemreméltó ezzel kapcsolatban megjegyezni azt az értékes aktualitást, hogy az SZNSZ 2015-ös háttéranyaga²⁶ a szövetkezeti elvek felülvizsgálata körében kiemeli, ahhoz, hogy a szövetkezetek kettős

²⁴ TELLÉR Gyula: Megjegyzés a szövetkezetről. in: Szövetkezés, 2015. évi 1. szám, 14.

²⁵ OBERDING 91., 97.

²⁶ International Co-operative Alliance: Guidance Notes to the Co-operative Principles, 2015, 43.: <http://ica.coop/en/blueprint-themes/identity/guidancenotes>

céljuknak eleget tudjanak tenni, szükséges lenne, hogy a nemzeti kormányok egységesebb szabályozási módot alkalmazzanak a tartalékalapokra. Olyan szabályozásra lenne szükség, amely kellő mértékben biztosítaná a tartalékalapok oszthatatlanságát. Véleményem szerint, annak fényében, hogy a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége majdnem 200 évvel később még mindig a tartalékalapok pontosabb szabályozásának fontosságára hívja fel a figyelmet, különösen értékes a Bölöni Farkas által a Gondoskodó Társaság Alapszabályában rögzített tétel a közalap tekintetében.

A hazai szövetkezetekre vonatkozó szabályozás szempontjából külön jelentőséggel bír, hogy a KT sem tartalmazott kötelező rendelkezést a tartalékalapokra nézve, számtalan gyakorlati problémát okozva ezzel a szövetkezeti gazdálkodás kiegyensúlyozottságát illetően, és csorbítva ezzel a szövetkezeteknek nagyon sajátos jellemvonását a szövetkezeti vagyonjog tekintetében. A Kolozsvári Gondoskodó Társaság közalapra vonatkozó alapszabályi rendelkezéséhez hasonló előírást, jóval később, a Nagy Ferenc féle szövetkezeti törvényben, a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898. évi XXIII. törvénycikkben találunk.²⁷ A kötelező tartalékalap képzésének előírása egyrészt az eredményes működés biztosítását, másrészt a forgalombiztonság követelményét elégítette ki.²⁸

A Kolozsvári Gondoskodó Társaság néhány működési elvéről

Nyitott tagság és az egyenlő elbánás elve

A szakirodalom a rochdale-i szövetkezeti rendszer legnagyobb újítását a visszatérítés elve mellett a nyitott tagság elvének megvalósulásában látja. A Rochdale-i alapszabály ezt „*open membership*” megjelöléssel a második legfontosabb elvként szabályozta, és kimondta, hogy bárki csatlakozhatott a szövetkezethez, ha teljesítette a vagyoni hozzájárulásra vonatkozó kötelezettségét.²⁹ Az Alapszabály 13. pontja új tag felvételét csupán két tag ajánlásához és a vezetőség többségének beleegyezéséhez kötötte. A nyitott tagság rendezőelve mögött ugyanis a szabadságon alapuló szövetkezés gondolata húzódik meg, amely elvet a lehető legkisebb

²⁷ A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898. évi XXIII. törvény (Szövetkezeti Törvény) 12 -14. §§, in: Magyar Törvénytár, 1898. évi törvénycikkek, Budapest, Franklin-Társulat 1899. 118-132.

²⁸ RÉTI Mária, 2015. 39.

²⁹ BIRCHALL, 7.

mértékben kívántak korlátozni. Az ajánlás mint egyfajta korlátozás épp a szövetkezet személyegyesítő voltát erősíti, és azt a bizalmi elvet amin maga a szövetkezés gondolata, a kooperáció nyugyszik. Azt is rögzítették, hogy minden *„becsületes polgár”* tag lehet és *„a nem-kívánatos elemek távoltartása nem ellenkezik a nyitott tagság elvével”*³⁰.

A Gondoskodó Társaság Alapszabálya, megelőzve pár évvel az angolok által kimunkált és rögzített elveket, úgy rendelkezett, hogy a tagok a betéteik visszavonása mellett bármikor kiléphettek a társaságból illetve új tagok bármikor beléphettek abba, ha a belépési díjat (3 forint) befizették. A kötelező vagyoni hozzájáruláson túl, a nyitott tagsághoz kapcsolódó korlátozás csupán annyi volt, hogy az új tag felvételéről a közgyűlés – tehát a tagok összesége – döntött, illetve a tagfelvételnek feltétele volt az is, hogy az új tag az alapszabály rendelkezéseit magára nézve kötelezőnek ismerje el és az alapszabályt sajátkezűleg aláírja. A Rochdale-i szövetkezők által megjelölt erkölcsi feltétel, itt a Gondoskodó Társaságnál is megjelenik. Egy 1830-as módosítás eredményeként került az alapszabályba, hogy ha *„a tag illetlen magaviselete, vagy erkölcsi hibája miatt a társaság kisebbségére lenne, kizáratik a tagok sorából”*. A teljesség kedvéért fontos kiemelni, hogy bár nyitott tagságról volt szó a Gondoskodó Társaság megalakulásakor az alapszabály a tagságot csak kormányzéri tisztviselőknek tartotta fenn. Ez később bővült, hiszen egy 1838. évi alapszabály módosítás a tagsági jogviszony létrehozásának lehetőségét kiterjesztette a városi tanácsokra, jegyzőkre valamint ügyvédekre is, 1888-at követően pedig a többi kolozsvári lakhelyű állami tisztviselőkre és középiskolai tanárookra is. 1867-től a tagság örökölhetővé vált, mind magánszemélyek – férfiak és nők egyaránt – mind jogi személyek tekintetében. Érdekességként emeli ki Oberding József tanulmányában, hogy ilyen örökösödés útján került az Unitárius Kollégium Könyvtára a tagok sorába.

A nyitott tagság elvének tárgyalása körében fontos hangsúlyozni, hogy Kuncz Ödön ezt az elvet a kooperáció (kölcönösség) mellett az egyik, a szövetkezetek gazdasági lényegét meghatározó báziselvként értékelte és szorosán kötötte a szövetkezeti definíciókban mai napig megjelenő változó tőke elvéhez. Galovits Zoltán pedig *A magyar szövetkezeti jog* című munkájában a nyitott tagság és a változó tőke elvével kapcsolatban azt emelte ki, hogy ez a két egymással szorosán összekapcsolódó jellemvonás az, ami a szövetkezetet leginkább megkülönbözteti a többi kereskedelmi

³⁰ KUNCZ Ödön, 1935. 11.

és magánjogi társaságtól.³¹ A nyitott tagság elvét tulajdonképpen a szövetkezet egyik meghatározó differencia specificájaként értékelte.

Véleményem szerint a nyitott tagság elvének rögzítése a Gondoskodó Társaság alapszabályában úttörőnek minősül. Egyrészt azért, mert a nyitott tagság elve a hatályos nemzetközi szövetkezeti elvek taxációjában „önkéntes és nyitott tagság” báziselvként jelenik meg, amely magában foglalja a diszkriminációmentesség nemzetközi követelményét is. Olyan alapvető fontossággal bíró elv, amelyet az SZNSZ eddigi összes kongresszusán hangsúlyozandó tételnek tekintett, és azóta is különös ismérve a szövetkezetnek. „A szövetkezetek önkéntes szervezetek, melyek nyitva állnak – nemi, társadalmi, faji, politikai vagy vallási megkülönböztetés nélkül – mindenki számára, akinek hasznára lehetnek szolgáltatásai, és aki elfogadja a tagsággal járó felelősséget és kötelezettségeket.”

Másrészt nemzetközi jogi aspektusból, a nyitott tagság elve tulajdonképpen az ENSZ 1966-os Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában is lefektetett egyesüléshez való jog (szabad társulás jogának) kifejeződése. A nyitott tagság elve továbbá megerősíti az „általános elköteleződést minden ember alapvető méltósága iránt és jogát a szövetkezésben való részvételre”³² Megállapítható tehát, hogy Bölöni Farkas Sándor által 1825-ben megfogalmazott és a Gondoskodó Társaság rendezőelvei között megjelent alapelv a több mint 200 évvel később rögzített nemzetközi szabad társulás elvének előfutára.

A nyitott tagság harmadik jelentéstartalma pedig az, hogy bár lehetnek ésszerűségi korlátok, illetve egy-egy szövetkezetben a szövetkezeti tagságra vonatkozó feltételek, de azok a korlátok semmilyen szempontból nem lehetnek önkényesek és diszkriminatívak. Véleményem szerint alapjogi aspektusból a nyitott tagság alapelvének ez a legmeghatározóbb értéke.³³

Jóllehet a Gondoskodó Társaságban a tagság meghatározott alanyi körre vonatkozott (guberniumi tisztviselők), mely folyamatosan bővült, és a tagsági jogviszony létesítésének feltétele volt az anyagi hozzájárulás, illetve a tagsági jogviszony megtartásához egyéb erkölcsi feltételt, mint

³¹ GALOVITS Zoltán: A magyar szövetkezeti jog, Budapest, Pátriairodalmi Vállalat és Nyomdai Résztársaság, 1901. 28.

³² International Co-operative Alliance: Guidance Notes to the Co-operative Principles, 2015, 1., elérhető: <http://ica.coop/sites/default/files/attachments/Guidance%20Notes%20EN.pdf>

³³ GÁL Enikő: A Nemzetközi Szövetkezeti Alapelvek: hagyományok – aktualitások, az alapelvek érvényesülése a hatályos magyar szövetkezeti jogban in: Themis, az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata, 2015. december, 83-104.

például becsületességet felállították, maga a jogviszony létesítése nem volt diszkriminatív.

A diszkriminációmentesség gondolata nem pusztán korát messze megelőzően jelent meg a Gondoskodó Társaság alapszabályában és módosításaiban, de a Rochdale-i szövetkezők törekvéseit is jó pár évvel megelőzte. Bár a társaság tagjai a gyakorlatban már az alapítástól kezdve teljesen egyenlő jogokat élveztek, az 1830-as alapszabályi módosítás kifejezetten rögzítette az egyenlő elbánás elvét, miszerint *„a tagok ezen társaságot illető dolgokban egyenlőség jussával bírnak egymáshoz. Se rang, se kor, sem egyéb tekintetek senkinek elsőbbségi jusst nem adnak”*.³⁴ Az *„egyéb tekintetek”* szófordulat tág jelentéstartalommal ruházta fel az egyenlő elbánás elvét, megnyitva a férfiak és nők közötti egyenlőség távlatait is. Ezt bizonyítja a Gondoskodó Társaság alapszabályának 17 §-ban rögzített lánygyermek öröklési lehetősége a tag halála esetén.

Álláspontom szerint az 1830-ban rögzített megkülönböztető elbánás tilalma mérföldkönek és úttörőnek számított mind az erdélyi, mind nyugat-európai viszonylatban. Különösen értékes gondolatnak minősíthető, figyelembe véve az erdélyi társadalmi viszonyokat, amelyek elsősorban még a rendiség hagyományaira és feudális viszonyokra épültek, ahol a polgárosodás gondolata még csak csírákban jelent meg. Szövetkezettörténeti szempontból pedig azért bír óriási jelentőséggel, mert a diszkriminációmentesség gondolata a mai napig meghatározó alapelve a nemzetközi szövetkezeti mozgalomnak.

A Rochdale-i elvek rendszerében az egyenlő elbánás elve több alapelv tekintetében is megjelenik, mint pl. a nyitott tagság elve, a demokratikus igazgatás elve és a politikai és vallási semlegesség elve körében. Az elvek egy része nem az alapszabályban nyert konkrét megfogalmazást, hanem az alapszabály értelmezése útján kristályosodott ki. A Rochdale-iek az alapszabály 25. pontjában szabályozott *„ez a szó <személy> vonatkozik úgy a férfi, mint a nőszemélyekre”* tételt kezdettől fogva úgy értelmezték, hogy a női tagok mindenben egyenjogúak a férfitagokkal, tehát magától értetődőnek vették a tagok közötti egyenlőség elvét, amelynek a legmarkánsabb megnyilvánulása az egy tag egy szavazat rendezőelvben jelent meg.

³⁴ OBERDING, 92.

A Gondoskodó Társaság szervezeti felépítése

A demokratikus tagi ellenőrzés alapelve

A Gondoskodó Társaság nem csupán működési elveiben, vagyoni jogi rendelkezéseiben és a társaságot meghatározó cél tekintetében értékelhető úgy, mint a modern szövetkezeti mozgalom előfutára, de szervezeti felépítése is ezt erősíti meg. A Társaság szervei között megjelenik a modern szövetkezet összes szerve: a közgyűlés, az igazgatóság és a felügyelőbizottság is.

A közgyűlésnek, mint a társaság legfőbb szervének hatáskörébe tartozott a tisztségviselők megválasztása, a beszámoló megvizsgálása és elfogadása, a nyereségfelosztás kérdései, az új tagok felvétele és az alapszabály módosítása.

A demokratikus tagi ellenőrzés elve is megjelenik a társaság működésében, hiszen a társaság ügyvezetését eleinte a tagok együttesen látták el, később a taglétszám növekedésével, a társaság ügyvezetése a választottságra (igazgatóságra) szállt állt. Véleményem szerint a demokratikus tagi ellenőrzés elve a szövetkezet szervezeti-működési szabályait illetően határoz meg alapvetéseket, amelyek a szövetkezeti identitás legmarkánsabb vonásait testesítik meg.

A demokratikus tagi ellenőrzés elvének megvalósulását erősíti továbbá az is, hogy a modern szövetkezetek tagsági jogviszonyához kapcsolódó tagi jogosultságok, mint a tag részvételi joga, tájékoztatáshoz való joga valamint indítványozási joga egyértelműen szabályozottak az alapszabályban. A tagoknak jogában állt a választottság ülésein megjelenni, a tanácskozásokban részt venni, felvilágosítást kérni és indítványokat tenni.³⁵

A fent említett tagsági jogviszonyból eredő jogok markánsan jelenítik meg a szövetkezeti működés specifikumát adó közös üzletkezelés, a közös ügyvitel alaptételét. Miszerint a szövetkezeti tag nem csupán használója a társaságnak, de ügyfele és tulajdonosa is egyben, aki hatékonyan vesz részt a társaság vezetésében és ellenőrzésében is.

³⁵ A demokratikus tagi ellenőrzés elvére lásd: GÁL Enikő, 2015. 92-93.

Összegzés

A Kolozsvári Gondoskodó Társaságot olyan gyakorlatias szükség hívta életre, mint a kispénzű állami igazgatásban dolgozó tisztségviselők hitel (kölcson) igénye. Nap mint nap merült fel a kölcsönfelvétel szükséglete, aminek akkoriban tulajdonképpen egyetlen formája létezett, az uzsorakamat.³⁶ Ez a nagyon gyakorlatias szempont vezérelte Bölöni Farkas Sándort, amikor megalapította a takarékhitelszövetkezet ismérveivel rendelkező Kolozsvári Gondoskodó Társaságot. Őt elsősorban a kevés pénzből gazdálkodó tisztségviselők boldogulása és életük minőségének jobbítása érdekelte. A Társaság megalapításakor a tagok vagyoni gyarapodásán túl a segítségnyújtás, a rászorulóknak megsegítésének gondolata motiválta. Az alapítók nem szövetkezetet kívántak 1825-ben létrehozni. De történetesen a cél, amire alapították, teljes mértékben egybeesett azzal a céllal, amire évekkel később az első szövetkezeti mozgalmak épültek. És szükségszerű volt, hogy ezen célok megvalósításához olyan működési és szervezeti elvek kapcsolódtak, amelyek a később útnak indult európai és nemzetközi szövetkezeti mozgalomra tüztek. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy 1885-ben, amikor egy belügyminiszteri leirat a Gondoskodó Társaságot az 1875. évi XXXVII tc. 223. §-ában meghatározott szövetkezetnek minősíti és a kereskedelmi cégjegyzékbe való bejegyzését rendeli el, a tagok ez megtagadják. Mivel ők még nem ismerték a kereskedelmi jogilag szabályozott modern szövetkezetet, sérelmezték azt, hogy társaságukat, *„mint nem nyereszkesre alapított társaságot, az üzérkedő kereskedelmi társaságok mintájára kereskedelmi cégjegyzésre”* utasította a belügyminiszter.³⁷

Álláspontom szerint a Kolozsvári Gondoskodó Társaság alapszabálya és az abban meghatározott működési és szervezeti elvek és vagyoni jogi rendelkezések nagyon értékesek és nagy jelentőséggel bírnak a szövetkezeti identitást is meghatározó nemzetközi szövetkezeti elvek szempontjából. Épp ezért sajnálatosnak tekinthető, hogy a szövetkezetekkel foglalkozó szakirodalom igazságtalanul mellőzte ezeket. Különösen igaz ez annak a fényében, hogy a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetsége közel 200 évvel később a nyitott tagság, a diszkriminációmentesség, a demokratikus igazgatás és a tartalékalapok körében jelöli meg a legfontosabb revíziós pontokat az alapelvek tekintetében. A Kolozsvári Gondoskodó Társaság *„tragikus*

³⁶ GUZS, 182.

³⁷ OBERDING, 98.

ismeretlensége folytán nem is vitt szerepet a modern szövetkezeti mozgalom történeti kifejlődésében. (...) Ha Farkas nem Kolozsvárt, hanem valahol nyugaton alapítja meg Gondoskodó Társaságát, a modern szövetkezeti mozgalom talán az ő nyomdokain indult volna meg s ma őt tisztelné az egész világ a modern szövetkezeti mozgalom atyjának”³⁸.

Oberding József szavaival lehet egyet érteni és lehet vitatkozni, de a Kolozsvári Gondoskodó Társaság úttörő voltát elvitatni nem lehet. Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy bemutassam a társaság azon működési elveit, amelyek messze meghaladták az akkori, rendiségen és feudális berendezkedésen alapuló gazdasági-társadalmi viszonyokat.

A diszkriminációmentességet is magába foglaló nyitott tagság és demokratikus ellenőrzés elve, illetve a visszatérítés gondolata és a közalap intézménye teljes mértékben kuriózumnak és úttörőnek számított nem csupán az akkori erdélyi viszonyok között, de nyugat-európai viszonylatban is.

Felhasznált irodalom:

BOBVOS Pál (szerk.): Reformator iuris cooperandi: tanulmányok Veres József 80. születésnapja tiszteletére., Szeged: Pólay Elemér Alapítvány, 2009.

EGYED Ákos: Gazdasági gondolkodás Erdélyben a XIX. században, in: Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából (XIX.-XX. század), Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár 2001

GALOVITS Zoltán: A magyar szövetkezeti jog, Budapest, PátriaIrodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 1901.

IMREH István: Bölöni Farkas közhasznú élete. In: Erdélyi Múzeum 1996. 1-2. Sz

Dr. OBERDING József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság, in: Erdélyi Múzeum 1934, Új folyam 5. kötet 1-6.

SOMAI József (szerk.): Szövetkezetek Erdélyben és Európában, Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár, 2007.

³⁸ OBERDING, 100.

The Friendly Society of Kolozsvár: a forerunner of the modern co-operative form

The Friendly Society of Kolozsvár in the light of the International Co-Operative Principles

The Friendly Society of Kolozsvár established by Sándor Farkas Bölöni in 1825 in Transylvania plays a historical and significant role in the development of international co-operative principles. As a forerunner of the first co-operative established by the Rochdale Pioneers in 1844, the Friendly Society of Kolozsvár (hereinafter Society) was organized around the main values that gave co-operatives a distinct character, such as self-help, mutuality, solidarity and self responsibility.

The main purpose of this paper is to demonstrate that the most significant international co-operative principles – originally known as Rochdale Principles and later set forth in the Statement on the Co-operative Identity adopted by the International Co-operative Alliance – were well incorporated and embodied in the deed of foundation of the Society almost 20 years before the Rochdale Co-operative came into existence. The scope, the structure and the daily operation of the Society were based on the following principles: open membership and non-discrimination, democratic member control and economic participation of members.

As early as 1825 the Society well recognized the importance of setting up reserve funds to provide the means for the social advancement of the members by giving assistance in meeting their social and cultural needs, beyond the improvement of their living standards.

Taking into account that some aspects of the non-discrimination principle, gender equality, democratic member control and the problem of indivisible co-operative reserves have been recently declared by the International Co-operative Alliance as matters for future consideration it is at utmost importance to closely examine from a historical perspective the friendly societies/co-operatives where these principles are rooted.

Jámbor Gellért

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: Finszter Géza egyetemi tanár

A szervezett bűnözés és a kábítószer-kereskedelem kapcsolata

Problémafelvetés

„A szervezett bűnözés egyre inkább fenyegeti a társadalmat. A bűnözői magatartás már nem csak magánszemélyek, hanem szervezetek jellemvonása is, amely behatol a polgári társadalom egyes szerveződéseibe, mi több, a társadalom egészébe is. A bűnözés egyre inkább szervezkedik az országhatárokon túl, kihasználva az áruk, a tőke, a szolgáltatások és a magánszemélyek szabad mozgását is. Az olyan újítások, mint az Internet és az elektronikus bankügyintézés a bűnelkövetés, vagy abból keletkező profit látszólag törvényes tevékenységekbe történő átvitelének különösen kényelmes eszközévé válik.”¹

A szervezett bűnözés kialakulásánál belső és külső társadalmi okok játszanak közre. A belső társadalmi okok közé sorolhatók többek között az alábbi tényezők:

- Kielezeten rossz társadalmi, gazdasági helyzetben lévő társadalmi rétegek kitörési lehetőséget keresnek, pl. elszegényedtségben, elnyomásban, szegregációban élő rétegek, kisebbségek, a társadalom által nem befogadott migráns rétegek.
- Kedveznek továbbá a szervezett bűnözés kialakulásának a gyors, nagy társadalmi átalakulások, ahol bizonyos rétegek elszegényednek. Ilyen változásként jelentkezett a XX. század végén a Szovjetunió összeomlása és a volt szocialista országokban lejátszódott változás.

A külső okok közül a közelmúltban és napjainkban az alábbiakat említhetjük:

¹ Európai Tanács: A szervezett bűnözés elleni küzdelemről szóló cselekvési terv (1997. április 28.)

- Külső destabilizációs tényezők, így pl. polgárháborúk, nemzeti, etnikai feszültségek, háborús, polgárháborús szomszédság, regionális vagy átfogó gazdasági válság, természeti katasztrófa;
- A globalizáció, és ennek regionális vetülete Európában, az egységesülés: a határokon az ellenőrzés lebontása, egységes feltételekkel, nagy felvevő piaccá váló térség – és az ebből adódó, a szervezett bűnözés mozgását, fejlődését segítő faktorok: a bűncselekményből származó haszon más országban realizálása, tisztára mosása, befektetése vagy a felelősség alól való kibújás más országba való áttelepüléssel. De éppen így kihasználható az országok közötti helyszínváltás a szervezés, irányítás, megvalósítás más helyszínekre telepítésével;
- Mindezekhez hozzájárul a technológia, a közlekedés rendkívül gyors fejlődése, amely a megvalósítás soha nem látott lehetőségeit hozza, és új dimenziókat nyit.²

A szervezett bűnözés fogalma

A szervezett bűnözés fogalmára nincs átfogó, minden szervezett bűnözői csoport törvényellenes tevékenységére érvényes megfogalmazás. Általánosságban azonban leszögezhetjük, hogy a szervezett bűnözés lényegében a társadalom összébűnözésének sajátos alstruktúrája, amelyet azoknak a hivatásos bűnözőknek a bűncselekményei képeznek, akik valamely társulás tagjaként (vezetőjeként) tervszerűen, tagolt munkamegosztás és magas fokú konspiráció mellett valósítják meg a bűncselekményeket.

Hivatásos bűnöző pedig az a bűnelkövető, aki az életviteléhez szükséges anyagi eszközök egészét vagy nagyobb hányadát professzionista szemlélettel, a legkorszerűbb eszközök és módszerek alkalmazásával, foglalkozásszerűen folytatott bűnös tevékenységgel biztosítja.³

A szervezett bűnözés legális és illegális árut és szolgáltatást nyújt a legális és illegális piacon. Ahol nincs erre kereslet/piac, ott a szervezett bűnözés sincs jelen.⁴

² BERTA Krisztina 2006.: 423, 430-431.

³ TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor 2009.: 424.

⁴ BERTA Krisztina 2006.: 423.

A szervezett bűnözés kriminológiai és kriminalisztikai ismérvei

A szervezett bűnözés legfontosabb elemeit az alábbiakban ragadhatjuk meg:

- hivatásos bűnözők: társult tagjai foglalkozásként, mintegy vállalkozásként űzik tevékenységüket;
- racionális bűnözési forma: mind a bűncselekmények tervezését, mind azok végrehajtását tudatos tervezés jellemzi, gyakran szerepelnek tippadók, illetve specialisták (szakértők);
- kiépített szervezeti rendszer, hierarchikus, paramilitáris szervezeti struktúra, logisztika jellemzi;
- tagolt munkamegosztáson alapul, amelynek kettős következménye:
 - az elkövetés hatékonysága fokozódik;
 - a felderítés számottevő nehézségekbe ütközik;
- magas belső és külső konspiráció jellemzi, amely szigorú életviteli szabályok betartását követeli, egyben az álcázás eszköze;
- a szervezett bűnözés maga legális és illegális üzleti tevékenységben manifesztálódik, ezeket vagy vállalkozásként működtetve, vagy legális vállalkozások felhasználásával végzik;
- gazdasági értelemben szoros a kapcsolat a legális gazdasággal, jellemző kísérőjelensége a pénzmosás;
- nemzetközi jellegű, mind a helyszín, mind az együttműködő kapcsolatok, mind a felvevő piac átlép az országhatárokon.⁵

A szervezett bűnözés egyik fontos területe a kábítószer-kereskedelem, amelyet az Európai Unió a bűnszervezetekről szóló együttes fellépésében is akként jellemzett, mint amelyik fokozott együttműködést követel a tagállamoktól.⁶

A szervezett kriminalitás kétféle módon valósulhat meg, a bűnözés a maga számára szervezetet hoz létre, vagy meglévő és jogszerűen működő szervezetet használ fel bűnös célok megvalósítására. Ennek alapján a szervezett bűnözés kétféle csoportosítását állíthatjuk fel.

a) A racionális szükségletkielégítő közönséges bűncselekmények bűnszervezetben történő megvalósítása adja a szervezett bűnözés egyik nagy kategóriáját, amelyet hívhatunk *konfliktusos szervezett bűnözésnek*. Ezek olyan bűnszövetségek, amely konspirált erőcsoportosulásként

⁵ BERTA Krisztina 2006.: 424.; TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor 2009.: 424.; valamint Dr. Finszter Géza – dr. Mészáros Ádám 2012.: 6.

⁶ BERTA Krisztina 2006.: 426.; TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor 2009.: 424-425.

működnek. A konfliktusos szervezett bűnelkövetéseknek mindig van közvetlen sértettje, a bűnüldözés által jól kontrollálható és a szituációs bűnmegelőzés hagyományos eszközeivel jelentős mértékben megelőzhető. Azonban magukon viselik a természetes bűncselekményeknek azt a sajátosságát, hogy miközben hatékony ellenőrzés alatt tarthatóak, sem okos gazdaságpolitikával, sem jóléti szolgáltatások bőségével nem szüntethetők meg.

b) A racionális szükségletkielégítő, legális vállalkozások bűnös célokra való felhasználását nevezhetjük *konszenzusos szervezett bűnözésnek* is. Olyan eredendően legális vállalkozások, amelyeket a szervezett bűnözés a maga céljaira felhasznál. Ez utóbbihoz sorolható a gazdasági bűnözés valamennyi szervezett formája, az egész feketegazdaság. Mindebből adódik az is, hogy a konszenzusos szervezett bűnözés szélesebb fogalom a gazdasági bűnözésnél, de a gazdasági deliktumok jelentős részét csak szervezeten lehet elkövetni. A konszenzusos bűnös organizációk jellemzője, hogy legális szükségletekre építenek, a szabad piac adta lehetőségeket használják ki bűnös módon, majd pedig az így szerzett vagyont legalizálására törekednek. Ezeknek a bűncselekményeknek rendszerint közvetlen sértettjük nincsen, a bűnüldözés nehezen kontrollálja és a szituációs prevenció hagyományos eszközeivel nem megelőzhető. A szervezett bűnözésnek ez a legveszélyesebb megjelenése, amely tömeges elterjedése esetén képes megbénítani az alkotmányos rendszerek működését.

A konszenzusos bűnözés a piaci törvényeknek engedelmeskedik, térnyerése jelentősen függ a kereslet-kínálat alakulásától, a hiány és a bőség aszimmetrikus eloszlásától, a gazdaság erejétől, szerkezetétől és annak szabályozottságától, a hitel és vámpolitikától és az adórendszertől is. A szervezett kriminalitásnak ez a vállalkozói iránya adja ennek a bűnözésnek a racionális oldalát és teremti meg a sebezhetetlenség mítoszát. Mivel a feketegazdaság is ugyanazokra a pozíciókra tekint, mint a legális, állandó törekvése a vele való kapcsolatteremtés. Ennek a sajátos anyagcserének két iránya lehetséges. Az egyik, amikor kilép az illegalitásból és a törvénytisztelők világába kér bebocsátást, ez pedig tipikusan a pénzmosás egyik értelme és célja. A vagyontok kifehérítése különösen akkor kifizetődő, ha az adó-, a hitel- és pénzpoltika a legális vállalkozási formákat jelentősen vonzóbbá teszi a nagy nyereségekkel kecsegtető, de súlyos kockázatokkal járó illegális formáknál.

A másik út az, amikor a bűnöző csoport a törvényt képviselő partnert teszi cinkossá, így kihasználva annak lehetőségeit és kielégítve saját

szükségeit. Ezért járul a bűnöző vállalkozásokhoz szinte mindig korrupció.⁷

Az illegális kábítószer-kereskedelem esetében álláspontom szerint a szervezett bűnözésnek mind a konfliktusos, mind a konszenzusos jegyei megfigyelhetők. A konfliktusos szervezett bűnözési forma jellemzőiből magán viseli a nagyfokú konspirálást, hiszen a termék és a szolgáltatás büntetőjogi tilalom alá esik, nem pályázhatnak állami megrendelésre, nem kérhetnek védelmet vagy jogorvoslatot szerződészegés, megkárosítás, csalás sértettjeiként, illetve ha piaci magatartásukkal összefüggésben erőszakos bűncselekmények, továbbá pénzügyi és/vagy gazdasági bűncselekmény áldozataivá válnak.⁸ A szervezett bűnözés egyes csoportjai között véres konkurencia harc folyik. A szervezeten belül sem kímélik a résztvevők egymás életét, különösen, ha valamelyikükkel kapcsolatban felmerül az árulás gyanúja.⁹ Az illegális termékekkel kereskedőknek mindig ébernek kell lenniük, hiszen állandó veszély fenyegeti őket, hogy a hatóság észleli a tevékenységüket és letartóztatja őket. A kábítószer-kereskedelem minden szereplője ezért úgy szervezi és irányítja üzleti tevékenységét, hogy minimalizálja a sebezhetőség, a lebukás kockázatát. Ennek egyik legbiztosabb eszköze, hogy a „cég” humán erőforrása erősen korlátozott és szelektált: az alkalmazottak rokonokból és közeli, megbízható barátokból álló hálózatot alkotnak; a másik pedig az, hogy az üzletfelek köre rendkívül szűk és kívülállók számára nehezen elérhető. Alapvető érdek, hogy a kereskedő, forgalomba hozó és a fogyasztó személyek kapcsolata ne legyen feltárható.

A konszenzusos szervezet bűnözés jegyeiből az alábbiakat viseli magán az illegális kábítószer-kereskedelem: kriminológiai értelemben áldozat nélküli bűncselekményekről beszélhetünk. Olyan felnőtt polgárok között létrejövő csereüzletről van szó, amely iránt jelentős igény mutatkozik, ugyanakkor a jog által tilalmazott javakat, szolgáltatásokat foglalnak magukba. Hiányzik a társadalmi konszenzus, amely világosan tükröződik az olyan törvényekben, amelyek büntetni rendelik pl. a kábítószer-használatot. Az áldozat nélküli bűncselekmények azokra a helyzetekre korlátozódnak, amelyekben az egyik személy kap valamit egy másik személytől, egyenes és korrekt csereüzlet formájában, ahol a javak vagy a személyes szolgáltatások társadalmilag helytelenítettek és jogilag tiltottak. Az illegális kábítószerpiac számos hasonlóságot mutat a legális piacokkal. Itt is vannak eladók és vevők, nagykereskedők és kiskereskedők, importőrök és disztribútorok, árstruktúrák, egyensúlyi

⁷ Dr. FINSZTER Géza – dr. MÉSZÁROS Ádám 2012: 7-9.

⁸ RITTER Ildikó 2013.: 72-74.,79.

⁹ Dr. KERTÉSZ Imre 1995.: 31.

helyzetek, profitok és némely esetben veszteségek. A drogpiacon működésének ismerete, valamint a mikro- és makrogazdasági változásainak folyamatos figyelemmel kísérése elengedhetetlen az ilyen ügyekben eljáró jogalkalmazó számára. Azzal is tisztában kell lenni, hogy az illegális drogkereskedelem nem más, mint üzleti tevékenység, hatalmas profittal. Éppen ezért az elkövetők, elkövetői körök komoly konspiratív piacszervezéssel és piaci magatartással, valamint finansziális beruházásokkal védik szervezetüket és tevékenységüket.¹⁰

További fontos jellemzője a kábítószer-bűnözésnek, amely szintén a konszenzusos szervezett bűnözési formának a jegyeit viseli, hogy olyan nemzetközi bűnözésről beszélünk, amely határok nélküli és a korrupció sajátos területét jelenti.¹¹ Az ENSZ Kábítószer és Bűnözés Elleni Hivatala (UNDOC) és a Nemzetközi Monetáris Alap (IMF) becslése szerint az illegális drogkereskedelemből származó haszon mintegy 600 milliárd dollár volt 2010-ben, amely a világ kereskedelmének 7,6%-át teszi ki. Megközelítőleg 1,5 trillió dollár drogkereskedelemből származó pénzt mostak tisztára jogszerűen működő vállalkozásokon keresztül, amely a világ GNP-jének 5%-a. A kábítószer-kereskedelem a legprofitábilisabb önálló szektorként működik a feketegazdaságban. A nagyobb szervezett bűnözői csoportok bevételeik mintegy 70%-át kábítószer-kereskedelemből szerzik. A transznacionális és a helyi szervezett bűnözői csoportok azért folynak bele a kábítószer-kereskedelembé, mert ez az az iparág, ahol a legrövidebb idő alatt a legnagyobb profit maximalizálható.

A termék árát befolyásolja az előállítási, a szállítási és az elosztási költségen és a kereskedő hasznán kívül az a rizikó vagy kockázati költség is, amelyet a diler azért vállal, hogy az illegális terméket a fogyasztóhoz eljuttassa. Ez esetben is igaz, hogy minden termék annyiért adható el, amennyit a vásárlók hajlandók megfizetni érte. A kábítószer-kereskedők olyan termelési és elosztási stratégiát, direktmarketinget dolgoztak ki, amely eltérően a legitim árucikkek termelésétől és forgalmazásától, kalkulálnak az igazságügyi hatósági beavatkozások miatti veszteségekkel, illetve az igazságszolgáltatással, valamint az egyéb hatóságokkal kapcsolatos egyéb kiadásokkal. A kábítószer-kereskedők elosztása *multilevel marketing* (többszintű értékesítés) vagy *network marketing* (hálózati kereskedelem) értékesítési formában történik. A vásárlás-ösztönző marketingformák lényege, hogy az értékesítést a vállalattal, a kábítószer előállítójával és/vagy nagybani elosztójával alvállalkozói szerződésben lévő értékesítők vagy hálózatépítők végzik, személyes fogyasztással,

¹⁰ RITTER Ildikó 2013: 72-74.,79.

¹¹ CSÍK Attila 2003.: 208.

illetve az ismerősöknek történő ajánlással. Az értékesítést a független termékgalmazókból álló, többszintű érdekeltségi viszonyok alapján felépülő hálózat folytatja, mely a terméket vagy a szolgáltatást közvetlenül, direkt módon juttatja el a fogyasztókhoz.

A kábítószerrel kapcsolatos *network marketing* során a tevékenységet és a piaci szereplőket veszélyeztető kockázati tényezőket (pl. rendőrség, határrendészet intervenciói) igyekeznek elkerülni az elkövetők. Ezt részben a legális üzleti tevékenységnél konspiratívabb marketinggel és akár kenőpénzek alkalmazásával is biztosítják.¹² A kábítószer-bűnözés a számára fontos országokban törekszik korrumpálni az államapparátust, különösen nagy áldozatokra képes a rendőrség, a vámőrség és az igazságszolgáltatás megvétele érdekében. A New Yorkban elharapózott rendőri bűnözés kivizsgálására alakult bizottság kénytelen volt megállapítani, hogy a kábítószer-bűnözés átalakította a rendőri korrupció hagyományos formáit. Míg azelőtt a rendőrség kaptak kisebb ajándékokat vagy pénzösszegeket különböző szabálysértések (utcai szerencsejáték, prostitúció) elnézéséért, addig a narkobiznisz eljutott magasabb parancsnoki beosztásokig és rendőri egységek korrumpálásáig is. Ahol nem sikeres a lepénzelés, ott az erőszak következik: Kolumbiában több mint 2000 rendőr és 250 bíró vesztette életét a kábítószer-bűnözés elleni harcban.¹³ Ez utóbbi tényező viszont a kábítószer-kereskedelem konfliktusos szervezett bűnözési jegyeire hívja fel a figyelmünket.

A jelenlegi disztribúciós struktúra világviszonylatban rendkívül színes képet mutat, valamiben azonban kontinensektől függetlenül megegyezik: egyre jellemzőbb a szétagoltság, amely még inkább kedvez a *network értékesítésnek*. Azaz egy-egy nagybani eladó termékét több unciás eladó vagy utcai disztribútor is forgalmazza. Manapság az internet elterjedtségét és a netmarketing lehetőségét kihasználva a drogpiacon alsóbb szintű disztribúciós piaci tevékenységének jelentős része ezen a tevékenységi csatornán zajlik. Sok esetben a vevő és az eladó csak virtuális szereplő.¹⁴ Az interneten történő értékesítési forma főleg az új pszichoaktív anyagok esetében jellemző. Az EMCDDA jelentése szerint ez a piac jelenleg olyan opportunisták által uralt, akik a profitjukat az internetről szerzik be a termékeik reklámozásával és eladásával. Azonban az Europol jelentése alapján az új pszichoaktív anyagok kereskedelme összefüggésbe hozható az illegális kábítószerek kereskedelmével, amely arra utal, hogy a szervezett bűnözés elkezdett érdeklődést mutatni a piacnak ezen

¹² RITTER Ildikó 2013.: 73-74.

¹³ Dr. KERTÉSZ Imre 1995: 31-32.

¹⁴ RITTER Ildikó 2013.: 74-75.

szegmense iránt.¹⁵ Erre utal az is, hogy az ellenőrzés alatt álló kábítószerket a legális hangulatjavító szerekben is kimutatták. Például 2011-ben a PMMA-t, amelyet az Európai Unióban 2002-ben ellenőrzés alá vontak az általa okozott egészségügyi károsodások miatt, azonosították olyan termékekben, amelyeket legális hangulatjavító szerként értékesítettek az MDPBP nevű szintetikus katinonnal együtt. Ugyanekkor a kábítószer az illegális piacon is megtalálták tablettá formájában ecstasyként, vagy pedig por formájában speedként, azaz amfetaminként, néhány esetben MDPBP-vel kombinálva.¹⁶

A szervezett bűnözéssel szembeni büntető anyagi jogi válaszlépések

A szervezett bűnözés elleni hatékony válaszlépés első lépcsőfoka az, hogy sor kerül a bűnszervezet anyagi jogi definiálására. A törvényben világosan meg kell határozni, mi minősül szervezett bűnözésnek, bűnszervezetnek. A kriminológiai fogalmakkal óvatosan kell bánni, mivel a túl sok elemből álló fogalom a sikeres bizonyítás gátját jelentheti. Ennek pragmatikus haszna vitathatatlan, mivel a jogalkalmazás ezzel tudja a jogbiztonságot megvalósítani.¹⁷

Az Egyesült Nemzetek keretében, Palermóban, 2000. december 14-én létrejött, a nemzetközi szervezett bűnözés elleni Egyezményt a 2006. évi CI. törvény hirdette ki. A nemzetközi szervezett bűnözés hatékonyabb megelőzésére és leküzdésére irányuló együttműködést elősegíteni hivatott egyezmény meghatározásában:

- *szervezett bűnözői csoport*: bizonyos ideig fennálló, három vagy több főből álló strukturált csoport, amely összehangoltan működik egy vagy több, a jelen Egyezményben meghatározott súlyos bűncselekmény elkövetése céljából, közvetlen vagy közvetett módon pénzügyi vagy más anyagi haszon megszerzésére törekedve;
- *súlyos bűncselekmény*: legalább négy év szabadságvesztéssel vagy súlyosabb büntetéssel büntethető bűncselekményt megvalósító magatartás (2. cikk).

Az Egyezmény alkalmazási területe a súlyos bűncselekmények megelőzésére, felderítésére, nyomozására és üldözésére terjed ki,

¹⁵ Emmanuel LAHALE – Magali MARTINEZ – Agnès CADET-TAIROU 2013.: 3.

¹⁶ EU DRUG MARKETS REPORT | A STRATEGIC ANALYSIS 2013.: 111.

¹⁷ BERTA Krisztina 2006.: 424.; valamint Dr. FINSZTER Géza – dr. MÉSZÁROS Ádám 2012.: 28.

amennyiben a bűncselekmény nemzetközi jellegű és szervezett bűnözői csoport vesz benne részt. A bűncselekmény akkor *nemzetközi jellegű*, ha

- azt több, mint egy államban követik el;
- azt egy államban követik el, de előkészítésének, tervezésének, irányításának és ellenőrzésének jelentős részét egy másik államban végzik;
- azt egy államban követik el, de olyan szervezett bűnözői csoport vesz benne részt, amely egynél több államban folytat bűnöző tevékenységet; vagy
- azt egy államban követik el, de jelentős hatással van egy másik államra nézve (3. cikk).

Az egyezmény továbbá rendelkezést tartalmaz a szervezett bűnözői csoportban való részvétel bűncselekménnyé nyilvánítására.

Az Európai Unió szervezett bűnözés elleni küzdelemről szóló 2008/841/IB tanácsi kerethatározata meghatározza a szervezett bűnözés két alapfogalmát, mely szerint:

- *bűnszervezet*: olyan kettőnél több személyből álló, hosszabb időre létrejött szervezett csoport, amely összehangoltan működik, és amelynek célja az, hogy legalább négy évig terjedő szabadságvesztéssel vagy szabadságelvonással járó intézkedéssel vagy annál szigorúbb szankcióval büntetendő bűncselekményeket kövessenek el közvetlen vagy közvetett pénzügyi vagy egyéb anyagi haszonszerzés érdekében;
- *szervezett csoport*: olyan csoport, amelyet nem véletlenszerűen hoztak létre valamely bűncselekmény közvetlen elkövetésére, és amelyben nem szükségszerű, hogy a tagoknak formálisan meghatározott szerepe legyen, hogy a tagság összetétele állandó legyen, vagy, hogy a csoport kidolgozott szervezeti felépítéssel rendelkezzen (1. cikk).

A kerethatározat szintén meghatározza a bűnszervezetben való részvételhez kapcsolódó bűncselekményeket, és a hozzájuk fűződő szankciókat.¹⁸

A magyar jogrendszer kapcsán elmondható, hogy Magyarország az Európai Unió tagja és a taggá válást megelőzően harmonizálta jogrendszerét és intézményi rendszerét az uniós követelményekkel.

¹⁸ Dr. FINSZTER Géza – dr. MÉSZÁROS Ádám 2012.: 13-15.

A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény értelmező rendelkezései között a 459. § (1) bekezdésének 1. pontja szerint *bűnszervezet*: három vagy több személyből álló, hosszabb időre szervezett, összehangoltan működő csoport, amelynek célja ötévi vagy azt meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmények elkövetése.

A bűnszervezet megállapítása esetében hat tényezőt szükséges vizsgálni. Mind a hat feltétel együttes megléte szükséges ahhoz, hogy a bűnszervezet létrejöhessen.

1. A bűnszervezetnek *három vagy annál több személyből* kell állnia. Ennek kapcsán ki kell emelni, hogy nem szükséges, hogy mind a három személy a bűncselekmény tettesként való elkövetője legyen, ugyanúgy megalapozza a bűnszervezetben való részvételt a részesi elkövetés is.
2. A bűnszervezetnek *hosszabb időre* kell létrejönnie. A hosszabb idő nem feltétlenül foglalja magában a bűnszervezet ténylegesen hosszabb ideje való működését. Elegendő, ha e vonatkozásban az elkövetők elképzelései és tervei vonatkoznak hosszabb időt igénylő együttműködésre.
3. A bűnszervezet megállapításának további eleme a *szervezett működés*. A szervezett működés az adott csoporton belüli hierarchiát, működési elvet, akár a határozott rend, szabályok szerinti működést jelenti.
4. A szervezettséghez kapcsolódik, hogy a bűnszervezetnek *összehangoltan* kell működnie. Az összehangolt működés jelenti a munkamegosztást, az együttműködést.
5. A fogalom meghatározásának további kötelező része maga a *csoport*. A csoport fogalmi eleme és feltétele az együttes bűnelkövetést jelöli.
6. A bűnszervezet *célja*, hogy ötévi vagy ezt meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekményeket kövessenek el.

A 4/2005 büntető jogegységi határozat kimondja, hogy azzal szemben is alkalmazhatók e következmények, akik eseti jelleggel, akár egyetlen cselekményt tettesként vagy részesként valósít meg.¹⁹

¹⁹ http://ejegyzet.hu/pluginfile.php/19242/mod_srom/content/3/lecke_lap1.html

A szervezett bűnözés elleni eljárásjogi és kriminalisztikai eszközök

A szervezett bűnözés elleni védekezésnél nagy jelentősége van a szervezetről szóló információknak, ismereteknek. A bűnszervezet keretében megvalósított kábítószer-kereskedelem számos olyan, a konszenzusos szervezett bűnözésre jellemző jegyet visel magán – így pl. áldozat nélküli bűncselekmény, nincs sértettje – amelynek következtében a hagyományos szituációs bűnmegelőzés eszközei, mint pl. bűnözési térkép készítése, térfigyelő kamerák telepítése vagy fokozott rendőri jelenlét alkalmazása, csak korlátozottan érvényesülhetnek, és legfeljebb az utcai dílerek, terjesztői hálózat alsó szintén elhelyezkedő kereskedők kézre kerítésére elegendők.

A hálózat mélyrehatóbb felderítéséhez és a szervezett kábítószer-kereskedelem elleni hatékonyabb fellépéshez, a bűnszervezetek számára nagyobb mértékű veszteség okozásához, esetleges felszámolásukhoz titkos nyomozási eszközök alkalmazása szükséges. Követelmény ugyanakkor a garanciák érvényesülése, ügyészi és bírói kontroll, valamint a bíróság előtti közvetlen megismerhetőség.

A bűnszervezetek égisze alatt elkövetett kábítószer-kereskedelemmel szemben a kriminalisztikának is ki kell dolgoznia azokat a törvényekkel is összhangban álló taktikai ajánlásokat, amelyek látványos eredményre vezetnek a kábítószer-kereskedelem elleni harcban. Az adott bűncselekmény tudomásra jutásánál és eredményes felgöngyölítésénél a felderíthetőség és a bizonyíthatóság kritériumai határozzák meg azt, milyen eljárási rendre, illetve eszközökre, módszerekre van szüksége a bűnüldöző hatóságoknak.

A kínálati oldali kábítószer-bűncselekmények esetén a szervezett bűnözés elleni fellépés szempontjából az alkalmazható krimináltaktikai eszközök és módszerek közül kettőt szeretnék kiemelni. Az egyik a pénzügyi nyomozás (pénzügyi tranzakciók, gazdasági tevékenység folyamatos figyelemmel kísérése), a másik pedig a kapcsolathálózati-elemzés (*social network or link analysis*).

A kapcsolathálózati-elemzés

A kapcsolathálózati-elemzés olyan szociológiai módszeren alapul, amely a hálózati viszonyok kifejlődésében egyszerre képes megragadni a csoportalakzatokban testet öltő strukturális kényszereket és azokat az

egyéni cselekvéseket, amelyek eredőjeként e strukturális kényszerek maguk is folyamatosan módosulnak.²⁰ Ez a szociometriából építkező, de annál komplexebb, nagyobb közösségek vizsgálatára alkalmas módszertan, mellyel komplex módon tudjuk leírni vizsgált közösségi hálózatok működését.

A társadalmi kapcsolatháló elemzés, a hálózati elvű megközelítés a szociológia egyik legfiatalabb irányzata. A hálózatnak nevezett rendszerek csúcsokból (az egyes elemek) és élekből (a köztük levő interakciók) állnak – ezek a *gráfok* (a hálózatok matematikai leírása). A kapcsolathálóelemzés az egyének viselkedését mikro-, az egyének közötti kapcsolatokat és a köztük lévő interakciókat makroszinten vizsgáló tudományterület. A leggyakrabban vizsgált társas kapcsolatok a kommunikáció, a tanácsadás, befolyásolás, a barátság, a bizalmi kapcsolatok.

A kapcsolatháló elemzés a szociometriából indult, de annál bonyolultabb, időben is változó, nagyobb közösségek vizsgálatára alkalmas módszertan. ezért különbözik is a szociometriától. A különbség legfőképpen az elemzési egységek és a relációk általánossági fokában ragadható meg. A szociometria a mikroközösségekhez tartozó egyéneket és a rokonszenv–ellenszenv kapcsolatokat helyezi előtérbe. A szociometria által vizsgált közösségek minden esetben egyértelmű és világos határokkal rendelkeznek. A kapcsolatháló elemzés ezzel szemben tágítja az elemzési lehetőségek határait: ezek az egyénektől a társadalmi szervezeteken keresztül egészen a társadalmi rendszerekig terjedhetnek. Ezen kívül a kapcsolatháló elemzők különböző tartalmi relációkat – így adásviteli, politikai szerveződéseket, rokoni, gazdasági, szövetségi, kölcsönzési kapcsolatokat – is vizsgálhatnak.

A kapcsolatháló elemzés során az adatokat mátrixokba kódoljuk, és szociográfokat és szociomátrixokat hozunk létre. A kapcsolatháló elemzés során a főbb mérőszámok, melyekkel az elemzők dolgoznak az úgynevezett sűrűség mutató (a megvalósuló kapcsolatok aránya az összes lehetséges kapcsolathoz viszonyítva), a centralitás mutatók, melyek a kapcsolatok különböző szempontú birtoklása alapján a presztízst, és az adott közösségben elfoglalt státuszt mutatják. A kapcsolatháló elemzési számítógépes programok alkalmasak egy-egy nagyobb csoport klikkjeinek és alcsoportjainak felrajzolására és megjelenítésére is.

A hálózati megközelítés további előnye, hogy az adott hálózati struktúrákat, a közösségeken belül kialakuló attribútumokat dinamikusán,

²⁰ RITTER Ildikó 2013.: 59.

a változásokon keresztül is képes vizsgálni: a kapcsolatok és a környezet folytonosan változó mozgása mentén.²¹

Kapcsolat-hálózati elemzés alkalmazása lehetővé tenné az illegális drogpiacon strukturális felépítésének feltérképezését, mivel képes az illegális kábítószerpiacon strukturális változásainak, illetve a piaci szereplők magatartásainak értékelésére.

Drogpiacon szerepek

Dél-Amerikában, a kolumbiai piacon a *multilevel marketing* jellemző. Több piacvezető befektetővel (drogbárók) jellemzően egy-egy vezető disztribútor áll csak kapcsolatban, aki aztán saját maga rendelkezik közvetlenül utcai elosztókkal, illetve – még egy szintet beépítve – maga irányít olyan közvetítőket, akik az utcai disztribútorokhoz juttatják el az árut.

Ausztráliában, Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban végzett kutatások eredményei azt mutatták, hogy az illegális drogpiacon relatíve kevés csoport népesíti be. Az illegális drogpiacon sokkal inkább fragmentált és kompetitív, semmint monopolisztikus. Hiányzik a filmekből jól ismert maffia-szerű, szervezett bűnözői csoport, amely uralja és irányítja az illegális drogpiacon. Valójában az illegális drogpiacon struktúrája felosztja magát kis gazdasági vállalkozók között, rámutatva arra, hogy a legális üzlettel összehasonlítva a kriminális üzlet könnyebb kezdetnek tűnik, hiszen kevesebb beruházást igényel. Ez a tény valószínűleg a legvonzóbb eleme annak, hogy egyesek az illegális üzlet felé orientálódnak.²²

A magyar drogpiacon

A kereskedés szintjei

Az európai és így a magyar kábítószer-kereskedelmet és drogpiacon is a nagyfokú fragmentáltság jellemzi.

Nem nagy, maffia-jellegű szerveződések vannak, hanem a kolumbiai „bébi-kartellek” nyomán „bébi-network-ök” fordulnak elő. Nem beszélhetünk tehát egy vagy két nagy szervezett bűnözői csoportról, amely uralja és irányítja a hazai drogpiacon. Nagyon töredezett, létezik a kisebb csoportok közötti versengés, de léteznek alig pár emberből álló –

²¹ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Kapcsolath%C3%A1ll%C3%B3-elemz%C3%A9s> 2016.03.28.

²² RITTER Ildikó 2013.: 75., 124-125.

bár széles kapcsolati hálóval rendelkező – bandák is. A csoportok, bandák belső struktúrája sem homogén. Akár több csoport is alkalmazhatja ugyanazt a dílert vagy futárt.²³

A kábítószer-kereskedelem három szinten zajlik Magyarországon:

Az első a klasszikus díleri szint. A dílerek kisebb keresetűek, csak a saját kis körükben terjesztenek, jellemzően néhány baráti társaság vagy a tágabb ismeretségi kör ellátásáról van szó. Ez kb. 20-50 végfelhasználót, azaz fogyasztó állandó vevőt jelent. Általában a díler is függő fogyasztó. Minimális, 5-10%-os árréssel tud dolgozni, sokszor csak a saját fogyasztására és a megélhetésére való pénzt keresi meg. A díler ritkábban önálló, gyakrabban valakinek az „embere”, aki terjesztőnek vagy kereskedőnek dolgozik, tehát alkalmazott.

A második szinten helyezkedik el a terjesztő, aki közepes keresettel rendelkezik (kb. 1-1,5 millió forint havonta), ő a dílereket látja el anyaggal kb. 5-15 főt. Rendszerint tárolja is a kábítószeret, és körülbelül 20% körüli árréssel tud dolgozni. A terjesztők jellemzően csak alkalmi fogyasztók.

A harmadik szint a kereskedő, aki az anyag nagybani beszerzését intézi, gyakran kezeli a futárokat is. A komoly befektetéseket is ők adják, vagyis a nagy mennyiségű áru beszerzésének a költségét és kockázatát is vállalják. 50-70%-os haszonkulccsal dolgoznak. A kábítószer kimérését, felütését is általában ők végzik. A terjesztőkkel állnak csak kapcsolatban, a dílerekkel és a fogyasztókkal nem. Sokan közülük még alkalmi szinten sem kábítószer-fogyasztók.

A drogiaci struktúrában belül nem jellemző a mobilitás. Ritkán azonban a következő három formában történhet változás: a dílerből jellemzően nem lesz sem terjesztő, sem kereskedő, csak akkor jut feljebb, ha nem fogyaszt. A terjesztőből több alkalommal lesz kereskedő, viszont akik kábítószerfüggővé válnak, azok lecsúsznak a díleri szintre. A kereskedők általában őrzik a pozíciójukat, azonban a fogyasztás itt is okozhatja a lecsúszást.

A futároknak két alaptípusa van, a saját haszonra, szükségletre szállító-dolgozó és a megbízott, akit valaki szállítani küld. A küldött futár sokszor nem is tudja, hogy mit és mennyit szállít. Gyakori, hogy nagyobb mennyiségű anyagért több futárt is kiküldenek, figyelemelterelés vagy a szállító személy megbízhatóságának megfigyelése céljából.²⁴

²³ RITTER Ildikó 2013.:125., 130.

²⁴ 2010-es ÉVES JELENTÉS az EMCDDA számára 158.

Az Országos Rendőr-főkapitányság elemzése szerint, a bűnügyi hírszerzés, valamint a nyílt büntetőeljárások adatai alapján elmondható, hogy hazánkban a kábítószer bűnözés területén két, egymástól jellegzetességeik alapján elkülöníthető specializált bűnszervezeti forma alakult ki.

Az egyik a hagyományos értelemben vett bűnszervezetek, amelyek nem egyes bűncselekmény-típusok elkövetésére specializálódtak, de többszintű, jól strukturált rendszerben működnek. Tevékenységüket nemcsak hazánkban, hanem külföldön is folytatják, kiterjedt külföldi kapcsolatokkal rendelkeznek. Ezeknél a csoportoknál a visszaélés kábítószerrel bűncselekmény nem elsődleges jövedelemszerző tevékenység. A felhalmozott, illegális úton szerzett tőkét eseti jelleggel kábítószerben kívánják „megforgatni”, az így szerzett extraprofitot pedig legális vagy féllegális vállalkozásokba fektetni.

A másik típus a specializált bűnszervezet, az állandósult szervezett, vagy szervezetszerű bűnelkövetői csoport, amely a visszaélés kábítószerrel bűncselekmény típus elkövetésére szakosodott. Elsődleges jövedelemforrása ez a bűncselekményi kategória, ami mellett más jogsértő cselekményeket – jellemzően – járulékosan követ el.

Megállapítható mindkét szervezett elkövetési forma esetében az is, hogy azokban a vezető, irányító szerepeket rendszerint nem magyar anyanyelvű személyek látják el. Ez különösen jellemző a nagybani heroin kereskedelem piacát uraló tisztán idegen-ajkú személyek irányította bűnszervezetekre. E körben meghatározó szerepet töltenek be a török, bolgár és koszovói albán elkövetői körök – Budapesten komoly populációval vannak jelen –, amelyek etnikai, családi, vérségi alapon szerveződnek. Tevékenységüket a hosszú évek alatt kialakult és rögzült munkamegosztás, konspiráció jellemzi. A bűnszervezet szerveződésére a laza, sejtyszerű, horizontális struktúra jellemző. Ezen elkövetői kör által felhalmozott „piszkos pénz” jelentős részben visszaáramlik Törökországba, és ez biztosítja a kábítószer kereskedelem továbbélését. Hazánkban több török bűnözői csoport tevékenykedik, amelyek laza kapcsolatban állnak egymással, azonban együtt nem alkotnak különálló bűnszervezetet, mivel a Törökországban székelő, egész Európára kiterjedő török szervezett bűnözői csoportok magyarországi részét képezik. Hozzájuk kapcsolódnak az elkövetés logisztikai feltételeit biztosító személyek, illetve az utcai kereskedelmet folytató vietnámi és magyar állampolgárok, akik legtöbbször maguk is függők, és többször álltak már eljárás alatt.

Budapesten külön vonalként kell foglalkozni a rendőri szerveknek a vietnámi szervezett bűnözői körökkel, akik komplett hálózatot

üzemeltetnek a nagybani beszerzéstől a fogyasztó részére történő értékesítésig. Tevékenységük szigorúan konspirált, köreiből együttműködőt bevonni lehetetlen, velük szemben a technikai hírszerző eszközökkel és saját erőből (megfigyeléssel) lehet információt szerezni.

A bűnözői csoportok irányítói már nem vagy csak ritkán, kivételes esetekben vesznek részt közvetlenül bűncselekmények elkövetésében. A korábban illegálisan megszerzett jövedelmüket legális vagy legálisnak látszó tevékenységekbe fektetik. Közvetlenül nem adnak utasítást a bűncselekmények végrehajtására, több lépcsőn keresztül valósul meg az irányítás. A csúcsvezetők legfeljebb az anyagi bázist biztosítják az extraprofit elérése érdekében.

A szintetikus kábítószeres tekintetében elmondható, hogy a csempészek elsősorban közúton, a határok hiánya miatt alacsony kockázattal, a marihuánával egyező módon hozzák Magyarországra a kábítószer. Elsősorban a gépkocsikban kialakított rejtekhelyekben folyik a csempészet. A hazai elosztó hálózatok fejei jellemzően Hollandiában, Belgiumban szintén magyar állampolgárokkal vannak kapcsolatban. Ezeknek a külföldre települt személyeknek a nagy része korábban hazánkban folytatott kábítószer-elosztó tevékenységet, majd büntetőeljárás miatt vagy pusztán azért, mert itthoni tevékenységükkel komoly anyagi háttérrel teremtettek, külföldre települtek. Hollandiában valóságos magyar kolónia alakult ki, akik hazai kapcsolataikon keresztül szervezik a kábítószer csempészetét. A fogyasztói értékesítés terén is érezhető egyfajta átrendeződés. Míg korábban ezeknek a kábítószereseknek a nagy részét szórakozóhelyeken értékesítették, illetve vásárolták, addig ez mára jellemzően bejáratott dílereken útján, lakáson, illetve közterületen történik.

A kokaint tekintve Magyarország szerepe az úgynevezett futárkijáratások miatt jelentős: a hazánkban menekülteként tartózkodó, elsősorban nigériai állampolgárságú férfiak személyes kapcsolatot alakítanak ki magyar nőkkel és azok ismerőseivel, akik maguk működnek közre futárként vagy a hierarchiában feljebb lépve további futárokat szerveznek be. Dél-Amerikából nyeléssel vagy egyéb módon elrejtve Nyugat-Európába csempészik a kokaint, ahol azt a nigériai szervezőknek átadják. A hazai dílerek egyre inkább előnyben részesítik a kokain terjesztését. Ennek oka, hogy a fogyasztók köre sokkal szűkebb, exkluzívabb, zártabb, amely magasabb bevételt, kisebb lebukási kockázatot és állandó forgalmat jelent számukra.²⁵

²⁵ 2009-es ÉVES JELENTÉS az EMCDDA számára: 139-141.

Magyarországon és Budapesten a szintetikus kábítószer a legnépszerűbb és leginkább fogyasztott szerek, amelyek kereskedelmével a legtöbb esetben más szerekkel párhuzamosan foglalkoznak az elkövetők. E kábítószer-típussal általában magyar nemzetiségűek kereskednek, ezért eredményesen alkalmazható velük szemben a humán hírszerzés. A szintetikus kábítószer csempésztésében és terjesztésében közreműködő elkövetői csoportok szervezettsége továbbra is növekszik, a szervezeten belüli munkamegosztás tovább differenciálódott (anyagi eszközöket biztosítók, kapcsolatokkal rendelkező szervezők, futárok, depóztatók, nagybani elosztók, kistételekben árusítók).

A Nyugat-Európából beáramló szintetikus kábítószer csempésztéséhez rendszerint kapcsolódik marihuána és kokain is, amelyek a szintetikus kábítószer terjesztői hálózatán keresztül jutnak el a fogyasztói réteghez. A szintetikus kábítószereknél tapasztalt erősödő szervezettség a becsempésztésre szánt kábítószer mennyiségének növekedéséhez, az illegális tevékenység hatékonyságának javulásához vezetett.²⁶ Egyre jellemzőbb a prekursorok internetes rendelése, elsősorban Kínából.²⁷

A vázoltakból következtetést tudunk levonni arra, hogy az egyes szervezett bűnözői körökkel szemben melyik módszertani verzió lehet a leghatásosabb. A heroin piac, mivel meglehetősen zárt török, bolgár, koszovói albán, vietnámi elkövetőkből tevődik össze, akik között magas fokú a konspiráció, nem lehetséges fedett nyomozó, informátor beépülése, csak külső megfigyelés jöhet szóba. Ezzel ellentétben az amfetamint, egyéb szintetikus szereket, valamint a kokaint forgalmazó bűnszervezetekbe alulról induló építkezéssel, humán hírszerzés útján (fedett nyomozó, informátor) sokkal könnyebb beépülni, mivel ezek a szervezett bűnözői csoportok sokkal nyitottabbak, és ezek általában a legnépszerűbb szerek is.

A bűnszervezetben elkövetett, ismertté vált bűncselekmények száma a kábítószer-kereskedelem terén

A bűnszervezetben elkövetett és kábítószer-kereskedelemmel összefüggésbe hozható bűncselekmények száma 1997 és 2002 között a következőképpen alakult. 1997-ben 1, 1998-ban 2, 1999-ben 3, 2000-ben 4, 2001-ben pedig 7 visszaélés kábítószerrel bűncselekmény miatt indult eljárás, amelyet bűnszervezetben követtek el.²⁸ 2007 és 2012 között az ismertté vált kínálati oldali kábítószer-bűncselekmények bűnszervezetben

²⁶ 2010-es ÉVES JELENTÉS az EMCDDA számára: 157..

²⁷ 2011-es ÉVES JELENTÉS az EMCDDA számára: 86..

²⁸ Dr. FINSZTER Géza – dr. MÉSZÁROS Ádám 2012.: 27-28.

történő elkövetése miatt csak az esetek 4,6%-ban történt vádemelés, miközben az ügyiratokban foglalt házi nyomozati iratokból, továbbá a rendőrség gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvéből megállapítható volt a bűnszervezet megléte, sőt a vizsgált ügyek 31,2%-ában a nyomozó hatóság bevádolta a gyanúsítottat vagy gyanúsítottakat bűnszervezet létrehozásával is. A rendelkezésre álló bizonyítékok azonban nem volt elégségesek a váderedményességhez.

Ennek egyik oka, hogy a bírósági tárgyaláson a bűnszervezet fennállása túlbizonyítást igényel. Mivel az ügyész tevékenységét váderedményességgel mérik, így csak akkor fogja a vádiratban ezzel a minősítő körülménnyel vádolni az elkövetőt, amikor a túlbizonyítási kényszernek meg tud felelni a rendelkezésre álló bizonyítékokkal. A másik ok, hogy ügydöntő bizonyítékok beszerzésére a realizálást, elfogást megelőzően van leginkább lehetőség, az követően már esetleges és rendkívül nehéz. A felderítés során általában nem gyűjtenek részletes adatokat a célszemélyek pénzügyi tevékenységéről (adó- és bankszámla-vizsgálat, pénzügyi tranzakciók folyamatos figyelemmel kísérése), így a kábítószer mellett jelentős anyagi eszközök elkobzására csak elvétve, véletlenszerűen kerül sor. A realizálás általában akkor történik, amikor nagy bizonyossággal lefoglalható nagyobb mennyiségű kábítószer. A hálózat felderítése és működésképtelenné tétele másodlagos, az anyag illegális drogpiacon jutásának megakadályozása a legfőbb cél. Vagyis a probléma a rossz időzítéssel van. A rendőrség nem törekszik a nyomozás kiterjesztésére, megáll az éppen elfogott futárnál, elosztónál. Inkább a tartást nyomozza ki, mert az sokkal egyszerűbb. A hálózat felderítése azonban ezt követően lehetetlen.²⁹

A pénzügyi nyomozásban rejlő lehetőségek

A pénzügyi nyomozással lehetne a legnagyobb anyagi veszteséget okozni a kábítószer-kereskedelemmel foglalkozó szervezett bűnözői csoportoknak. A cél ez esetben az, hogy kábítószer nagy tételben árusító személyt lehessen azonosítani. A pénzügyi nyomozás meglehetősen időigényes tevékenység, amelyet a nyomozó hatóság saját erőforrásaiból nem képes hatékonyan megvalósítani, ezekben az esetekben szükség van gazdasági, pénzügyi szakember bevonására is.³⁰ A kínálati oldali kábítószer-bűncselekmények esetén alkalmazott pénzügyi nyomozás során a *corpus delicti* jellemzően – a lefoglalt kábítószer mellett – a

²⁹ RITTER Ildikó 2013.: 45., 57., 77.

³⁰ RITTER Ildikó 2013.: 59.

kábítószer-kereskedelemből származó előny, aminek felkutatása az eljárás egyik legfontosabb feladata. A nyújtott előny legáltalánosabban anyagi természetű, rendszerint a legjobban eltüntethető, sajátként beállítható, általános egyenértékes: a készpénz. A vizsgálat során mindig két kérdés tisztázására kell törekedni:

- milyen legális jövedelmi, vagyoni viszonyok jellemzik a terheltet;
- kimutathatók-e a vagyonában olyan elemek, amit a fentiek nem fednek le.

A legális forrásokkal nem fedezett jövedelmek kimutatása érdekében a lehető legszélesebb körben fel kell mérni a terhelt vagyoni helyzetét, aminek keretében adatokat kell bekérni:

- az adóhatóságtól (az adóbevallásait, milyen összegű jövedelem után adózott);
- földhivataloktól (az ingatlantulajdonát illetően);
- önkormányzatoktól (adó és értékbizonyítvány formájában, pl. az adott ingatlan értékére vonatkozóan);
- pénzügyintézetektől (folyószámla forgalmát, megtakarítását, tartozásait);
- gépjármű-nyilvántartásból (a tulajdonában álló járműveket illetően);
- környezettanulmányt lehet készíteni az életkörülményeiről, életmódjáról;
- házkutatás keretében is meg kell kísérelni a nagyobb összegű készpénz, illetve egyéb ismert anyagi előny megtalálását.

A folyószámla-kivonatok bekérése a számlavezető hitelintézetektől elengedhetetlen minden olyan esetben, amikor adat merül fel arra nézve, hogy a terhelt hosszabb ideje, esetleg szervezeten folytatta a tevékenységét. A folyószámla-kivonatok adatainak elemzésére a területi szervek elemző osztályai megfelelő számítógépes programmal rendelkeznek, amennyiben szükséges, gazdasági, pénzügyi szakembereket is be lehet vonni az elkövető gazdasági, pénzügyi helyzetének feltárására. Ezek a folyószámla adatok nemcsak akkor támaszthatják alá a gyanút, ha nagyobb összegek forgalma mutatható ki a számlán, hanem az is árulkodó lehet, ha terhelt hónapokon át szinten egyáltalán nem is nyúlt a folyószámlára érkező jövedelméhez.

Egy-egy kínálati oldali kábítószer-bűncselekmény elkövetésére/megvalósulására vonatkozó gyanú különféleképpen juthat a nyomozó hatóság tudomására. Egyrészt nagyon sokszor megelőző eljárásra kerül sor, amikor az eljáró hatóság a formális eljárás megindításához szükséges konkrétsági szintig tisztázza a legfontosabb adatokat. Más ügyekben

folytatott nyomozások során is felmerülhetnek olyan adatok, amelyek kínálati oldali kábítószer-bűncselekmény elkövetésére utalnak. Előfordulhat az is, hogy eleve olyan minőségű adatok jutnak el a nyomozó hatósághoz, amelyek elegendőek a nyomozás elrendeléséhez. Ezek az adatok származhatnak társszervektől (pl. NAV), különböző ellenőrzési, felügyeleti funkciót ellátó szervektől (pl. ÁSZ, pénzügyintézetek).³¹

Kábítószer-bűncselekmény gyanújára utalhat pl., amennyiben pénzmosás megalapozott gyanúja miatt folytat eljárást a nyomozó hatóság. A pénzmosás ugyanis elsősorban a kábítószer-bűnözésből származó jövedelem legalizálását szolgálja, ugyanazt jelenti a kábítószeres kartellek számára, mint a nemzetközi pénzügyi operációk a legális multinacionális vállalatok számára.³² Az alvilágként is jellemezhető szervezett bűnözés rendszerint két úton próbál kapcsolatot teremteni a legális társadalommal: az egyik a korrupció, amikor magához zülleszt a jogszerűség talaján cselekvőket, a másik pedig a pénzmosás, amikor a saját bűnös tevékenységének gyümölcseit kívánja legalizálni. Mindkettőnek az a jellemzője, hogy időlegesen kénytelen kilépni a konspiráció védelméből, ezért a szervezett bűnöző tevékenység ilyenkor a leginkább leleplezhető.³³

A pénzmosás bűncselekmény nyomozása során az alábbi *bizonyítási szempontokra* kell figyelemmel lenni:

- milyen bűncselekményből származik a pénz;
- milyen módszerrel követték el a pénzmosást;
- ki az elkövető (amennyiben nem azonos az alapbűncselekmény elkövetőjével), illetve milyen jelekből tudhatta, hogy a pénz bűncselekményből származik;
- mi a pénzmosó beosztása és munkaköre;
- milyen tevékenységet folytatott az a szervezet, amelynek keretében elkövették a pénzmosást;
- mi lett a sorsa a legalizált, bűncselekményből származó vagyonnak;
- milyen haszna származott a pénzmosónak a tranzakcióból;
- mire alapozható a pénzügyi szolgáltató szervezetnél dolgozó elkövető ügyfél-azonosítási és bejelentési kötelezettségének elmulasztása (ha történt ilyen).³⁴

³¹ Dr. LÓCZI Zsolt 2009.: 19., 33-34.

³² Ministry of Foreign Affairs – Italy, Interministerial Consultative Group to Combat Illicit Drugs and Organised Crime, in collaboration with International Scientific and Professional Advisory Council of the United Nations Crime Prevention and Criminal Justice Programme – ISPAC: Looking at the Present to prepare for the Future. Milano. 1994. p. 41. Idézi: Dr. KERTÉSZ Imre 1995.: 32.

³³ Dr. FINSZTER Géza – dr. MÉSZÁROS Ádám 2012.: 5.

³⁴ VIDÉKINÉ FARKAS Anikó: A pénzmosásról (Ügyészek Lapja 1995. 2. szám 27–28. oldal). Idézi: PINTÉR Beatrix 2013.: 1.

A pénzmosás alatt kell értenünk minden olyan jogi folyamatot vagy tevőleges magatartást, amellyel az elkövető elleplezi az illegális cselekményből származó bevételének létét, e bevételek forrását vagy jogellenes forrását azzal a céllal, hogy a legalitás látszatát keltse, és mint látszólag legális vagyont áramoltassa be a legális gazdasági és pénzügyi világba.³⁵ A folyamat sokféleképpen elképzelhető, 4 közös elem azonban minden pénzmosásban megtalálható: 1. célja a pénz valódi eredetének és tulajdonosának elfedése; 2. a pénz formája megváltozik; 3. törekednek az eljárás nyomainak eltüntetésére; 4. valaki folyamatosan szemmel tartja a folyamatot.³⁶ E folyamatot a kriminológiában leggyakrabban három fázisra szokták bontani, amelyeket az elhelyezés, rétegzés/bújtatás és integrálás elnevezéssel illetik.³⁷ A háromfázis-modell alapján a pénzmosás folyamata a következőképpen írható le:

1. Elhelyezés:

Ennek a szakasznak az a célja, hogy az összegyűlt jelentős mennyiségű készpénzt bejuttassák a pénzügyi rendszerbe. Ez jellemzően büntetlen előéletű közvetítők felhasználásával történik, akik az azonosítási kötelezettség alsó határa alatti összegekben pénzt helyeznek el egy vagy több számlán. Az elhelyezés megkönnyítésére a „piszkos pénzt” gyakran nagy készpénzforgalmú helyek bevételei közé elegyítik. (pl. mosoda, autómosó, kaszinó, áruház). A gyorsabb ügymenet és a költségek csökkentése érdekében gyakran használnak hamis dokumentumokat. Fontos kiemelni, hogy a pénz ebben a szakaszban fedezhető fel a legkönnyebben, ez a pénzmosás legkényesebb része.

2. Rétegzés/Bújtatás

Az a rétegzés célja, hogy az illegális jövedelem elváljon az eredeti forrásától, a bevételeket úgy rejtsék el, hogy a jövedelem megszerzője és az illegális pénz között ne lehessen kapcsolatot találni. Ezért komplex pénzügyi tranzakciók segítségével kideríthetetlené teszik a pénz eredetét. Jellemzően többszörösen összetett, fiktív tranzakciókat hoznak létre offshore és fantomtársaságok között. Az egymást keresztező, fedő műveletek nehezen kibogozhatóvá, szinte követhetetlené teszik a pénz útját. Amennyiben valahol egy nyomozó pénzmosásra utaló nyomokat talál, akkor több országon át kell követnie a nyomokat, ahol minden alkalommal engedélyek tucatjait kell beszereznie a nyomozáshoz.

³⁵ Az Európai Büntetőjog Kézikönyve 2008.. 508.

³⁶ <https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A9nzmos%C3%A1s> (2016.05.29.)

³⁷ Az Európai Büntetőjog Kézikönyve 2008.: uo.

Azonban ez időigényes, és ezalatt a pénzmosás nyomait teljes körűen el lehet tüntetni.

3. Integrálás

Ebben az utolsó fázisban a pénz eredete már szinte kideríthetetlen, mivel a pénzmosó törvényes jövedelemként tünteti fel a vagyonát, sőt a teljes biztonság érdekében még adót is fizet utána. Mivel a pénz eredetéhez ilyenkor már nem férhet kétség, a megtisztított pénzt gond nélkül vissza lehet juttatni a gazdaságba és legális üzletbe lehet fektetni.

A legismertebb pénzmosási technikák közül az alábbiakat emelhetjük ki példaként: 1. adó túlfizetése, 2. élet-és vagyonbiztosítás, 3. radikális túlszámlázás, 4. ékszerek vásárlása, 5. szerencsejátékban való részvétel, 6. fedővállalkozások és fantomcégek.³⁸

E fenti hármast az USA-ban alkalmazták elsősorban a kábítószer-bűnözés kapcsán megvalósuló pénzmosásra. Az USA-ból származik az a felismerés is, hogy a szervezett kábítószer-bűnözéssel szemben leghatásosabban úgy lehet fellépni, ha a bűnbandák rendelkezésére álló anyagi eszközöket próbálják meg elvonni. Ennek egyik eszköze a pénzmosás cselekményének kriminalizálása. Ez a lépés csak a második volt az USA-ban, mivel ezt megelőzően a pénzügyi szektor számára írtak elő különféle preventív kötelezettségeket a pénzmosás elleni hatásos fellépés érdekében – pl. jelentési kötelezettséget első lépésként a bankok, majd minden USA-ba ki- és beutazó magánszemély számára, akik meghatározott összeghatár feletti készpénzt vittek magukkal. A bűnözők a bűncselekmény elkövetése előtt mérlegelnek: meghaladja-e a bűncselekményből származó várható haszon az elkövetéssel együtt járó költségeket, ideértve a lebukás kockázatát és az elkövetéshez szükséges ráfordításokat. A törvényhozó kezdetben a „kiadási oldal” emelésével (bűnszervezet létrehozásának kriminalizálása, büntetési tételek emelése) próbált gátat vetni a szervezett bűnözés terjedésének. Azonban a szervezett bűnözés egyik ismertetőjegye, hogy az egyes tagokat nagyon gyorsan lehet pótolni, ha a tag büntetőjogi felelősségét megállapítaná a bíróság. Ha a bevételi oldal tényezőit helyezük előtérbe, akkor a megszerzett óriási összegek felhasználásának esélyét kell minimálisra csökkentenünk. Ilyen törekvések jegyében vált büntetőjogi tényállássá a pénzmosás, és ezzel párhuzamosan indult meg a felhalmozott értékek elvonására, a vagyon elkobzására vonatkozó szabályozás újragondolása is.

³⁸ <https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A9nzmos%C3%A1s> (2016.05.29.)

Magyarország ennek érdekében megalkotta a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2007. évi CXXXVI. törvényt. A törvény célja annak megakadályozása, hogy egyrészt a bűncselekményből származó pénzeket a pénzmosás szempontjából veszélyeztetett tevékenységeken keresztül tisztára mossák, másrészt a terrorizmus anyagi eszközökkel történő támogatásának is gátat kíván szabni. A törvény a pénzmosás elleni fellépésben a kockázatalapú szabályozási modellt vezette be. Eszerint a korábbi ügyfél-azonosítási kötelezettség helyébe az ügyfél-átvilágítási kötelezettség lépett (6-11. §), amely eltérő intézkedések alkalmazását teszi lehetővé, attól függően, hogy az egyszerűsített (12-13. §), illetve fokozott ügyfél-átvilágítás (14-17. §) esete áll-e fenn. A törvény az ügyfél-átvilágítás esetét 500.000,- forint összeghatárhoz köti. A kötelezeti kört illetően a törvény hatálya kiterjed valamennyi árukereskedelmi tevékenységet folytató szolgáltatóra, amennyiben a fenti összeghatárt meghaladó készpénzfizetést fogad el.³⁹ A rendszer lényegét tekintve úgy működik, hogy a pénzügyi szolgáltatók folyamatosan figyelik a tranzakciókat, és ha meghatározott tiltólistákon szereplő személyek neve feltűnik, azonnal bejelentést tesznek a NAV PEII-nek.⁴⁰

A pénzmosás tekintetében az elmúlt évtizedekben a szervezett bűnözésnek a bűnözői életvitel gazdasági hátterét, pénzügyi biztonságát és leleplezésének konspirációját felszámolni hivatott büntető rendelkezések nem igazán bizonyultak hatékonyak. A bűnözésből származó illegális jövedelemnek a pénzügyi rendszer felhasználásával a legalitás látszatát keltő elfedése az alapcselekmény későbbi felderítését és bizonyítását is megghiúsíthatja. 2010-ben 17, 2011-ben 13, 2012-ben és 2013-ban 16-16 esetben, míg 2014-ben 21 esetben derítettek fel pénzmosást. A pénzmosás elleni küzdelem érdekében büntetendő cselekmény a pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztásának vétsége is. E vétség gyanúja miatt 2011-ben, 2012-ben és 2014-ben nem indult eljárás, míg arra a 2013. évben is csak egy esetben volt példa. Ezek az adatok arra utalhatnak, hogy a pénzmosás gyanúját keltő pénzügyi műveleteket az arra kötelezettek bejelentik.⁴¹

³⁹ Az Európai Büntetőjog Kézikönyve. 2008.: 508-509, 523, 526

⁴⁰ A pénz és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. A költségvetést károsító bűncselekmények. A pénzmosás. http://ejegyzet.hu/pluginfile.php/19243/mod_scrom/content/3/lecke8_lap1.html. 2014. 01.29. 15-18, 21-23.

⁴¹ B/4680 A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2014. évi tevékenységéről. http://www.mklu.hu/pdf/ogy_besz/ogy_beszamolo_2014.pdf (2016.04.05.) 9.

Összegzés, kitekintés

Komoly probléma, hogy presztízsharc dúl az ügyészség és a rendőrség között. Ha olyan ügyész jár el kínálati oldali kábítószer-bűncselekmények esetén, aki nem szakembere ennek a területnek, sokkal hajlamosabb felügyelni, mint kooperálni. Nem kérdez, nem dolgozik együtt a rendőrökkel, hanem utasít, kritizál, megró. Aki szakembere a területnek, eleve ismeri a rendőrök munkáját, sokkal inkább együttműködik, és vele is sokkal együttműködőbbek a rendőrök. A hatékony együttműködés alapja egymás tevékenységének kölcsönös megismerése, azaz hogyan zajlik a felderítés, milyen krimináltaktikai és krimináltechnikai eszközöket alkalmaz a rendőrség, *versus* milyen adatok, bizonyítékok szükségesek a sikeres vádképviselőhöz, milyen bizonyítékok állnak meg, lehetnek ügydöntőek, melyekkel bizonyítható a tárgyaláson kétséget kizáróan a kínálati oldali magatartás vagy éppen a bűnszövetség, bűnszervezet.⁴² Fontos lenne, ha közös képzések, konferenciák valósulnának meg bírák, ügyészek, rendőrök számára ezen a területen, és szükséges lenne a szakosodás. Továbbá az NNI mellett, a megyei rendőr-főkapitányságokon legalább 10 fős kínálati oldali kábítószer-bűncselekményekkel és internetes nyomozással foglalkozó *cybercrime* egységek felállítására lenne szükség. A 2012-ben történt szervezeti átalakítások miatt ugyanis jelenleg csak a Készenléti Rendőrség Nemzeti Nyomozó Irodájánál van olyan szervezeti egység 25 fővel, amely nevesítve kábítószer-elleni bűnüldözési tevékenységet végez. Ezt megelőzően a Budapesti Rendőr-főkapitányságnál is volt kijelölt szerv, amely 67 fővel végzett ilyen tevékenységet. Jelenleg a megyei (és budapesti) rendőr-főkapitányságok bűnügyi és felderítő osztályai végzik a kábítószer-bűncselekmények elleni eljárási cselekményeket a többi bűncselekmények nyomozása mellett, nincs erre a feladatra speciálisan kijelölt szerv.⁴³

A jogbiztonság növelése érdekében szükséges volna a titkos információgyűjtést és a titkos adatszerzést egy törvényben, a Be.-ben szabályozni, és az ügyész szerepét megerősíteni a titkos információgyűjtés során, azzal, hogy ügyészi felügyelet a titkos információgyűjtés során is alkalmazható legyen. Ugyanis az ügyészi felügyelet nélküli titkos nyomozásban nincsenek biztosítékok arra, hogy egyfelől alaptalanul senki ne legyen gyanúsítható, másfelől a bűncselekmény elkövetője ne kerülhesse el a felelősségre vonást, de arra sem, hogy senki ne váljon provokáció áldozatává. Az előbbieken felsorolt

⁴² RITTER Ildikó 2013.: 46-47.

⁴³ 2015-ös ÉVES JELENTÉS (2014-es adatok) az EMCDDA számára: 100.

követelmények teljesítése *de lege ferenda* olyan jogi megoldástól várható, amely egyértelművé teszi, hogy bűnüldözési célú titkos felderítés csak nyomozó hatósági jogkör birtokában végezhető, szabályozása pedig a büntetőeljárás törvény feladata.⁴⁴

Sokkal nagyobb hangsúlyt kell fektetni a hálózatok felderítésére, nem lehet megállni a futárnál, elosztónál, hanem kiterjedt pénzügyi nyomozást kell folytatni pénzügyi tranzakciók, a gazdasági tevékenység folyamatos figyelése révén, és ezáltal vagyonek Kobzással az összes kábítószer-bűncselekményből származó hasznót el kell vonni, amit vissza kellene forgatni a kábítószer-bűnözés elleni harcba. Ennek a lehetőségét a Be. is megteremti a vagyon-visszaszerzési eljárás jogintézményének bevezetésével. Maga a nyomozati tevékenység tehát nem merülhet ki bankszámla-kivonatok átvizsgálásában. A hálózatok felderítésénél pedig a kapcsolathálózati elemzés módszereire lehetne építeni az egyes pozíciók, kulcsszereplők meghatározásánál és kiiktatásánál. A titkosszolgálati kapacitások anyagi és technikai feltételeit is ebbe az irányba szükséges fejleszteni. Egy dán rendőr kutató szerint egy fejlett jogállamban az éves költségvetésből 5%-ot kell, hogy kapjon a rendészet. Ma Magyarországon ez 1,5-2%-ot tesz ki, ami alulfinanszírozottságra utal.⁴⁵

Az Európai Unió is felismerte, hogy a határon átnyúló szervezett bűnözés fő indítéka az anyagi haszonszerzés. Tekintettel arra, hogy az így szerzett anyagi haszon a még nagyobb nyereség érdekében a bűnözés további folytatására ösztönöz, e tevékenységek pénzügyi nyomainak felderítéséhez és elemzéséhez biztosítani kell a tagállamok közötti azoknak az információknak a gyors és hatékony cseréjét, amelyek a bűncselekményből származó jövedelmek és az egyéb bűnözői tulajdon felkutatását és lefoglalását eredményezhetik. Szoros együttműködésre van szükség a tiltott tevékenységből származó, esetlegesen elkobozható jövedelem vagy egyéb tulajdon felkutatásában is, ezért biztosítani kell az ilyen hivatalok közötti közvetlen kommunikációt.

A fenti célkitűzés elősegítése céljából az Európai Unió Tanácsa 2007. december 6-n, 2007/845/ IB számon határozatot (továbbiakban: Határozat) fogadott el a tagállamok vagyon-visszaszerzési hivatalai közötti, a bűncselekményből származó jövedelmek és a bűncselekményekhez kapcsolódó egyéb tulajdon felkutatása és azonosítása terén való együttműködésről. A Határozat kötelezi a tagállamokat arra, hogy 2008. december 18-ig hozzák létre, vagy jelöljék

⁴⁴ Dr. FINSZTER Géza – dr. MÉSZÁROS Ádám: A titkos felderítés új szabályozása. Kézirat. OKRI, Budapest, 2010. Idézi: RITTER Ildikó 2013.: 106.

⁴⁵ Dr. Finszter Géza kriminálisztikai előadása, ami 2011 novemberében hangzott el az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán.

ki saját nemzeti vagyon-visszaszerzési hivatalukat (továbbiakban: Hivatal).

A szakmai felkészítést követően 2009. elején a Rendőrség szerveiről és a Rendőrség szerveinek feladat- és hatásköréről szóló 329/2007. (XII. 13.) Korm. rendelet 8. § (2) bekezdése szerint a Nemzeti Nyomozó Iroda teljesíti a Határozatban foglalt kötelezettségeket. A kormányrendelet 2009. március 2-án lépett hatályba, tehát a Nemzeti Nyomozó Iroda Gazdaságvédelmi Főosztály Pénzügyi Visszaélések Elleni Osztály (továbbiakban: Osztály) egyik alosztálya (Vagyon-visszaszerzési Egység) ettől a naptól jogosult a tagállamok vagyon-visszaszerzési hivatalai közötti megkeresések intézésére. Ez azt is jelenti, hogy az Egység rendőri, tehát bűnüldöző szerv, amely az általános hatásköri szabályok szerint önállóan is folytathat nyomozást, illetve alkalmazhat adott esetben vagyoni kényszerintézkedést.⁴⁶

Mivel a kábítószer-bűnözés a nemzetközi szervezett bűnözés része, ami jellemzően határon átnyúló tevékenység, a hatékony és aktív rendészeti fellépéshez elengedhetetlen a két- és többoldalú nemzetközi kapcsolatok kialakítása, fenntartása és folyamatos fejlesztése. Biztosítani kell a kábítószer-bűnözés elleni rendőri egységek számára a napi szintű nemzetközi kapcsolattartást. Ebben meghatározó az Európai Unió 2014-2017-es súlyos és szervezett bűnözés elleni szakpolitikai ciklusában való aktív rendőrségi részvétel. Ezen időszakra szóló uniós prioritások előírják, hogy csökkenteni kell az EU-ban a szintetikus kábítószer-előállítását, akadályozni kell a szintetikus kábítószerekkel való kereskedelemben részt vevő szervezett bűnözői csoportok tevékenységét, csökkenteni kell az EU-ba irányuló kokain- és heroin-kereskedelmet, valamint akadályozni kell az EU-n belüli terjesztés elősegítésével foglalkozó szervezett bűnözői csoportok tevékenységét. Gyakoribbá kell tenni az európai uniós kezdeményezések alapján létrejövő operatív együttműködésben való részvételünket, valamint a határon átnyúló információcserét. Fokozni kell az Europol számára az információ-szolgáltatást, és aktívan igénybe kell venni a rendelkezésre álló európai elemző-értékelő kapacitásokat. Növelni kell a közös bűnfelderítő és nyomozócsoportok számát. Minden rendelkezésre álló nemzetközi információs csatornát (Interpol, SELEC, PCC SEE, kétoldalú kapcsolatok) és a jogszabályokban biztosított együttműködési formákat maximálisan ki kell használni az érdemi együttműködés további javítása érdekében. Aktív és kezdeményező fellépésre van szükség a nemzetközi szinten a kábítószer-, a pszichoaktív anyagok és az ezekhez kapcsolódó termékek, technológiák

⁴⁶ PINTÉR Beatrix 2013.: 5.

országba áramlásának megakadályozása érdekében. Ehhez bővíteni szükséges a belügy-rendészeti kapcsolatainkat a jelenleg a legnagyobb kockázatot hordozó „Selyemút” országokkal. Ehhez szükséges a hatékony, érdemi, napi szintű bűnügyi együttműködést lehetővé tevő szerződéses kapcsolatrendszer bővítése, valamint a térségbeli információszerző kapacitások növelése (pl. összekötői pozíció létesítése, más uniós tagállamok térségben állomásozó összekötőinek igénybe vétele).⁴⁷ Álláspontom szerint a fentebb említett kínálati oldali kábítószer-bűncselekmények elleni keményebb fellépés megteremtésével, – ha nem is tudjuk felszámolni a jelenséget –, de képesek leszünk jelentősen visszaszorítani.

Felhasznált irodalom

Az Európai Büntetőjog Kézikönyve. Szerkesztette: Dr. KONDOROSI Ferenc – Dr. LIGETI Katalin. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.

BERTA Krisztina: A szervezett bűnözés. In: Kriminológia – Szakkriminológia. Szerkesztők: Gönczöl Katalin – Kerezi Klára – Korinek László – Lévay Miklós. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2006.

Csík Attila: A jelentős mennyiségű kábítószerrel visszaélés – mosonmagyaróvári és győri jogesetek tükrében. Belügyi Szemle 2003. évi 7-8. szám.

Dr. FINSZTER Géza – dr. MÉSZÁROS Ádám: Kutatási Részjelentés A Szervezett bűnözés nyomozásának tapasztalatai című kutatáshoz. Országos Kriminológiai Intézet, Büntető Jogtudományok Osztálya, Budapest, 2012. Kézirat.

Dr. KERTÉSZ Imre: Kábítószer-bűnözés I. rész. Jegyzetek egy vita margóján. Belügyi Szemle 1995. évi 11. szám

Emmanuel LAHALE – Magali MARTINEZ – Agnès CADET-TAIROU (2013): New psychoactive substances and the Internet: current situations and issues. Tendances No. 84 OFDT. <http://en.ofdt.fr/publications/tendances/new-psychoactive-substances-and-internet-tendances-84-january-2013/> (2015.10.10.)

Dr. LÓCZI Zsolt: A korrupciós jellegű bűncselekmények nyomozása. In: Kriminológiai Jegyzetek és Tanulmányok. Rendőrtiszti Főiskola, Kriminológiai Tanszék, Budapest, 2009.

⁴⁷ 80/2013. (X. 16.) OGY határozat a Nemzeti Drogellenes Stratégiáról 2013-2020. Tiszta tudat, józanság, küzdelem a kábítószer-bűnözés ellen: 25.

PINTÉR Beatrix: Vizsgálat a pénzmosás elleni fellépés büntetőeljárás jogi eszközei körében. Büntetőjogi Szemle 2013/1. szám. 1.

http://ujbtk.hu/wp-content/uploads/PDF_EPUB/bjsz_2013_1_cikk_pinter.pdf. (2016.04.05.)

RITTER Ildikó: A bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás nagy kihívása: Kínálati oldali kábítószer-bűncselekmények felderítése és bizonyítása Magyarországon. Ügyészek a libikókán. Országos Kriminológiai Intézet, Kézirat, 2013.

TREMMEL Flórián – FENYVESI Csaba – HERKE Csongor: Kriminálisztika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2009.

Hivatkozások

A pénz és bélyegforgalom biztonsága elleni bűncselekmények. A költségvetést károsító bűncselekmények. A pénzmosás.

http://ejegyzet.hu/pluginfile.php/19243/mod_srom/content/3/lecke8_lap1.html. (2014. 01.29.) 15-18.

B/4680 A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2014. évi tevékenységéről:

http://www.mklu.hu/pdf/ogy_besz/ogy_beszamolo_2014.pdf
(2016.04.05.)

EU DRUG MARKETS REPORT | A STRATEGIC ANALYSIS 2013, Common Report of the EMCDDA and EUROPOL, http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EU_Drug_Markets_Report_20131.pdf, (2013.11.12.)

Dr. Finszter Géza kriminálisztikai előadása, amely 2011 novemberében hangzott el az ELTE Állam- és Jogtudomány Karán:

http://ejegyzet.hu/pluginfile.php/19242/mod_srom/content/3/lecke_lap1.html. (2016.06.15.)

<https://hu.wikipedia.org/wiki/Kapcsolath%C3%A1l%C3%B3-elemz%C3%A9s> (2016.03.28.)

<https://hu.wikipedia.org/wiki/P%C3%A9nzmos%C3%A1s> (2016.05.29.)

2009-es ÉVES JELENTÉS az EMCDDA számára készítette: Nemzeti Drog Fókuszpont "MAGYARORSZÁG" Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról REITOX http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/nr_09_hu.pdf. (2016. március 28.)

2010-es ÉVES JELENTÉS az EMCDDA számára készítette: Nemzeti Drog Fókuszpont "MAGYARORSZÁG" Új fejlemények, trendek és részletes

információk a kiemelt témákról REITOX http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/nr_10_hu.pdf (2016. március 28.)

2011-es ÉVES JELENTÉS az EMCDDA számára készítette: Nemzeti Drog Fókuszpont "MAGYARORSZÁG" Új fejlemények, trendek és részletes információk a kiemelt témákról REITOX http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/emcdda_jelentes_2011.pdf (2016. március 28.)

2015-ös ÉVES JELENTÉS (2014-es adatok) az EMCDDA számára készítette: Nemzeti Drog Fókuszpont "MAGYARORSZÁG" REITOX http://drogfokuszpont.hu/wp-content/uploads/EMCDDA_jelentes_2015.pdf (2015.11.21.)

80/2013. (X. 16.) OGY határozat a Nemzeti Drogellenes Stratégiáról 2013-2020. Tiszta tudat, józanság, küzdelem a kábítószer-bűnözés ellen

The relationship between organized crime and drug trafficking

Summary

This article is about the relationship between the criminal organizations and the drug trafficking. In the introduction I am writing about the general characteristics of the organized crime. Furthermore I mention the structure of the drug market. In fact, that the drug trafficking is one of the most profitable sectors operating in the black economy. In follow I deal with feasible criminal law, criminal procedure, forensic tools and investigative tactics and techniques, which can be successful against this crime, for example social network or link analysis, and financial investigations. Finally I am going to discuss those reforms, which would be necessary to more effectively combat against drug trafficking. For example I mention the reform to regulate controlled delivery.

Lázár Domokos

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: Fleck Zoltán tanszékvezető egyetemi tanár

Critical Race Theory – A magyar kritikai rasszelméleti mozgalom elméleti megalapozása¹

Jogszociológiai alapvetés, hogy a jogi normák és az azokra vonatkozó képzetek meghatározzák, hogyan élünk, befolyásolják, miként kommunikálunk, gondolkodunk, fogalmi kategóriákat, viszonyokat definiálnak, létrehozhatnak például olyan kereteket, amelyek az emberek közötti különbségeket értelmezik. A jog nyelve ebből a megközelítésből hatalomtelített nyelv, amely képes az emberi csoportok közötti viszonyok létrehozására, osztályba sorolására és a különbségek megmeregítésére, ezzel az egyenlőtlenségek tartósítására. Ebből a megközelítésből a jog része annak a hegemon jellegű, láthatatlan hatalomnak, amely természetessé teszi a különbségeket, a dolgok természetes rendjeként értelmezi az egyenlőtlenségeket. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a jog, mint egyéni és kollektív jogosultságokat deklaráló normatív eszköz alkalmas az emancipáció támogatására is. Az ellenállás terepeként és eszközeként az autonómiáért való küzdelem fegyvere is lehet.² A következőkben a jog előbbi, hegemon jellegű értelmezését fogjuk alapul venni.

E megközelítés a jog realista szemléletéhez áll közel, amely elméleti alapállás alapvetően hiányzik mind a magyar, mind az európai jogelméleti gondolkodásból. Összességében megállapítható, hogy a szociológiai és különösen a kritikai jogelmélet adaptációja rendkívül hiányos a kontinensen, noha az ezen irányzatok által érintett problémák jelen vannak és egy-egy ügy kapcsán kontrollálatlanul felszínre is törnek. (Elég csak a romák ellen elkövetett sorozatgyilkosságra, vagy – tágabb értelemben – a manapság Európában észlelhető fokozódó kulturális-etnikai feszültségekre gondolnunk). Magyarországon alapjában véve

¹ A tanulmány támaszkodik Mathias Möschel, a Critical Race Theory európai irányait kutató professzor *Law, Lawyers and Race* (London, 2014.) című könyvének bizonyos fejezeteire.

² FLECK Zoltán (szerk.) 2014.: 13.

nagyon hiányos a posztmodern jogelméleti irányzatok feldolgozása, szinte teljes mértékben hiányzik a kritikai jogelmélettel és az ezen belül értelmezendő kritikai rasszelmélettel kapcsolatos jogelméleti aktivizmus. Egyetlen publikáció sem foglalkozik kifejezetten a *Critical Legal Studies* és a *Critical Race Theory* témájával, így adott a tengerentúlon már bőséges irodalommal rendelkező jogelméleti irányzat, amelynek hazai feldolgozását a közelmúlt sajnálatos társadalmi jelenségei mindinkább sürgetővé és aktuálissá teszik.

Jelen tanulmány ebből a megfontolásból az Egyesül Államokban már több mint harminc éve nagy sikernek örvendő *Critical Legal Studies* jogelméleti mozgalom (kritikai jogelméleti mozgalom) egyik alirányzatával, a *Critical Race Theory*-val (kritikai rasszelmélettel) foglalkozik. A *Critical Race Theory* jogelméleti bázisának rövid, ám elengedhetetlen történeti ismertetését követően az elmélet alapvető fogalmait és állításait kívánom bemutatni. A *Critical Race Theory* elméleti hátterének és fogalmi készletének feltárása azt célt szolgálja, hogy a tanulmány címében célként megjelölt, jelen pillanatban még nem létező magyar kritikai rasszelméleti (jogelméleti) mozgalom számára jövőbeli kutatási hipotézisek alapjául szolgáló dogmatikai keretet biztosítson. Az a riasztó társadalmi jelenség, amely legfőképp a magyarországi roma kisebbség és a nem roma többség közötti egyre növekvő feszültségben érhető tetten, a jog- és társadalomelmélettel foglalkozó hazai kutatókat arra kell ösztönözze, hogy a tengerentúli kollégáik példáját követve, az általuk kimunkált dogmatikai készletet a hazai társadalmi és jogi környezetre adaptálva kimutassák a (jog)rendszer azon gyengeségeit, amelyek maguk is hozzájárulnak a faji-etnikai feszültségek mélyüléséhez. Ez a vállaltan reformer kritikai alapállás, a hatalommal, a joggal és a jogban testet öltő ideológiával való szembenállás, az elnyomottal szolidáris kiindulópont a jogszociológiai szemlélet identitásképző sajátossága.³

Jogi realizmus⁴

Az amerikai realizmust a szabályozó állam és a progresszív korszak hívta életre. A 19. század végétől a tudományok, az egyetemek és az állami szabályozás iránti fokozott bizalom és a társadalom javításához fűződő optimista várakozások korszakában a jog tudósai és gyakorlói alapvetően

³ Uo. 11.

⁴ A témáról bővebben lásd WHITE, Edward G.1986.: 821–825.

formalisták voltak. Hittek a jog önmagában álló szabályozó erejében. Az 1920-as évektől kezdve a realizmus szemlélete kikezdte ezt a hitet. A társadalmi reformok fontos eszközeként a jog a realista szemlélet számára a ténylegesen érvényesülő norma problémájaként jelent meg, pontosabban a vágyott, jogi normába foglalt társadalmi cél és a ténylegesen megvalósult állapot közötti szakadék (*gap-probléma*) tematizálásaként.⁵ A realisták megkérdőjelezték a jog formális, logikus és koherens jellegét, a jog absztrakt elveken alapuló vizsgálata helyett kontextualista nézőpontot képviseltek, a jog társadalmi, kulturális és gazdasági vetületeit kívánták a kutatások középpontjába állítani. A jogi realisták számára az elkülönült és autonóm jogtudomány társadalomtudományokkal való felváltása biztosította azt a szükséges analitikus keretrendszert, amely mentén a jogot és a jogrendszert értelmezték. A realisták a joggyakorlat elemzésével próbálták kimutatni, hogy a politikai érvek valójában sokkal meghatározóbb szerepet töltenek be a bírói döntésekben, mint a logika és az értelem, még akkor is, ha a politikai jelleg látszólag hiányzik belőlük.

A jogi realizmus irányzata közel sem volt egységes, az általa kritizált formalizmust különböző nézőpontokból közelítette meg. Ennek alapján két fő csoportosulást különböztethetünk meg az irányzaton belül. Az úgynevezett „progresszív” jogi realizmus hívei, avagy „a realisták szociológiai szárnyához”⁶ tartozók jóval pragmatikusabb nézőpontot képviseltek. Az Oliver Wendell Holmes-ra és Benjamin Cardozo-ra visszavezethető és Karl Llewellyn munkásságában kicsúcsosodó progresszív jogi realizmus a jogot társadalomtudományként (és nem önálló tudományként) kezelte. Llewellynnek szerint a jogot ily módon a társadalomtudományok tapasztalatainak figyelembevételével kell gyakorolni és a jogi tudást pragmatikusan és empirikus úton kell elsajátítani.

A másik realista irányzat kevésbé ismert, ám a *Critical Race Theory* és a *Critical Legal Studies* mozgalom kialakulása szempontjából annál jelentősebbnek bizonyult. A „radikális” jogi realizmus fő képviselői Felix Cohen, Walter Wheeler Cook és Robert Hale voltak.⁷ A radikális realisták a jogi formalizmust más perspektívából kritizálták, kiemelve, hogy a hatalmi struktúra és a politika – a jog objektivitásának köpenye mögött megbújva – benne rejlik közjogi és a magánjogi szabályokban. Igyekeztek kimutatni – leleplezve ezzel jó néhány kulcsfontosságú jogi kategória inkohérens jellegét –, hogy a bírák munkájuk ellátása során sokkal inkább

⁵ FLECK Zoltán (szerk.) 2014.: 9–10.

⁶ LEITER, Brian 2005.: 54.

⁷ Uo.

támaszkodnak a politikára és a politikai döntésekre, mint a formális logikára. Más szóval a radikális realisták szerint a bírák döntéseiket valójában világnézetükre és politikai meggyőződésükre alapozzák, azaz alapvetően politikai meggyőződésük irányítja őket a tényállás értékelése és a bizonyítékok mérlegelése során is.⁸ A jogszabályokon és a bírói gyakorlaton alapuló jogi érvelés csak ezt követően, a bíró elsődleges, politikai-világnézeti meggyőződésén alapuló intuíciójának racionalizálásaként vagy igazolásaként kap szerepet.

A jogi realizmus a második világháború kitörését megelőzően erejét veszítette. Egyre inkább elfogadottá vált az a vélekedés, hogy a radikális realizmus valójában nihilizmushoz, relativizmushoz és meghatározhatatlansághoz vezet, amely a háború küszöbén álló Amerikában védhetetlen pozícióba taszította az irányzatot. Hozzájárult a bukáshoz az is, hogy a realisták nem végeztek a hipotéziseiket alátámasztó kellő számú empirikus kutatást és a lefolytatott kutatások eredményei sem bizonyultak igazán relevánsnak. Mások szerint inkább a dekonstrukcionista logika és az objektív társadalomtudományokba vetett hit között feszülő ellentét okozhatta a jogi realizmus bukását.⁹ Akárhogy is történt, a jogi realizmus öröksége annak feltételezett hibái és belső ellentmondásai ellenére mindmáig érezhető és hatása kimutatható a '70-es években kialakult *Critical Legal Studies* és a feminista jogelméleti mozgalmakban is, amely irányzatokat a szakirodalom a *Critical Race Theory* közvetlen elméleti előzményeiként tartja számon.

Critical Legal Studies hatása a Critical Race Theory kialakulásában

Gary Minda, a Brooklyn Law School professzora posztmodern jogelméleti mozgalmakról szóló nagy hatású művében¹⁰ a következő öt, egymásra kölcsönösen ható irányzatot jelöli meg a posztmodern jogelméleti mozgalmak legfontosabb irányzataiként: Law and Economics, Critical Legal Studies (kritikai jogelmélet), Feminist Legal Theory (feminista jogelmélet), Law and Literature és a Critical Race Theory (kritikai rasszelmélet). E mozgalmakban közös, hogy – bár az „első generációs” képviselők munkái nagyon újszerűek és jelentősek voltak – igazán csak a következő generációs kutatóik tudtak kimondottan radikális, posztmodern hozzáállást képviselni. A Critical Race Theory genealógiája szempontjából

⁸ COHEN, Felix 1935.: 809.

⁹ WHITE, Edward G. 1986.: 821–825.

¹⁰ MINDA, Gary 1995.

kétségtelenül a Critical Legal Studies mozgalom a legfontosabb, így a következőkben ezzel fogunk részletesebben foglalkozni.

Anélkül, hogy belemennénk a részletekbe, ki kell emelni, hogy a *Critical Legal Studies* intézményesült formában 1976-ban jelent meg, amikor is jogtudósok egy csoportja a University of Wisconsin jogi karán találkozott azzal a céllal, hogy létrehozzon egy hálózatot „*The Conference on Critical Legal Studies*” címmel.¹¹ Az, hogy a Critical Legal Studies a magukat „*Crits*”-nek (kriteknek) nevező tudósok egyfajta konferencia-hálózatoként jelent meg, magyarázhatja a mozgalmat jellemző elméleti és módszertani nyitottságot. A Critical Legal Studies egyik fő képviselője, Mark Tushnet szerint a Critical Legal Studies legalább annyira jelent egyfajta politikai kiállást, vagy aktivizmust, mint amennyire indokolt rá „mozgalomként”, vagy „iskolaként” hivatkozni.¹²

Abban majdnem minden kritikai jogelméleti tudós egyetért, hogy a Critical Legal Studies közvetlenül a jogi realizmus fentebb már bemutatott radikális irányzatából nőtt ki. Ebből következően – a radikális jogi realistákhoz hasonlóan – a „kritek” is elutasítják azt a nézetet, amely szerint a jog racionális és kiszámítható szabályok, elvek halmaza. Ehelyett inkább olyan individuális-politikai preferenciák megjelenítőjeként tekintenek a jogra, amely érdekek megbújnak bizonyos (jogi) kategóriák, a (jogi) formalizmus, a tudományos és a doktrinális tematizáció és a jogra oly sokszor jellemző sematikus gondolkodásmód mögött. Az a további réteg, amit a Critical Legal Studies hozzáadott ehhez a realizmus által már kimunkált analitikus kiindulópontoz, abban ragadható meg, hogy a Critical Legal Studies szisztematikusan feltárta, hogy a jog miként funkcionál hatalmi eszközként az absztrakt jogi nyelv és a jog látszólagos objektivitása és semlegessége mögé rejtőzve.¹³

A kritikai jogelmélet erre való tekintettel a jog sötét oldalait tárja fel: a jog nemcsak szabadságbiztosító, hanem elnyomó, társadalmilag igazságtalan hatalmi eszköz. Legfőbb funkciója a status quo őrzése, a rend fenntartása az elit, az uralkodó osztály érdekében. Működését erőszak, kirekesztés, diszkrimináció jellemzi, inkább növeli a bajt, nem az integrációhoz, hanem az egyenlőtlenségekhez, igazságtalanságokhoz és a konfliktusokhoz járul hozzá. A Critical Legal Studies elméletei elsősorban a marxizusból és Michel Foucault elemzéseiből táplálkoznak.¹⁴ A marxista doktrína és Gramsci elmélete szerint a domináns többség nem csak erőszakszervezeteken és a politikai-gazdasági szabályozáson keresztül

¹¹ A CLS mozgalom megalapításáról bővebben lásd TUSHNET, Mark 1991.: 1515.

¹² Uo.

¹³ MÖSCHEL, Mathias 2014.: 34.

¹⁴ FLECK Zoltán (szerk.) 2014.: 14.

tartja fent a kontrollt, hanem ideológiai úton is, az uralkodó kultúrán keresztül, amely segít fenntartani a fent említett status quo-t, mivel a kisebbségek ezen kultúra közrehatása miatt a saját érdekeiket a többségével azonosítják. A Critical Legal Studies képviselői ebből kiindulva azt mondják, hogy a jog és a hagyományos jogelméletek funkciója a hatalmon lévők érdekeinek védelme azokkal a hatalommal nem rendelkezőkkel (a kisebbséggel) szemben, akiket az a legitimáló illúzió éltet, hogy a hatalmi egyenlőtlenségek csak bizonyos semleges racionális értelemben léteznek. Ez az illúzió segít meggátolni azt az egyetlen lépést, amit a hatalommal nem rendelkező egyébként megtehet, nevezetesen: a status quo felszámolását és a nagyobb hatalomhoz jutás megkísérlését.¹⁵

A Critical Legal Studies tudósai önmagukat és az irányzatot a kezdetektől fogva kifejezetten és szándékosan politikai jellegűként határozták meg, így képessé váltak arra, hogy tetten érjék a megbúvó politikai, alapvetően liberális ideológiát számos látszólag semleges jogi fogalomban és jogelvben. Ennél fogva a legtöbb kritikai jogelméleti tudós egyetért a mozgalom azon megállapításával, hogy a jog és a jogrendszer lényegében nem más, mint politika.¹⁶ A kritikusok szerint azért fontos leleplezni a jogi fogalmak mögött megbúvó politikai, ideológiai motivációkat és döntéseket, mert így gyakorlatilag lehetlenné válik ezeket (látszólag) semleges és objektív jogelvekre hivatkozva megindokolni. Kiváló példa az effajta leleplezésre Duncan Kennedy-nek a Blackstone's Commentaries-ről, a brit és az amerikai jog egyik legnagyobb hatású értekezéséről szóló írása¹⁷. Kennedy e tanulmányában a Blackstone's Commentaries-t értékelve a jogállamiság talaján fennálló királyi hatalmat középpontba helyezve egy sor társadalmi és politikai ideológiát megtestesítő, rejtett jelenséget azonosít és kritizál, ahelyett, hogy e jogtudományi munkáról másokhoz hasonlóan olyan megszokott képet festene, amely azt a common law páratlan fontosságú értelmezéseként aposztrofálja.

Kennedy, a Critical Legal Studies emblemikus képviselője vizsgálta többek között a jog és a jogi aktorok ideológiai helyzetét bírósági szinten, és igyekezett feltárni azt a feszültséget, amely a bíró ideológiai álláspontja és az általa hozott ítélet között fennállhat. Kritikai fenomenológiáját olyan hipotetikus eset alapján fejtette ki, amelyben egy busztársaság az ellene sztrájkoló sofőrök ellen pert indított. Kennedy legfőképpen azt vizsgálta az ügy kapcsán, hogy a bíró miként érvel(het) abban a helyzetben, amikor a személyes politikai véleménye és/vagy etnikai pozíciója miatt szimpatizál

¹⁵ VISEGRÁDY Antal 1995.: 23-26. és uő.: 2002. 39-40.

¹⁶ TUSHNET, Mark 1991.: 1517.

¹⁷ KENNEDY, Duncan 1979.: 209-321.

a sztrájkoló sofőrökkel, miközben tudja, hogy a hasonló ügyekben a bíróságok a szakszervezetekre nézve kedvezőtlen döntéseket hoztak. Abban a helyzetben – véli Kennedy –, amikor a bíró tudatában van a tőle „elvárt” ítéletnek, de nem helyesli azt a gyakorlatot vagy szabályt, amely a meggyőződésével ellenkező irányú döntést tartja kívánatosnak, sok múlik azon, hogy a bíró milyen értelmezési keretbe „helyezi” az ügyet. Például ha a vizsgált hipotetikus esetet olyan kérdésként értelmezi, amely arra reflektál, vajon a munkások jogosan zárják-e el a termelési eszközöket, akkor nehezen fog ellenszegülni az elvárásnak. Azonban ha az esetet a szabad véleménynyilvánítás elve felől közelíti meg, akkor az az előírás, amely tiltja a sztrájkot, a munkások szabad véleménynyilvánításához fűződő alapjoga jogellenes korlátozásának minősülhet.¹⁸ Mindehhez részben kapcsolódik a „kritek” azon álláspontja, mely szerint a tág értelemben vett jogi fogalmak (amelybe beleértendők a jogelvek is) homályosak, így valójában legitimitásuk és hasznosságuk is erősen kétséges. A Critical Legal Studies kritikusai ezt az elméletet „lomtalanításnak” tartják, amely véleményük szerint valójában arra bátorít, hogy *„adjuk fel mindazokat a fogalmi kategóriákat, amelyeket a jogászok használnak, beleértve az alapjogok kategóriáját is”*.¹⁹

Ahhoz hogy jobban megérthessük a Critical Race Theory kialakulását, a Critical Legal Studies jogelméletének másik fontos aspektusáról is szót kell ejteni. E megközelítés a jogi érvelés terén az objektivitásához és semlegességéhez kapcsolódó elvárások destabilizációjához szükséges társadalmi konstrukció és dekonstrukció alkalmazását írja le. Ehhez kapcsolódóan Garry Peller, a híres kritikai jogelméleti tudós kimutatta, hogyan konstruálja a társadalom azt a fajta nyilvánosság-magánszféra dichotómiát, amelyre az USA Legfelsőbb Bírósága a szerződési szabadsággal kapcsolatos érvelését alapozza döntéseiben, például a *Lochner v. New York* ügyben²⁰. Peller amellett érvel, hogy ez a fajta kettős felosztás lényegében a társadalmi szerződés történelmi mítoszára támaszkodik, amely autonóm egyének csoportját feltételezi, akik szabad belátásuk alapján hoznak létre és hatalmaznak fel egy kormányt (közsférát) azzal a feltétellel, hogy az elválasztandó attól a privát szférától, amelynek tagjai (az autonóm állampolgárok) szabadon léphetnek egymással olyan szerződéses viszonyokba, amelyekbe az állam nem jogosult beavatkozni. Peller, amint leleplezte a dekonstrukció eszközével a társadalmi szerződés mögött megbúvó, látszólagosan semleges és természetes parancs társadalmi konstrukcióját és ez által a

¹⁸ KENNEDY, Duncan 1986.: 518–562.

¹⁹ KELMAN, Mark G. 1984.: 293.

²⁰ *Lochner v. New York*, 198 U.S. 45 (1905)

nyilvánosság-privát szféra elválasztást, képessé vált azt is megmutatni, hogy a bírúk a Lochner-ügyben valójában nem objektív döntést hoztak, csupán előnyben részesítettek a többihez képest egy bizonyos (jogra vonatkozó) interpretációt. A kritikai jogelmélet képviselője szerint az eljárás során hivatkozott szerződési szabadság ebből adódóan valójában nem racionális, semleges és objektív tényező, hanem csak egy esetleges, politikailag motivált választás.²¹ A Critical Legal Studies az ilyen és ehhez hasonló elemzésekkel igyekezett és igyekszik mindmáig kimutatni, hogy a jog miként funkcionál hatalmi eszközként a bírói döntések és az azok alapjául szolgáló jogszabályok látszólagos objektivitása és semlegessége mögé rejtőzve. A kritikai jogelméleti mozgalom ezen törekvése pedig – ahogyan a továbbiakban látni fogjuk – a Critical Race Theory egyik elméleti kiindulópontjaként, szemléleti alapjaként funkcionál.

A feminista jogelmélet a Critical Race Theory fényében

Nem kétséges, hogy a Critical Legal Studies a Critical Race Theory legfontosabb szellemi előzménye. Fontos szerepet játszott azonban a kritikai rasszelmélet genezisében és fejlődésében a feministák és a feminista jogelmélet is, kiváltképpen annak második, posztmodern szakasza. Anélkül, hogy belemennénk a feminista jogtudomány fejlődésének részleteibe²², fontos kiemelni, hogy az olyan fekete feminista jogtudósok, mint Patricia Williams, Kimberlé W. Crenshaw és Angela P. Harris (hogy csak a legfontosabbakat említsük) különösen aktívak voltak a Critical Race Theory mozgalomának indulásakor. E tudósok kiemelkedő szerepet vállaltak a Critical Race Theory és a feminista jogelméleti mozgalom agendájának meghatározásában. Sajátos pozíciójuk és az, hogy saját bőrükön tapasztalták meg, mit jelent (egyszerre) egy faji és egy nemi kisebbséghez is tartozni, jelentős támogatást adott a Critical Race Theory-nak ahhoz, hogy képes legyen a hagyományos antidiszkriminációs doktrínák fogyatékoságait kimutatni. A Critical Race Theory feministái különösen a liberális, kulturális és radikális feminizmus aspektusai mögött meghúzódo egyetemességre és esszencializmusra építettek, más esetekben pedig éppen ezeket kritizálták. A feminista jogelméleti irányzatok vizsgálódásaikat ama téves feltevésen alapuló egységes gender-koncepció ellenében folytatják, mely szerint a fekete nők megkülönböztetéssel kapcsolatos tapasztalatai egybevágtak a fehér

²¹ PELLER, Gary 1985.: 1151.

²² Hasznos összefoglaló a feminista jogelméleti mozgalom kialakulásáról és fejlődéséről: LACEY, Nicola 2004.: 13–30.

nőkével. A feminista jogtudósok szerint ez az univerzális koncepció gyakorlatilag figyelmen kívül hagyja a fekete nők érdekeit, és méltatlan döntési helyzet elé állítja őket: választaniuk kell a főleg csak (fekete) férfiak érdekeire tekintettel lévő faji politikák és a főleg csak fehér nőknek kedvező gender politikák között, anélkül, hogy lehetőséget biztosítanának nekik arra, hogy felhívhassák a figyelmet a fekete nők sajátos, alárendelt helyzetére. A fekete nők érdekeinek effajta el nem ismerése súlyos hiányosságokat okoz a jogi és politikai szférában való reprezentációjuk tekintetében is.²³ A feminista jogelméletben az egységes gender-koncepció univerzális női szubjektum-fogalmának „lecserélése” számos női szubjektumra, destabilizálja és decentralizálja a hagyományos jogi szemléletet, ebből adódóan megnyitja a jog(elmélet)i diskurzust a különböző identitások és a posztmodernizmus kulturális politikái számára, miközben elhatárolódik a modernizmus univerzalista nézőpontjától.²⁴ Nem túlzás kijelenteni, hogy a Critical Race Theory és a feminista jogelmélet csomó közös vonást mutat. Valójában a feminista jogtudósoknak a jogszabályok hatásával kapcsolatos megfigyelései analógiával kiterjeszthetők a jog faji kisebbségekre gyakorolt hatásainak vizsgálatára is. Mindkét elmélet által felkarolt kisebbséget érinti az a tendencia, ahogyan a törvények a „fehér férfiak” csoportját semlegesként és objektívként kezelik, ami így a jogszabályokban láthatatlan marad és egyfajta előfeltevésként funkcionál.

A Critical Race Theory mozgalom megszületése

Nem vitás, hogy az afroamerikai tudósok körében a liberális polgárjogi mozgalom korlátai miatt kialakult és egyre növekvő frusztráció volt az egyik legfontosabb tényező abban, hogy a Critical Race Theory megjelent a szakirodalomban.²⁵ E kutatók szemében a hagyományos törekvések (például demonstrációk) nem teljesítették be a faji reformokkal kapcsolatos reményeket, legfőképp azért nem, mert a polgárjogi mozgalom által elért korlátozott eredmények jelentős részét – ahogyan azt a kritikai rasszelméleti mozgalom az elmúlt 27 évben szisztematikusan kimutatatta – az amerikai bíróságok (kiváltképp a Legfelsőbb Bíróság) fokozatosan lebontották.²⁶ A Critical Race Theory-nak a polgárjogi mozgalommal és a benne foglalt antidiszkriminációs jog filozófiájával

²³ CRENSHAW, Kimberlé W. 1991.: 1241–1299.

²⁴ Részletesebben lásd MINDA, Gary 1995.: 141–148.

²⁵ CRENSHAW, Kimberlé W. et al. (eds.): 1995. XIV–XVII. o.

²⁶ DELGADO, Richard – STEFANCIC Jean, ‘Introduction’. In DELGADO, Richard – STEFANCIC, Jean (eds.): 2000. XVI. o.

szembeni kritikai alapállása visszavezethető azokra a vitákra és feszültségekre is, amelyek azért alakultak ki az afroamerikai közösségen belül, mert markánsan eltértek az álláspontok arról, hogy a rendelkezésre álló erőforrások elosztásának mi a leghatékonyabb módja annak érdekében, hogy a faji szegregációt megszüntessék. Két tábor állt egymással szemben: az integrációt pártolók és a különállást támogatók. E második tábor inkább amellett érvelt, hogy az erőforrásokat érdemes közvetlenül a feketék intézményeibe (kórházakba, iskolákba) invesztálni annak érdekében, hogy a fekete közösséget, mint egészet segítsék a társadalmi-gazdasági hátrányaik enyhítésében.²⁷ Ez az elgondolás valójában az úgynevezett „fajsemleges” vagy „színvak” ideával megy szembe és „fajérzékeny” (faji szempontokat figyelembe vevő) álláspontot képvisel. Az allokációnak ez a megközelítése egymással egyenrangú és egyenlő hatalmi struktúrával rendelkező, különálló közösségeket feltételez. Ez az úgynevezett „fekete nacionalista kritikai pozíció” megtermékenyítően hatott a Critical Race Theory antidisztkriminációs megközelítéssel szembeni szkepticizmusára, és részben magyarázatot ad arra is, hogy a kritikai rasszelmélet miért pártolja a fajtudatos, vagyis a faji szempontokat figyelembe vevő hozzáállást.²⁸

A másik fontos faktor, amely a Critical Race Theory megjelenését generálta, az a kisebbségi kutatóknak a Critical Legal Studies (főként fehér, baloldali jellegű) mozgalmával szembeni elégedetlensége volt. Ezen afroamerikai tudósok azért fordultak el a Critical Legal Studies-tól, mert az szerintük elemzéseiben elmulasztotta figyelembe venni a faji szempontokat.²⁹

A harmadik fontos tényező a Critical Race Theory kialakulása szempontjából az egyetemi hallgatók mozgalma volt. Itt a nézőpontok némileg eltérnek egymástól. Egyes kutatók (például Crenshaw) szerint 1981 a meghatározó dátum, amikor a Harvard jogi karának hallgatói tiltakozásokat, bojkottokat tartottak, egyúttal a faj és jog kapcsolatával foglalkozó „alternatív jogi kurzust” is megszerveztek az egyetemen. Mindezt az után vitték véghez, hogy Derrick Bell, a híres fekete jogász professzor lemondott a katedréről és a jogi kar úgy döntött, hogy kizárólag egy rövidke kurzust szentel a polgárjogoknak.³⁰ Mások szerint a Berkeley egyetem hallgatóinak '60-as évekbeli mozgalmi (kiváltképp a jogi karon megszervezett *Boalt Coalition for a Diversified Faculty*) adták az

²⁷ TUSHNET, Mark 2005.

²⁸ Bővebben: Race – Consciousness. Duke Law Journal 1990. vol. 1990. 758–847.

²⁹ CRENSHAW, Kimberlé W. et al. (eds.) 1995. : XXII–XXIII.

³⁰ CRENSHAW, Kimberlé W. 2002.: 1344–1354.

elengedhetetlen lökést ahhoz, hogy a Critical Race Theory megjelenhessen a legjelentősebb amerikai jogi karokon.³¹

Egyesek a fehér marxista és szocialista professzorok hatását is jelentősnek vélik a kritikai rasszelmélet genezise szempontjából. Ezek az oktatók, akiknek az érvényesülését a 70-es években az úgynevezett „liberál-mccarthyizmus” alatt ellehetetlenítették, mellőzöttségük időszakában kellő motivációval és idővel rendelkeztek ahhoz, hogy a Critical Legal Studies-ban és a Critical Race Theory-ban is kimutatható baloldali-radikális nézeteiket terjesszék.³²

Aligha kétséges, hogy a Critical Race Theory történetének egyik vízváltó pillanata 1987-ben következett be. Miután egyre világosabbá vált, hogy a Critical Legal Studies háttérbe szorítja mind a belső, mind az akadémiai diskurzusban a faji problémákkal foglalkozókat, egyes kutatók – e problémát megvitató – panelbeszélgetés megszervezése mellett döntöttek. „*The Minority Critique of CLS Scholarship (and Silence) on Race*” címmel a „*National Critical Legal Studies Conference*” keretében „*Sounds of Silence: Racism and the Law*” alcímmel beszélgetést tartottak, amely két évvel később az első önálló Critical Race Theory-workshop megszervezéséhez vezetett, amelynek résztvevői 1989. július 8-án a Madisonbeli, Benedict’s Centerben gyűltek össze, ahol Kimberlé W. Crenshaw megalkotta a „*Critical Race Theory*” fogalmát. Innentől kezdve pedig már senki és semmi nem szabhatott gátat a mozgalomnak.³³

A Critical Race Theory fő nézetei és fogalmi készlete

Nehéz egyetlen kanonizált egységbe sűríteni ezt az elméletében és módszertanában is igen eklektikus jogelméleti irányzatot. A Critical Race Theory sokkal inkább egy tudományos-politikai vállalás, mint hagyományos értelemben vett jogelméleti iskola, amelynek fő célja ily módon a kezdetek óta nem az, hogy egy koherens és módszertanilag hibátlan elméleti keretet hívjon életre. Mindazonáltal még a politikai-közéleti mozgalmak is megkövetelnek néhány alapvető elméleti, eszmei magot, amelyből kifejlődhet a programjuk, ennek megfelelően a kritikai rasszelmélet legnagyobb teoretikusai az elmúlt 27 évben kidolgozták a mozgalom legfontosabb elméleteit, alapelveit és célkitűzéseit.

³¹ CHO, Sumi and WESTLEY, Robert 2000.: 1377.

³² DELGADO, Richard 2009.: 1505.

³³ További részletekért lásd uo. 1354–1360., illetve LAWRENCE, Charles R. III.: Foreword. Who Are We? And Why Are We Here? Doing Critical Race Theory in Hard Times. In VALDES, Francisco – CULP, Jerome McCristal – HARRIS, Angela (eds.) 2002.: XII. o.

1. A Critical Race Theory fő tézisei

A Critical Race Theory legjelentősebb megállapításait, ha úgy tetszik, legalapvetőbb dogmáit az alábbiak szerint lehet megfogalmazni:

1. A rasszizmus az USA normáinak inkább endemikus része, mintsem kirívó sajátossága.

2. Szkepticizmussal viszonyul a semlegesség, az objektivitás és a színvakság iránti igényekhez és fogalmakhoz.

3. Vitába száll a történelemellenes (ahistorikus) irányzatokkal, kiáll a jog kontextualista és történeti elemzésének szükségessége mellett.

4. Helyteleníti, hogy a szociális intézményeket, intézkedéseket automatikusan jogszerűnek tartják (ennek vélelmével száll szembe).

5. Kiáll amellett, hogy a jog és a társadalom kapcsolatának értelmezésekor tekintettel kell lenni és számításba kell venni mind a faji egyenlőtlenségekre vonatkozó empirikus, mind pedig a kritikai jogelméleti tudást (és tudatot).

6. Interdiszciplináris és eklektikus, azzal az igénnyel lép fel, hogy a rassz és a jog kapcsolatának megfelelő értelmezéséhez szükségszerűen túl kell lépni a diszciplináris határokon.

7. Úgy munkálkodik a faji szempontból elnyomottak egyenjogúsági törekvésein, hogy felvállalja a tágabb (nem csak faji) értelemben alárendelt és elnyomott csoportok egyenlősítési törekvéseinek ügyét is.³⁴

A Critical Race Theory egyik fő célja megvizsgálni, vajon tényleg igaz-e az a hipotézis, hogy a hivatalosan antirasszista elkötelezettségű jogi struktúrákat átjárja a rasszizmus.³⁵ A Critical Race Theory egyúttal igyekszik cáfolni és vitatni a faji igazságossággal kapcsolatos populáris, mainstream hiedelmeket is. A kritikai jogelmélet ilyen, a közvélekedésben jelenlévő tévedésnek minősíti többek között a következő állításokat: „a színvakság (fajsemleges hozzáállás) kiküszöböli a rasszizmust”, „a rasszizmus csak az egyének szintjén megjelenő dolog, nem pedig rendszerszintű probléma”, „az egyén küzdhet a rasszizmus ellen anélkül, hogy felhívna a figyelmet a szexizmusra, a homofóbiára, a gazdasági kizsákmányolásra és az elnyomás és igazságtalanság egyéb formáira”.³⁶

³⁴ MÖSCHEL, Mathias 2014.: 40–41.

³⁵ MÖSCHEL, Mathias: i.m. XI. o.

³⁶ VALDES, Francisco – CULP, Jerome McCristal – HARRIS, Angela (eds.) 2002.: 1.

Módszertani szempontból az egyik fő eszköz a fenti célok eléréshez olyan jogi narratíva használata, amely lehetővé teszi a személyes tapasztalatok becsatornázását a szakirodalomba és a jogi elemzésekbe. A kritikai rasszelmélet szerint ugyanis a jogi szakirodalom és szakzsargon legtöbbször tudomást sem vesz a kisebbségi elképzelésekről, nézőpontokról és a kisebbségek személyes tapasztalatairól. Erre való tekintettel a legtöbbször azzal szembesülhetünk, hogy a kritikai rasszelméleti írások – egyfajta válaszként e negatív tendenciára – személyes történetekkel indítanak vagy akár a tanulmány egésze elbeszélő, történetmesélő stílust képvisel.³⁷

A kritikai rasszelméleti tanulmányok, főként a korai írások két nagy csoportba sorolhatóak be. A legtöbb Critical Race Theory-tanulmány a tradicionális polgárjogi jogtudománnyal kapcsolatos problémákra fókuszál. A tanulmányok másik csoportját a kritikai jogelmélet (fentiekben már említett okok által motivált) kritikájaként lehetne megragadni. A továbbiakban a Critical Race Theory liberális-polgárjogi jogelmélettel és az azon alapuló amerikai jogrendszerrel kapcsolatban kimunkált fogalmi készletére és annak egyes elemeinek bemutatására fogunk összpontosítani. Ahogyan arra már a tanulmány elején utaltunk, a Critical Race Theory fogalmi készletének feltárása azt a célt szolgálja, hogy a későbbiekben erre alapozva empirikus vizsgálódások alapjául szolgáló kutatási hipotéziseket lehessen megfogalmazni a magyar helyzetre és legfőképpen a romák magyarországi helyzetére vonatkozóan.

2. A Critical Race Theory fő fogalmi elemei

A Critical Race Theory legfontosabb írásainak egy része a mozgalom hivatalos meghirdetése előtt, az 1980-as évek végén született. Ezek a tanulmányok azért is kulcsfontosságúak, mert a küszöbön álló mozgalom bekövetkezését segítették elő. Az írások fókuszában – ahogyan arra az imént utaltam – általában véve a hagyományos polgárjogi diskurzus, közelebbről pedig a polgárjogi mozgalom fogyatékoságai és a bírósági aktivizmus hiánya álltak. A kritikai rasszelmélet teoretikusai e problémák mentén dolgozták ki a mozgalom alapvető nézeteit és fő fogalmi készletét.

³⁷ Bővebben lásd WILLIAMS, Patricia 1991. és BELL, Derrick A. Jr. 1992.

Szegregáció vs. deszegregáció

Az 1954-es Brown-döntés³⁸ úgy vonult be a jogtörténet dicső fejezetei közé, mint mérföldkő az ember jogairól és méltóságáról szóló jogfejlődésben és mint olyan bírói döntés, amely képes volt átalakítani a társadalom előítéleteit.³⁹ A Critical Race Theory egyik legnagyobb teoretikusa, Derrick Bell több tanulmányt is szentelt az ítéletnek, melyekben forradalmian új megvilágításba helyezte annak értelmezését. Egyik esszéjében⁴⁰ élesen kritizálta a Brown-döntést, mert véleménye szerint az túlzottan csak az integrációra és a deszegregációra koncentrált és figyelmen kívül hagyta az oktatás színvonalának kérdését. Bell szerint az integráció és a deszegregáció kizárólag az uralkodó liberális elit ideáit táplálta és csak formálisan volt képes egyenlőséget biztosítani. Az ügyben az afroamerikai felperesek valójában minőségi oktatást követeltek, azért fordultak a bírósághoz, hogy gyermekeik jobb oktatásban részesüljenek és kevésbé foglalkoztatta őket, hogy az állam ezt szegregált vagy deszegregált intézményben biztosítja-e számukra. E gondolatmenetre reflektál Glenn C. Loury, aki szerint számos körzetben, ahol a tanulók többsége nem fehér, érdemesebb közvetlenül kielégíteni a diákok oktatási szükségleteit, mint elégtelen forrásokkal arra ösztönözni a fehér családokat, hogy gyermekeiket ugyanabba az iskolákba írassák, mint a kisebbségek (és fordítva). Számos nem fehér szülő – ahogyan erre Bell is utal – ugyanis jobban törődik a gyermeke iskolájának minőségével, mint önmagában a faji egyensúllyal. A faji összetételre való tekintet nélkül azokat az iskolákat, amelyek biztosítják a biztonságot, a rendet és az alapos tudományos ismeretek oktatását, sikeresnek fogják ítélni. Loury felhívja a figyelmet, hogy a faji integrációra irányuló megrögzött figyelem a nem fehér tanulók és családjaik (kétségtelenül nem szándékolt) lekezelésével járhat. A dilemma érzékeltetését jól kifejezi következő mondata: *"Azt feltételezni, hogy egy iskolai osztály megfelelő hányadát fehéreknek kell alkotni ahhoz, hogy a feketék tanuljanak, annyi, mintha azt feltételeznénk, hogy a feketékben valami örökletesen rossz."*⁴¹

³⁸ Brown v. Board of Education (Brown I), 347 U.S. 483 (1954) and Brown v. Board of Education (Brown II), 349 U.S. 294 (1955)

³⁹ A szegregációt az amerikai iskolákban megtiltó Brown-döntés (1954) előtt elkülönített (szegregált), de egyenlő oktatási rendszer volt jellemző, melyet a Plessy v. Ferguson (1896) döntés betonozott be. A bíróságoknak az 1954-es döntés után nem volt közvetlen hatásuk az oktatási szegregáció megszűnésében, a bíróság tehetetlennek bizonyult az elnyomottak emancipációjában: a Brown döntés éppen ennek az impotenciának a szimbóluma. Bővebben erről lásd FLECK Zoltán: Mit ér egy bírósági döntés? In SZABADFALVI József (szerk.) 2005.: 167–182.

⁴⁰ BELL, Derrick A. Jr. 1976.: 470.

⁴¹ LOURY, Glenn C.: Leáldozott az integrációnak (Integration Has Had Its Day.) The New York Times, vol. 146. no. 50771., 1997. 04. 23., 23. In: Bús Livia, Gerhardt Erik 2005.: 171–172.

„Az érdekek találkozása” („interest convergence”)⁴²

Bell pár évvel ezt követően megjelent esszéje⁴³ más aspektusból ugyan, de szintén szokatlan értelmezését adta Brown-döntésnek. A szerző szerint a legtöbb faji kérdést érintő bírósági ügy érthetővé válhat az ún. „*interest convergence*” („az érdekek találkozása”) elve alapján. Bell szerint a feketék és más faji kisebbségek azon törekvése, hogy a faji egyenlőséget elérjék, csak akkor számít konformnak, ha ez összeér a többségi társadalom érdekeivel is. Ennél fogva – fejt ki Bell – az, hogy valójában mekkora is például a mérföldkőként számon tartott Brown döntés jelentősége, csak a fehér közösség érdekeinek figyelembe vételével (vagy éppen azt kizárva) lehet megítélni.⁴⁴ Bell e gondolat mentén, főként történelmi kontextusból kiindulva, három fő érvet hoz fel, amellyel bizonyítani kívánja, hogy a fehéreknek miért is állhatott érdekében az '50-es évek második felében a deszegregáció bevezetése. Bell szerint az USA a hidegháború legforróbb éveiben minden áron bizonyítani szeretne volna, hogy mennyire elkötelezett az egyenlőség eszméje mellett (így kívánva erkölcsi fölényt kialakítani a kommunista berendezkedésű országokkal szemben), ehhez pedig a deszegregáció bevezetése látványos eszköznek ígérkezett. Ezen túl az amerikai kormány csillapítani kívánta azt a haragot és kiábrándultságot, amely a feketék és főként a II. világháborúban a szabadságért és az egyenlőségért küzdő, ám hazájukban továbbra is a diszkriminációval szembesülő fekete katonák körében alakult ki. Végül, de nem utolsó sorban Bell szerint a fehérek felismerték, hogy a déli államoknak nagy szüksége van az iparosodásra, és a szegregáció ennek a folyamatnak természetes akadályát képezte.⁴⁵

Az „ártatlan többség” kritikája

A kritikai rasszelmélet másik híres teoretikusa, Alan Freeman Bellhez képest jóval specifikusabban fókuszált az amerikai Legfelsőbb Bíróság esetjogának a Brown-döntés utóhatásaként bekövetkezett fejlődésére. Freeman szerint az antidiszkriminációs jogot két eltérő perspektívából lehet szemlélni: a diszkriminációt elkövető és a diszkrimináció áldozatának szemszögéből. Freemannel ezt az áldozati perspektívát számos történelmi és társadalmi-strukturális tényező befolyásolja. Ezek ugyanúgy magukba foglalják az élet tárgyi feltételeit, úgymint munka, lakhatás és anyagi nehézségek, mint azt, hogy az áldozatok ezen tényezőknek a tudatában

⁴² Bővebben lásd BELL, Derrick A. Jr.: Brown v. Board of Education and the Interest Convergence Dilemma. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.) 1995.: 20–26.

⁴³ BELL, Derrick A. Jr. 1980.: 518.

⁴⁴ Uo. 523.

⁴⁵ Uo. 524–525.

vannak-e. Freeman szerint az antidiszkriminációs törvényekben az elkövetői nézőpont érvényesül. Ez a nézőpont olyan világnézetet feltételez, amely a diszkrimináció szempontjából csak az egyedi eseteket, vagy az egyedi esetek sorozatát veszi tekintetbe. E logika mentén a faji diszkrimináció nem társadalmi jelenség, hanem kizárólag egyedi eset, amely a jogellenes magatartást tanúsító egyénhez kötődik. Freeman szerint az amerikai antidiszkriminációs jogi fogalmak jelentős része (így pl. a vétkesség, ok-okozati összefüggés, stb.) támogatja azt a káros és hazug elválasztást, miszerint egyik oldalon a társadalom nagy számú „ártatlan” tömege, a másik oldalon pedig a maréknyi, bűnös rasszista áll. A tudós szerint a felróhatóság koncepciója bebetonozza azt a káros elképzelést, hogy jogilag kizárólag a szándékos és gondatlan diszkrimináció lehet releváns, másfelől pedig elégedettséggel tölti el a társadalom tagjait (a „nem egyedi diszkriminálókat”), akik értelemszerűen nem szeretnék azt érezni, hogy ők is felelősek egy szélesebb értelemben vett, strukturális, társadalmi szinten megjelenő diszkriminációért. Freeman hasonló okokból károsnak tartja az ok-okozati összefüggést is, amelyet a diszkrimináció megállapításának egyik elengedhetetlen feltételeként írnak elő az antidiszkriminációs jogszabályok (egyébiránt a magyar antidiszkriminációs törvény is).⁴⁶

Freeman gondolatmenetét tovább cizellálta Crenshaw, aki szerint az antidiszkriminációs jogszabály egyaránt magában foglal(hat) egy kiterjesztő és egy korlátozó értelmezést. Előbbi következményként, utóbbi folyamatként értelmezi az egyenlőség kérdését. Így viszont – véli Crenshaw –, mivel mindkét nézőpont megtalálható az antidiszkriminációs jogban, az értelmezőre (a jogalkalmazóra) bízva, melyik értelmezést alkalmazza.⁴⁷ Ebben a tekintetben összeütközik az úgynevezett neokonzervatív álláspont, amely főként Thomas Sowell nevéhez köthető⁴⁸ és Crenshaw nézőpontja. A neokonzervatívok szerint a faji szempontokat figyelembe vevő, következményorientált jogorvoslatok politikai perverzciók, míg az általuk preferált színvak, folyamatorientált jogorvoslatok nem. Crenshaw ezzel szemben az állítja, hogy a diszkriminációs jog színvak értelmezése sokkal inkább politikailag átitatott interpretáció, mint a fajérzékeny álláspont és az egyenlőtlenségek bebetonozásához vezet.

⁴⁶ FREEMAN, Alan David 1978.: 1049–1119.

⁴⁷ CRENSHAW, Kimberle W. 1988.: 1331–1387. és 1346.

⁴⁸ SOWELL, Thomas 1984.

„Öntudatlan rasszizmus” („unconscious racism”)

Diszkriminációs joggal szembeni kritikáit a diszkriminációs szándék problematikája mentén fogalmazta meg Charles R. Lawrence.⁴⁹ Az általa vizsgált *Washington v. Davis* ügyben⁵⁰ a felperesek egy látszólag semleges (nem diszkriminatív) jogszabály alkotmányosságát vitatták. Az amerikai Legfelsőbb Bíróság ebben az ügyben amellet érvelt, hogy a felpereseknek kell bizonyítani, hogy a jogalkotót fajilag diszkriminatív szándék motiválta a vitatott jogszabály megalkotásában. Lawrence és más kritikai rasszelméleti teoretikusok szerint ezzel a döntéssel a Legfelsőbb Bíróság túlzott bizonyítási terhet rótt a felperesekre, miközben ők a faji diszkrimináció eredményeként kialakult sérelmet és veszteséget a döntéshozók motivációitól függetlenül elszenvedték. Charles Lawrence arra is rámutatott, hogy a diszkriminációs törvényekben megfogalmazott „szándék”, vagy tudatosság nem fed le megfelelően a faji diszkrimináció jelenségét. A kritikai rasszelmélet álláspontja az, hogy a faji előítélet az (amerikai) társadalom népbetegsége, a társadalmi gyakorlat mindennapos jelensége és nagyon jellemző, hogy az emberek tudatában sincsenek mindennek. A Critical Race Theory „öntudatlan rasszizmus” („unconscious racism”) fogalma ezt a fenomént próbálja érzékletesen megragadni. Lawrence szerint a bírónak a diszkriminatív okokra irányuló megrögzött figyelmet kulturális megközelítéssel kellene felváltaniuk, a Legfelsőbb Bíróságnak pedig a törvényeket és a jogot egyfajta kontextualista megközelítésből kellene vizsgálnia annak érdekében, hogy feltárja a kollektív, öntudatlan rasszizmus eseteit. Ez a „kulturális-kontextuális teszt” megkívánná a bíró részéről, hogy csaknem kulturális antropológusként ténykedjen. Lawrence szerint ez az elvárás annak a történelmi-társadalmi kontextusnak vizsgálatát is megkívánná, amelyben a törvényhozás, szabályozás végbe megy, és amennyiben ez alapján felmerül, hogy a kormány cselekedeteiben a lakosság akár csak egy csekély része faji szempontokat is észlel, akkor különös körültekintéssel kell eljárni, még ha a jogalkotás látszólag semlegesnek tűnik is. Egy nemrég megjelent tanulmány igazolta, hogy az öntudatlan rasszizmus Lawrence és más Critical Race Theory-teoretikusok által korábban megfogalmazott jelensége és az ennek kapcsán leírt problémák a jelenben is relevánsak.⁵¹

⁴⁹ LAWRENCE, Charles R. III.: The Id, the Ego, and Equal Protection: Reckoning with Unconscious Racism. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.) 1995.: 235-256.

⁵⁰ *Washington v. Davis* 426 U.S. 229 (1976)

⁵¹ Lásd *Unconscious Discrimination Twenty Years Later: Application and Evolution. Connecticut Law Review*, 2007–2008. vol. 40, no. 4, 927–1235.

A diszkrimináció „kifehérítése” és a színvakság

Az Egyesült Államokat általában a pozitív diszkrimináció és a pozitív intézkedések szülőhazájaként emlegetik. Ennek ellenére a valóság a Critical Race Theory tudósai szerint az, hogy az 1970-es évek vége óta ezeknek a pozitív politikáknak az érvényesülését a Legfelsőbb Bíróság – főként a színvak ideológiája miatt – a döntéseivel egyre inkább ellehetetleníti.

Eklatáns példája a színvak politikát támogató bírói döntéseknek a *Ricci v. DeStefano* ügyben hozott viszonylag friss, 2009-es legfelsőbb bírósági döntés. Ebben az ügyben a Legfelsőbb Bíróság a kritikai rasszelmélet által kritizált színvak, fajsemleges nézőpontot az egyenlőség biztosításának alkotmányos módjaként értékelte.⁵² A döntést, ami – helytelenül – a felperes fehér bőrű tűzoltókkal szembeni rejtett diszkriminációt állapított meg, a Critical Race Theory tudósai élesen kritizálják, azt állítva, hogy a Legfelsőbb Bíróság e döntése fogalmilag „kifehérítette” a diszkriminációt.⁵³ Neil Gotanda szerint a bíróság ebben az ügyben a fehéreket a diszkrimináció „mintaszerű áldozataiként” értékelte, és kizárólag az ő érdekeikre fókuszált az antidiszkriminációs szabályok értelmezésénél. A bíróság a Ricci-ügyben úgy állította be a fehér bőrű tűzoltókat, mint keményen dolgozó és jó szándékú egyéneket, akiknek az erőfeszítéseit megghiúsítják a fajérzékeny eljárások és azok a városvezetők, akik „*a politikailag befolyásos kisebbségek irányítása, vagy hatása alatt állnak*”. Ezeket a „befolyásos csoportokat” a bíróság tulajdonképpen azzal vádolta, hogy azok mások rovására a saját rasszukhoz tartozókat támogatják. Gotanda szerint a Legfelső Bíróság a városvezetés azon törekvését, hogy elkerülje bizonyos munkahelyi kontextusban érvényesülő teszteredmények diszkriminatív hatását, faji agendának minősítette.

Az „utolsó ügy”⁵⁴ a színvak társadalom és igazságszolgáltatás felé vezető Legfelsőbb Bíróság által kitaposott ösvényen a *Voting Rights Act*-tel (az amerikai választási jogról szóló törvénnyel) van összefüggésben, amelyet 1965-ben vezettek be, miután folyamatos akadályokkal szembesültek a fekete bőrű szavazók a déli államokban. E törvény megalkotásával a szövetségi kormányzat arra próbálta rászorítani a tagállami kormányzatokat, hogy ismerjék el és biztosítsák az egyenlő szavazás jogát minden amerikai állampolgárnak, függetlenül azok bőrszínétől. A választási törvény egyik kulcsrendelkezése egészen 2013-ig előírta, hogy azok az államok, amelyek a történelem során fajilag

⁵² Ricci v. DeStefano, 557 U.S. 557 (2009)

⁵³ GOTANDA, Neil: A Critique of “Our Constitution Is Colorblind”. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.) 1995.: 257-275.

⁵⁴ Shelby County v. Holder, 133 S.Ct. 2612, 570 U.S. (2013)

diszkriminatív választási szabályokat alkalmaztak, kötelesek előzetes szövetségi jóváhagyást szerezni mielőtt bármilyen változtatást eszközölnék választási törvényeikben vagy gyakorlatukban. E törvény negyedik szakasza olyan formulát is tartalmazott, amely segített annak tisztázásában, hogy pontosan mely jogalkotási mozzanatok azok, amelyek megkívánják az előzetes jóváhagyást. A Legfelsőbb Bíróság amellet érvelt, hogy a *Voting Rights Act* negyedik szakasza alkotmányellenes, mert a fent említett formula „idejétmúlt tényeken nyugszik”, így sérti a föderalizmus és a szuverenitás alkotmányos elveit.

Érdekes adalék a fentebb elmondottakhoz, hogy az elmúlt két évtizedben egy kivétellel [Johnson v. California, 543 U.S. 499 (2005)] csak olyan faji diszkriminációval kapcsolatos ügyeket fogadott be a Legfelsőbb Bíróság, amelyekben fehérek voltak a felperesek.⁵⁵

A szólásszabadság kritikája

A Critical Race Theory szintén legfelsőbb bírósági esetekből próbálja igazolni azt a hipotézisét, amely szerint a szólásszabadság alkotmányos értelmezése alkalmas arra, hogy teret engedjen a gyűlöletbeszédnek, sőt növelhesse a kisebbségekkel szembeni erőszak veszélyét.⁵⁶ A R.A.V.-ügyben⁵⁷ például a Legfelsőbb Bíróság olyan fehér szélsőséges személy javára értelmezte a helyi szabályokat, aki felgyújtott egy fekete család kertjében lévő keresztet. Az elkövetőt elítélték a helyi büntetőjogi szabályok alapján, amelyet Legfelsőbb Bíróság utóbb arra hivatkozva nyilvánított alkotmányellenesnek, hogy rendelkezés által célzott magatartás, vagyis jelen esetben a keresztégetés nem ösztönöz erőszakra. A kritikai rasszelmélet teoretikusai ezt a bírói érvelést történelmietlen és a kontextusból kiszakított jogértelmezésként értékelték, ami szerintük rendkívül káros hatású, ugyanis jelentéktelen cselekedetnek minősíti a feketék megfélemlítését célzó keresztégetést.⁵⁸ A Critical Race Theory szerint a szólásszabadság efféle kiterjesztő értelmezése különösen káros a (faji) kisebbségekre nézve, és egyértelműen a fehér bőrű, férfi többség pozícióját erősíti. A kritikai rasszelmélet tudósai kiállnak azon érvelésük mellett, hogy a bíróság által a fenti módon relativizált gyűlöletbeszéd alkalmas arra, hogy pszichés és érzelmi szorongás formájában közvetlen kárt okozzon, amelynek gyakran

⁵⁵ MÖSCHEL, Mathias 2014.: 74.

⁵⁶ Brandenburg v. Ohio, 395 U.S. 444 (1969) és National Socialist Party of America v. Village of Skokie, 432 U.S. 43 (1977)

⁵⁷ R.A.V. v. City of St. Paul, 505 U.S. 377 (1992)

⁵⁸ MATSUDA, Mari J. – LAWRENCE, Charles R. III.: Epilogue: Burning Crosses and the R.A.V. Case. In MATSUDA, Mari J. et al. (eds.) 1993.:133– 136.

a gyermekek lesznek a fő elszenvetői, és hogy e gyűlöletbeszéd alkalmas arra is, hogy anyagi veszteséget és fizikai sérülést okozzon az áldozatoknak.⁵⁹ Erre tekintettel néhány alternatív megközelítést és megoldást vázolnak fel, amely szerintük enyhíteni képes a fenti problémát. Richard Delgado például olyan különös kárfogalom bevezetését szorgalmazza a faji gyalázat esetében, amely mentes lenne a többi kárfogalom azon hibáitól és korlátozásaitól (pl. érzelmi gyötrelmes szándékos okozása, a rágalmazásra való hivatkozás lehetősége), amelyek miatt egészen mostanáig elégtelennek bizonyult a gyűlöletbeszéd és a faji inzultusok áldozatainak védelme. De említhetjük Mari Matsudát is, aki az áldozatok érzéseire hívja fel a figyelmet. Álláspontja szerint a jogrendszer rasszista propagandára adott válasza elégtelen, mert nem biztosít a tényleges kárhoz illeszkedő megfelelő jóvátételt, és így végső soron hozzájárul a rasszizmus állandósulásához. Matsuda szerint ezt csak úgy lehet kiküszöbölni, ha az áldozatok tapasztalatait figyelembe veszik a jogi eszközök kialakítása során. Ezen felül nagyon fontosnak tartaná, hogy az USA alkotmányának első kiegészítését⁶⁰ elnyomásellenesen értelmezzék, továbbá hogy egy pontosabban definiált csoportját kriminalizálják a gyűlöletbeszédnek, és azt is, hogy másfajta kisebbségek (nők, homoszexuálisok, fogyatékkal élők) kártalanítására is alkalmassá váljanak a magánjogi jogorvoslatok.⁶¹

Záró gondolatok

Jelen tanulmány arra vállalkozott, hogy a Critical Race Theory elméleti hátterének és fogalmi készletének feltárásával a címben célként megjelölt, jelen pillanatban még nem létező magyar kritikai rasszelméleti (jogelméleti) mozgalom számára jövőbeli kutatás alapjául szolgáló dogmatikai keretet biztosítson. A jövőbeli kutatások nincsenek könnyű helyzetben: a tanulmányban bemutatott jogi realizmus és a kritikai irányzatok szemléletformáló hatása Európában jóval korlátozottabb volt, ennek hatása pedig mindmáig érezhető.⁶² Mindazonáltal nem esélytelen egy ilyen vállalkozás, már csak azért sem, mert – noha ennek biztos kijelentéséhez specifikus empirikus vizsgálatokat kell a jövőben végezni – azok a társadalmi-strukturális problémák, amelyekre a Critical Race

⁵⁹ DELGADO, Richard 1982.: 133– 181.

⁶⁰ „A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában; nem csorbítja a szólás- vagy sajtószabadságot; nem csorbítja a népnek a békés gyülekezéshez való jogát, valamint azt, hogy a kormányhoz forduljon panaszok orvoslása céljából.”

⁶¹ MATSUDA, Mari J. 1989.: 2320– 2381.

⁶² FLECK Zoltán (szerk.) 2014. 27.

Theory reagál az USA-ban, Európában és hazánkban is jelen vannak. A kritikai rasszelmélet fent bemutatott fő tematikai és fogalmai, mint az „érdekek találkozása”, az „öntudatlan rasszizmus”, az „ártatlan többség” kritikája, a diszkrimináció „kifehéritésének” jelensége vagy éppen a szólásszabadság más szempontú (hegemón) megközelítése, megfelelő kiindulási alapként funkcionálhatnak a magyar területen végzett kutatás számára is. A kritikai rasszelméletet (és általában véve a posztmodern jogelméleti irányzatokat) a hagyományos jogelméleti kánon sokszor vádolja azzal, hogy az nem eléggé tudományos, ráadásul extrémista, radikálisan multikulturalista és úgy egyébként is „zagyva társaság”.⁶³ A 21. század első évtizede új kihívások elé állította a világ jogrendszereit és a társadalom egyéb normatív rendszereit is. Fokozódó radikalizálódás, extrémítás és „zagyva társaságok” fenyegetik a társadalmat. Ezekre a problémákra válaszokat és megoldási lehetőségeket keresni a leginkább higgadt, felelősségteljes és „normális” hozzáállás az, amit a tudomány tanúsíthat.

Felhasznált irodalom

BELL, Derrick A. Jr.: *Serving Two Masters: Integration Ideals and Client Interests in School Desegregation Litigation*, *Yale Law Journal*. 1976. vol. 85.

BELL, Derrick A. Jr.: *Brown v. Board of Education and the Interest Convergence Dilemma*. *Harvard Law Review*, 1980. vol. 93.

BELL, Derrick A. Jr.: *Brown v. Board of Education and the Interest Convergence Dilemma*. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.): *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*. New York, 1995. 20–26.

CHO, Sumi and WESTLEY, Robert: *Critical Race Coalitions: Key Movements that Performed the Theory*. *UC Davis Law Review*. 2000. vol. 33.

COHEN, Felix: *Transcendental Nonsense and the Functional Approach*. *Colorado Law Review*, 1935. XXV.

CRENSHAW, Kimberle W.: *Race, Reform, and Retrenchment: Transformation and Legitimation in Anti-Discrimination Law*. *Harvard Law Review*, 1988. vol. 101.

⁶³ FARBER, Daniel A. – SHERRY, Sherry 1997. 3–5.

CRENSHAW, Kimberlé W.: Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review* 1991. vol. 43. 1241–1299.

CRENSHAW, Kimberlé W. et al. (eds.): *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*. New York, 1995.

CRENSHAW, Kimberlé W.: The First Decade: Critical Reflections, or “A Foot in the Closing Door”. *UCLA Law Review*, 2002. vol. 49. 1344–1354.

DELGADO, Richard: Words That Wound: A Tort Action For Racial Insults, Epithets and Name Calling. *Harvard Civil Rights – Civil Liberties Law Review*, 1982. vol. 17. 133–181.

DELGADO, Richard – STEFANCIC, Jean (eds.): *Critical Race Theory: The Cutting Edge*. Philadelphia, 2000.

DELGADO, Richard – STEFANCIC, Jean (eds.): *Critical Race Theory: An Introduction*. New York – London, 2001.

DELGADO, Richard: Liberal McCarthyism and the Origins of Critical Race Theory. *Iowa Law Review*. 2009. vol. 94.

FARBER, Daniel A. – SHERRY, Sherry: *Beyond All Reason. The Radical Assault on Truth in American Law*. New York, 1997.

FLECK Zoltán: Mit ér egy bírósági döntés? In SZABADFALVI József: *Amabilissimus - A legszeretettebbek egyike - Loss Sándor Emlékkönyv*. Debrecen, 2005. 167–182.

FLECK Zoltán (szerk.): *Jogszociológiai előadások*. Eötvös Kiadó, Budapest, 2014.

FREEMAN, Alan David: Legitimizing Racial Discrimination Through Anti-Discrimination Law: A Critical Review of Supreme Court Doctrine. *Minnesota Law Review*, 1978. vol. 62. 1049–1119.

GOTANDA, Neil: A Critique of “Our Constitution Is Colorblind”. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.): *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*. New York, 1995. 257-275. o.

KELMAN, Mark G.: Trashing. *Stanford Law Review*. 1984. vol. 36.

KENNEDY, Duncan: The Structure of Blackstone’s Commentaries. *The Buffalo Law Review*. 1979. vol. 28. 209–321.

KENNEDY, Duncan: Freedom and Constraint in Adjudication: A Critical Phenomenology. *Journal of Legal Education*. 1986. vol. 36. 518–562. o.

LACEY, Nicola: Feminist Legal Theory and the Rights of Women. In KNOPP, Karen (ed.): *Gender and Human Rights*. Oxford, 2004. 13–30. o.

LAWRENCE, Charles R. III.: The Id, the Ego, and Equal Protection: Reckoning with Unconscious Racism. In CRENSHAW, Kimberle W. et al. (eds.): *Critical Race Theory: The Key Writings that Formed the Movement*. New York 1995. 235-256.

LAWRENCE, Charles R. III.: Foreword. Who Are We? And Why Are We Here? Doing Critical Race Theory in Hard Times. In VALDES, Francisco – CULP, Jerome McCristal – HARRIS, Angela (eds.): *Crossroads, Directions, and a New Critical Race Theory*. Philadelphia, 2002.

LEITER, Brian: American Legal Realism. In GOLDING, Martin P. – EDMUNDSON, William A. (eds.), *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*. Malden, 2005.

LOURY, Glenn C.: Leáldozott az integrációnak (Integration Has Had Its Day.) *The New York Times*, vol. 146. no. 50771., 1997. 04. 23., 23. In: Bús Livia, Gerhardt Erik: *Előítélet, megkülönböztetés, színvakság*. Ráday Könyvesház, 2005. 171–172.

MATSUDA, Mari J.: Public Response to Racist Speech: Considering the Victim's Story. *Michigan Law Review*, 1989. vol. 87. 2320– 2381.

MATSUDA, Mari J. – LAWRENCE, Charles R. III.: Epilogue: Burning Crosses and the R.A.V. Case. In MATSUDA, Mari J. et al. (eds.): *Words That Wound: Critical Race Theory, Assaultive Speech and the First Amendment*. Boulder: Westview Press, 1993.

MINDA, Gary: *Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence At Century's End*. New York, 1995.

MÖSCHEL, Mathias: *Law, Lawyers and Race*. London, 2014.

PELLER, Gary: The Metaphysics of American Law. *California Law Review*. 1985. vol. 73.

SOWELL, Thomas: *Civil Rights: Rhetoric or Reality*. New York, 1984.

TUSHNET, Mark: Critical Legal Studies: A Political History, *Yale Law Journal*. 1991. vol. 100.

TUSHNET, Mark: *The NAACP's Legal Strategy Against Segregated Education, 1925–1950, 2nd edn*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2005.

VALDES, Francisco – CULP, Jerome McCristal – HARRIS, Angela (eds.): *Crossroads, Directions, and a New Critical Race Theory*. Philadelphia, 2002.

VISEGRÁDY Antal: *Modern jogbölcséleti irányzatok*. JPTE ÁJK, Pécs, 1995.

VISEGRÁDY Antal: *Jog- és állambölcselet*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.

WHITE, Edward G.: From Realism to Critical Legal Studies: A Truncated Intellectual History. *Southwestern Law Journal*, 1986. vol. 40. 821–825.

WILLIAMS, Patricia: *The Alchemy of Rights*. Cambridge, 1991. és BELL, Derrick A. Jr.: *Faces at the Bottom of the Well. The Permanence of Racism*. New York, 1992.

Race – Consciousness. *Duke Law Journal* 1990. vol. 1990. 758–847.

Unconscious Discrimination Twenty Years Later: Application and Evolution. *Connecticut Law Review*, 2007–2008. vol. 40, no. 4, 927–1235.

Critical Race Theory: Towards a Hungarian Critical Race Theory movement. Theoretical background

Summary

The aim of this study is to present the development and the main tenets of the postmodern legal movement called Critical Race Theory. Critical Race Theory is virtually unheard of in European and Hungarian scholarship, especially among legal scholars. This study provides an overview of the definition and consequences of Critical Race Theory developed in American scholarship. In this study I attempt to present an overview of American legal movements from legal formalism to postmodern legal movements especially the Critical Legal Studies and Critical Race Theory. The ultimate aim of this study is to provide a theoretical background for further empirical researches in Hungary. I attempt to show that law plays a critical role in the construction, subordination and discrimination against racial minorities. I hope that defining the main concepts of Critical Race Theory like "unconscious racism", "interest convergence" or "whitening the discrimination" is help to create relevant hypothesis for empirical researches about sociological plight of the Hungarian Roma.

Rigó Balázs

Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: Földi András tanszékvezető egyetemi tanár

A 16. század három teoretikusa – avagy milyen a jó fejedelem?

Összehasonlító forráselemzés a humanista államelmélet szemszögéből

I. „Inkább akarok becsületes lenni, mint okos...” – Bevezetés gyanánt

Az állam létezése óta foglalkoztatja az uralkodókat, államférfiakat, gondolkodókat, hogyan lehet jól irányítani, működtetni, még ha a szorosabban vett államelmélet viszonylag új tudomány is. A történeti hagyományban az uralkodók, államférfiak megítélése sok esetben eltérő. Némelyik uralkodó az utókor szemében gazember lett, és púpos, erőszakos, vérfertőző mint III. Richárd, és volt, aki az igazság megtestesítőjeként ismert mint Mátyás király. Ezt Morus Tamás is tudta, amikor a következőképpen hátrította el magától az írástudó felelősségét: *„Mert igaz ugyan, hogy a legfőbb gondom nekem, hogy a könyvben semmi hamis dolog ne legyen, de ha egyszer valami kétes, hadd mondjam inkább a más hazugságát, mint a magamét, ugyanis inkább akarok becsületes lenni, mint okos.”*¹

Jelen dolgozat célja, hogy államelméleti nézőpontból összehasonlítsa Morus Tamás, Niccolò Machiavelli és Rotterdami Erasmus fejedelemképét. A fő kérdés: milyen a jó fejedelem. Az összehasonlítás az *Utópia* (1516), *A fejedelem* (1513) és *A keresztény fejdelem neveltetése* (1516) című munkák alapján történik. A tanulmánynak nem célja egyéb vallási, filológiai, irodalmi nézőpontú emberképet, a művészeteket, természetet, Istent érintő kérdések taglalása. Ahol ezek a megállapítások a fejedelem tulajdonságaival kapcsolatban előkerülnek, ott a kérdéseket érintőlegesen mutatjuk be.

¹ MORE 2002 21.

A szerzők természetesen több munkájukban foglalkoztak a jó fejedelem, a jó államvezetés kérdésével, ugyanakkor szinte azonos időben történő megjelenésüket, hatásukat, utóéletüket tekintve ez a három mű az, ami az állammal, uralkodással részletesen, fő kérdésként foglalkozik. Sokszor annyira összecsengenek az – ellentétes – vélemények, mintha egy párbeszéd közepén érezné magát az olvasó. További szempont, hogy mindhárom mű még Luther wittenbergi pontjainak megjelenése előtt keletkezett, így vizsgálatra alkalmas a reformáció tárgyalása nélkül, bár a reformáció előzményei, kiváltó okai természetesen már akkor léteztek. Tehát ezért is ezt a három művet hasonlítjuk össze. Nem feledve, hogy teljes életművük és utóéletük bemutatásának összképe jobban (el)fedné a valóságot. *„A korai tizenhatodik század jól képzett orátorát az jellemezte, hogy valamely ügyet vagy témát egyszerre több oldalról is megközelített, azaz értelmét a finom distinkciókra épülő konfliktusok, az érzékeny megkülönböztetésekből adódó ütköztetések formálták.”*² Az Utópia önmagában disputa. Ugyanakkor a három mű együtt olvasása is kiad egy újabb, árnyaltabb, teljesebb vitát, ahol a szerzők önmagukkal való vitatkozása során kialakuló kétségeit felváltja a többi szerző által adott másik megoldási mód.

Mindig maradnak megválaszolatlan kérdések, és a válaszok új kérdéseket szülnek, ezért a téma folyamatos újragondolása szükséges. *„Péterem, [...] figyelmeztess rá, ha valamit kifelejtettem volna. Ami ezt illeti, megbízom magamban. Mert bárcsak olyan kiváló lenne a tehetségem és műveltségem, mint amilyen biztos a memóriám. Persze annyira azért nem, hogy azt hinném, én nem felejtettem ki semmit”*³ – írja Morus. Machiavelli megfogalmazásában ugyanez: *„Azt akartam, ne más váljék e munka becsületére, csakis a tartalom gazdagsága és a benne foglaltak komoly volta; emiatt fogadtassék jó szívvel.”*⁴ Erasmus a nevelés hitében, a hízelkedés nélküli tanácsadásban látja írása célját, amit *„aforizmákkal megtűzdelve, hogy olvasásuk ne váljék unalmassá”*⁵ írt meg, de úgy hogy az uralkodásról kifejtett tételektől se üssenek el nagyon.

Morus, Machiavelli, Erasmus életének fontosabb elemeit tekintjük át, majd a három mű fejedelemképének összehasonlítása következik, intézményi és személyi oldalról következtetések levonásával. A

² TÓTA 2010 19.

³ MORE 2002 21.

⁴ MACHIAVELLI 1978 7.

⁵ ERASMUS 1992 8.

következtetések valamelyest óhatatlanul szubjektívek, azonban „bizonyos, hogy a természet rendjénél fogva kinek-kinek tetszik a saját ötlete.”⁶

Történelmi háttér

Huizinga szerint „a reneszánsz átrakodóhely. Átmenet a középkorból az újkorba (és hogy is lehetne más?), s nem egy, egyetlen nagy átfordulás képét mutatja, hanem a parthoz ütődő hullámok hosszú soráét: mindegyik más helyen és más-más pillanatban törik meg. Mindenütt másképp rajzolódik ki a határvonal régi és új között, minden kultúrforma, minden gondolat saját kora felé fordul, és a változás sohasem vonatkozik a műveltség egész összességére.”⁷ Störig a reneszánszból az individualizmust, a teológiai kötöttségekre és célokra tekintet nélküli szabad diskurzust az antikvitással; valamint az észre és tapasztalatra épített tudományt, világiasságot emeli ki.⁸ Ezek a tulajdonságok a középkori aszketizmussal összevetve minden szempontból új, radikális változást sugallnak. Pedig „a reneszánsz kori itáliaiakból sem vették ki teljesen a hagyománytisztelet. Mindössze arról van szó, hogy egy még régebbi tradíció nevében hátat fordítottak egy korábbinak. Rajongással tekintettek a klasszikus ókorra, a középkori tradíciót pedig úgy állították be, mint ami maga is szakítás a tradícióval.”⁹

A XV. század végén Észak- és Közép-Itália Európa legvárosiasodottabb területe volt, ám Itália Franciaország és Spanyolország küzdőtere, míg a német-római császár uralma csak névleges volt e területek felett. Az olasz városkormányzat azonban nem széles képviseleti rendszeren, hanem szűk alapokon nyugodott, és ezért vagy anarchiában vagy abszolút uralomban végződött. A politikai jogokkal rendelkező polgárok csekély száma miatt a szabad polgárok közvetlen kormányzata nem volt képes további funkciókat betölteni. Ez a kormányzat tehát gyenge és ingatag. A polgárok kis rétege kihasználta a többit, és így egy kalandor könnyen kijátszhatta az elégedetlenek tömegeit a családi érdekek által megosztott oligarchia ellen. Az újkori olasz város kénytelen volt erőforrásait növelni, területét ki kellett terjesztenie és befolyását egyre nagyobb területre, kisebb városok leigázása árán is növelnie kellett, ezáltal megsokszorozta alattvalóit, míg korlátozta a tényleges politikai jogokat gyakorló polgárai számát. Ez a XV. századi városi demokrácia gyengesége, amely az oligarchiát vagy a helyi

⁶ MORE 2002 31.

⁷ HUIZINGA 1997 97-98.

⁸ STÖRIG 1997 221.

⁹ BURKE 1999 26.

zsarnokságot termelte ki.¹⁰ *„Míg annakelőtte az állam életét a korábbi koroktól átörökölt hatalmi struktúrák és a hagyomány vagy magasabb tekintély megszabta törvény határozta meg, most az egyéni képességek és a céltudatos politikai tett és gondolkodás esett latba a legnagyobb súllyal. Az állam maga mint emberi akarattal és értelemmel megérthető és manipulálható dolog jelent meg, s e politikai szemlélet teszi az itáliai városállamokat a modern állam előfutáraivá.”*¹¹

Almási Miklós szerint a XV. század végére kiderül, hogy *„a politika titkos szféra, hogy a nyilvánosság csak a manipuláció egyik eszköze, amit azonban a politikusnak nem szabad komolyan vennie. [...] Uralkodni annyit jelent, mint félrevezető látszatok árnyékában érvényesíteni a hatalom valóságos törekvéseit. [...] A politikus tehát a látszatteremtéssel még külön is megerősíti a magánéletet a politikától elválasztó falakat.”*¹²

*„Különösen jellemző azonban erre az évszázadra a condottieréknek (zsoldosvezéreknek) független uralomra, sőt koronákra törekvése; újabb lépés a tiszta ténylegesség pályáján és nagy díj a tehetségnek, csakúgy, mint az elvetemültségnek. Az apróbb zsarnokok mostanában, hogy támaszt biztosítsanak maguknak, szívesen szegődnek a nagyobb államok szolgálatába és condottieréik lesznek, ami némi pénzt és némely gaztettért büntetlenséget is szerez nekik, sőt talán területük megnagyobbodását is. A nagyoknak és kicsinyeknek egészben véve jobban meg kellett erőltetniük magukat, meggondoltabban és számítóbban kellett eljárniuk és a túlságosan tömeges szörnyettektől óvakodniuk kellett; általában csak annyi gonoszt volt szabad cselekedniük, amennyi megbizonyíthatóan céljaikat szolgálta – ennyit a kívülállók ítélete is megbocsátott nekik. [...] Itália fejedelmeit csupán a tehetség és a hideg számítás tudja lényegesen előbbre segíteni. [...] Csodálatos módon keveredik egymással a XV. század olasz városállamaiban a jó, meg a rossz. A fejedelmek személyisége annyira kidolgozott, gyakran olyan jelentőségű, helyzetükre és feladatukra nézve annyira jellegzetes lesz, hogy az erkölcsi ítélet nehezen jut velük szemben szóhoz.”*¹³

Ebben a politikai kavalkádban a zsarnokok, oligarchák, zsoldosvezérek, és a városi köztársaságok vagy a Pápai Állam önmagában bonyolult érdekellentétei és összefonódásai között kellett Itáliának fennmaradni vagy egyesülni. A politikai realisták látták, hogy ez inkább vágyálom, mint valós lehetőség, de írásaikban nem győzték eleget hangsúlyozni Itália

¹⁰ ANTALFFY 1986 39-41.

¹¹ TARNAS 1995 257.

¹² ALMÁSI 1980 128-129.

¹³ BURCKHARDT 1978 16-18.

egységének szükségét, amit összekapcsoltak a jó fejedelem, a jó államvezetés kérdéskörével. Az államvezetés, államberendezkedés problematikája kortól és helytől függetlenül mindig érdekelte a gondolkodókat. *„Mivel az itáliai félszigeten köztársaság és fejedelemség egyaránt előfordult, az emberekben szokatlanul erősen tudatosodott, hogy a politikai rendszer (governo, reggimento) nem isten adta, hanem ember alkotta valami, és mint ilyen megváltoztatható.”*¹⁴ Machiavelli Dante, Petrarca és Marsilius, valamint természetesen Livius és Polübiosz szellemi örököseként a jó fejedelem által megvalósítandó legfőbb célt, Itália egységét tartotta szem előtt. Morus gazdasági, vallási kérdéseket helyezett előtérbe a szerinte jó államszervezet kapcsán, Erasmus pedig az erkölcsös államvezetés normáit dolgozta ki. Mindhárman saját életkörülményeiket, érdekeiket, céljaikat írták le, mégis sok a hasonlóság és természetesen még több a különbség köztük.

*„A reneszánsz tudósok folytatták, illetőleg újramezítették a latin szerzők tanulmányozását, amit a középkori grammatikusok műveltek, de nagymértékben kitágították és továbbfejlesztették ezt a tevékenységet, illetve önmagáért kezdték művelni. Nem voltak keresztényellenesek, de, laikusok lévén, nem rendelték alá a világi tudományosság fejlesztését a vallási és teológiai doktrínákkal való egybeötvöződésnek.”*¹⁵ A reneszánsz kor amellett, hogy felfedezte, és lelkesedésével minden addigi és azutáni korhoz képest szorosabban kapcsolta az antikvitás lefordított irodalmát, létrehozott egy újfajta embertípust is. Igaz, hogy az ember ingoványos talajra lép, ha egy adott kor tipikus emberét akarja leírni, mivel az illető társadalmi, politikai, anyagi, családi háttere szükségképpen nem lehet tipikus, különben mindenki egyforma lenne, ezért a reneszánsz ember, definíciószerű meghatározása helyett csak olyan általános tulajdonságokat keresünk, ami visszatükrözi a kor szellemét. *„A XVI. század diadalmas öntudatú embere már nem érzi akaratlan, apró porszemnek magát, amely az isteni kegyelem harmatját szomjúhozza, hanem az események középpontjának, a teremtés koronájának tartja faját; alázat és lelki homály önérzetté alakul át, s ennek az átalakulásnak felejthetetlen, csodálatos hatalmi mámorát foglaljuk össze a reneszánsz szóban.”*¹⁶

Burckhardt – Burke szerint talán legtöbbet idézett bekezdése – alapján *„az emberek tárgyilagosan kezdik megfigyelni az államot és e világ minden dolgát, és úgy is bánnak velük; ugyanakkor azonban teljes erejével feltámad a szubjektív elem, az ember szellemi egyéniség lesz és*

¹⁴ BURKE 1999 97.

¹⁵ KRISTELLER 1979 12.

¹⁶ ZWEIG 1993 22.

*így ismer magára.*¹⁷ A reneszánsz kor embere érdeklődött, vagy érdeklődnie kellett¹⁸ az antikvitás iránt, szerette a művészeteket, verselt, vagy zenélt, olvasott vagy írt, de mindezt öncélúan, felszabadulva a középkor aszketizmusából. Akár zsoldosvezér, városi tanácsnok, akár pápa vagy kurtizán volt, egy dolgot általánosságban meg lehet állapítani, az isteni gondviselés helyett maguk vették kézbe életük irányítását, de sorsukat nem kerülhették el. Richard Tarnas megfogalmazásában: *„Az individualizmussal és a személyes géniusszal ilyenképpen társított új érték felerősítette az itáliai humanisták szemléletmódjának hasonló vonását, akiknek a szemében az egyén értéke szintén individuális képességeinek a függvénye, s akiknek az eszménye hasonlóképp a sokoldalú géniuszú, emancipált ember.”*¹⁹

A három humanista élete

Morus Tamás, az angol humanista és államférfi, Anglia kancellárja, később a római katolikus egyház szentje, azok közé a gondolkodók közé tartozott, akik életükkel fizettek eszméikért. *„Az Utópiát azzal a szándékkal írta, hogy rámutasson, mily dolgok miatt vannak bajok az államban, de főként Britanniára gondolt.”* – idézi Erasmus Ulrich von Huttenhez írt Antwerpenben 1519. júl. 23-án kelt levelét Bán Imre.²⁰ Alkatában, jellemében, sőt viselkedésében is a tipikus angolt személyesítette meg, akit az elveihez való következetes ragaszkodás jellemezett.²¹ Morus az Utópiában leírja vívódásait a közügy szolgálatáról és a királyi tanácsadók nehézkes életéről. Elve, ha javítani nem is tud a tudós számára helytelen cselekményeken, legalább gátolja meg, hogy rosszabbá forduljanak a dolgok. *„Akkor leszel méltó nemes és valóban filozófus lelkedhez, ha még saját kényelmed rovására is a közügy szolgálatára adod tehetségedet és szorgalmadat. Ezt pedig soha nem teheted olyan gyümölcsözően, mintha valamelyik nagy fejedelem tanácsadója leszel, és neki helyes és becsületes tanácsokat adsz. Mert ugye, a fejedelmektől patakban özönlik az egész népre minden jó, vagy rossz, mint valami állandó forrásból.”*²² Akkor még nem sejthette, hogy életével fizet elveiért, és hogy a vér is patakban fog folyni a Csillagkamara hatására.

¹⁷ BURCKHARDT 1978 94.

¹⁸ Ld. MASSON (1977) írásait a kurtizánokról és sokszor kényszerű tanulmányaikról, hogy pártfogót szerezzenek.

¹⁹ TARNAS 1995 258.

²⁰ BÁN 1997 82.

²¹ Vö. uo. 75-76.

²² MORE 2002 32.

Morus jogásznak tanult, de szerzetesek között élt, a világi pályán sem hagyott fel a hosszú imádkozással, böjtöléssel és a szőrcsuha viselésével. Jogi tudását kereskedelmi ügyekben, majd bíróként kamatoztatta. Később fontos államigazgatási tisztségeket töltött be, kancellár is lett. Majd mivel nem ismerte el VIII. Henrik főségét az angol egyház felett, kivégezték, így teljesítve be gyerekkori iskolájának, a karthauziakénak a jelmondatát: *„inkább kihalni, mint engedményeket tenni.”* Morus *„egyéni tragédiája, hogy az alakuló reformációban nem ismerte fel a haladás irányába mutató útját. Jellemereje és következetessége mégis tiszteletet érdemel.”*²³

Machiavelli gondolataiért nem az életével, hanem utóéletével fizetett. Ő emelte fel Cesare Borgiát, ugyanakkor Valentino hercegének minden bűne – talán a paráználkodásokat kivéve – Machiavellit terhelte az utókor szemében. Machiavelli Cesaréről vette a példát a fejedelem megírásához, ugyanakkor sorsuk haláluk után összefonódott.²⁴ A machiavellizmus a cinizmus, a köpönyegforgatás, a könyörtelenség, a gátlástalanság szinonimája lett. Nem az erkölcs, hanem a valóság szempontjából fejtette ki nézeteit. Ugyan politikai szerepéért ő is megjárta a börtönt, mint Morus, de később szabadult. Szintén előkelő családból származott, édesapja neki is jogász volt, szegénységük miatt Machiavelli autodidakta módon tanult, az utca nevelte ennek minden előnyével és hátrányával. Megtanulta, hogy az eredményhez tett kell, nem eszme, tényekben, tettekben gondolkodott. Nyers stílusa is ebből következik, ugyanakkor éleslátása is, nem ró felesleges tiszteletköröket. *„Machiavellit nem vakította cifra pompa, nemesi gőg, simulékony jólneveltség, csillogó udvari lét. Gyáva sem volt: kölyökkorában az utca ökölcsapásai és simogatásai érlelték, házak és latrinák falán díszelgő feliratokból tanult káromkodni, poroszlók s alabárdosok erőszakoskodásától öklét rázni, köpni; megszokta: falat kenyeret sem adnak ingyen, s botorság galád ellenfélben bízni.”*²⁵ Több hivatalban titkári posztot töltött be, gyakran volt követ, naphosszat bújta az aktákat, hogy megismerje a politika művelésének fortélyait. Részben innen, részben a tapasztalataiból vont le következtetéseit. *„Csak a pillanatnyi tényt rögzíti, mikor kimondja, hogy az uralmi formák ideologikus, morális legitimációja nem lehetséges, egyetlen praktikus legitimációs adottság létezik: a hatalom érvényesítése [...] egy plurális érdekszféra erőszaktól átitatott közegében. S itt az ultima ratio – az ügyesebb-okosabb és erősebb politikus kényszerítő hatalma, manipulatív »felsőbbrendűsége«.”*²⁶ Több rendszer alatt is megtartotta titkári

²³ BÁN 1997 86.

²⁴ Ld. kettejük utóéletének részletes értékelését in: HERMANN 1969 236-248.

²⁵ SZIGETHY 1977 27.

²⁶ ALMÁSI 1980 151.

pozícióját, később kormányzónak is megválasztották, de végül mellőzöttségéből csak ideiglenesen tudott kitörni, mint Firenze történetének megírója, majd újbóli háttérbe szorulása után röviddel meghalt.

Erasmus nem áldozta fel életét eszméiért, nem ült börtönben, ugyanakkor halála után a katolikus egyház több tézise ellen támadást intézett. A vallásháborúk elültével egyre többen tértek vissza mérsékelt, középutas nézeteihez. *„Erasmus hajlékony szelleme még önmagát is sokszor magyarázta másként, s állásfoglalását mindig az újonnan felbukkanó körülmények befolyásolták.”*²⁷ A független gondolkodó eszményét testesítette meg, aki mellőzöttségével fizetett függetlenségéért, de a becsületén nem esett csorba. *„Éles szemmel vette észre és támadta a visszahúzó erőket, az elaggott középkort, de állandó békevágya, kiegyezésre hajlandó természete kerülte a konfliktusokat.”*²⁸ *„Személyes tragikumában állt, hogy ő a legkevésbé fanatikus [...] éppen akkor, amikor [Európa] a történelem legvadabb nemzeti-vallási tömegszenvedélyének forogtagába került.”*²⁹ Bírálta az egyházi visszaéléseket, ami végül háttérbe szorulását eredményezte. A papi pályát választotta, azonban a tudomány művelése mellett már akkor is tanítania kellett megélhetésért. Jó barátja volt Morusnak, akivel Itáliában ismerkedtek meg, és akinél többször járt. Igen jó véleménnyel voltak egymásról. Több művet írt a nevelésről, hitt a nevelés és a tudás erejében. Az antikvitás műveltségét többre tartotta a skolasztika merevségénél, ami vallási nézeteiben is megnyilvánult. A szabad akarat, a kötöttségek nélküli élet, a világosság és az egyszerűség híveként minden oldalról támadás érte, ahol a dogmáknak fontos szerep jutott. A teológia pedig nem létezhet dogmák nélkül. *„A társadalmat és mindenekelőtt a vallásos életet véleménye szerint olyan praktikák, ceremóniák, konvenciók és elképzelések uralják, amelyek ellentmondásban állnak a józan ésszel, sértik az erényt és a jámborságot ahelyett, hogy mindezek épülésére szolgálnának.”*³⁰ *„Erasmus bizonyos veleszületett mérséklete ellenére tökéletesen apolitikus szellem volt. Túlságosan kívül helyezkedett a gyakorlati valóságon, s az emberek megjavíthatóságáról túl naivan gondolkodott, hogy megérthesse az államrend nehézségeit és szükségleteit. Eszméi a jó államirányításról rendkívül primitívek voltak, s ahogy az erősen etikai irányultságú tudósoknál olykor előfordul, alapjában nagyon forradalmiak, noha nem gondolt rá, hogy levonja a*

²⁷ BÀN 1997 76.

²⁸ Uo. 86.

²⁹ ZWEIG 1993 12. Ugyan sok, saját korát érintő megjegyzéssel ír Zweig, de Erasmus személyiségét, még ha a szépirodalom irányába is viszi el művét, valósággal élőként adja át.

³⁰ HUIZINGA 1995 210.

következtetéseket.”³¹ Sőt később is csak akkor váltak fontossá ezek az eszmék, amikor veszély fenyegette őket – állapítja meg Ács Pál.³²

II. „A templomok tömve vannak, míg a korcsmák üresek.”

A háromféle utópia

Morus, Machiavelli, Erasmus mindhárman utópiát írnak le. Az utópia mai nyelvünkben valami eszményképet, víziót, olyan boldog, ideális állapotot jelent, amely a valóságban sehol sem létezik, a gyakorlatban még nem valósult meg, de a jövőtől várjuk, hogy létrejöjjön. Több szempontból is hasonlít az ókori görögök és rómaiak által elképzelt aranykorhoz. Utópia szó³³ szerint hely nélküliséget jelent, a toposz szó u- fosztóképzővel ellátott alakja, amelyet magyarra *Seholsincs szigetnek* fordítanak. Ma funkcionálisan használjuk, nemcsak egy bizonyos hellyel kapcsolatban. Az aranykor régmúlt, a valóságban persze sohasem létezett időszakára vonatkozik, mégis mindkettőben az idill, a tökéletesség és az utána történő vágyakozás a meghatározó. Morus, Machiavelli és Erasmus funkcionális értelemben mind utópiát írtak.

Az újkori utópiák a reneszánsz korban születtek, ugyanis a régi feudális rend felbomlása és a kapitalizmus kialakulása megtetőzve Itália politikai széttagoaltságával, érthetően egy igazságos társadalmi berendezkedés vágyához vezettek. Az utópiák születhettek írásban, de akár a szószéken is, amint Savonaroláról írja Gobineau: *„ami engem illet, ha szabad megvallanom, engemet mélyen megindít és meghat az az általános törekvés, mely egy egész népet a jó és szép varázskörébe von. Van-e csodálatraméltóbb ama fennkölt harcnál, melyet valamennyi nemes szenvedély vív a gonosz ellen? A templomok tömve vannak, míg a korcsmák üresek.”*³⁴ Ezek a vágyak a reneszánsz utópiák sajátos megjelenési formái. Jellemző rájuk, hogy az ember képességei szerint minél szabadabban éljen egy ideális társadalomban, ami általában távoli szigeten valósul meg. Így lesz az általuk ábrázolt társadalmi berendezkedés statikus, változatlan, kész, lezárt vagy tökéletes, amit sem külső zavaró tényezők, sem pedig történeti változások nem befolyásolnak. A reneszánsz utópiák mellett megjelentek a realista államelméleti írások

³¹ Uo. 314.

³² ÁCS 2001 110.

³³ „Az Utópia első említése Erasmus levelezéséről Gerard Goldenhausertől származik, írása 1516. nov. 12-én kelt Louvainben.” – BÁN 1997 81.

³⁴ GOBINEAU [én.] 52.

is.³⁵ Ezek inkább a valóság és nem a vágyálmok, erkölcsök, eszmék széplelkű leírására szorítkoztak, ugyanakkor szerzőjük – főként Machiavelli – kétségekívül sok ellenséget szerzett magának.

Ellentétes véleményt fogalmaz meg Tóth J. Zoltán Morus Utópiájáról *„mivel egy végletekig beszabályozott, elnyomó, kegyetlen, sivár és hierarchikus államformát ír le az általa bemutatni szándékozott demokratikus, egalitárius és mindenki boldogságát szolgáló állam helyett. Ez persze nem jelenti azt, hogy az Utópiában ne lennének idealista, vagy legalábbis általánosan annak tekintett elképzelések, összességében azonban mindenképpen egy olyan társadalom leírását olvashatjuk ebben a fél évezredes alkotásban, amelyben nem szívesen élnénk.”*³⁶

Morus Utópiájában tökéletes vagyoni bőség található, ahol minden közös, mindenből több mint elég van, a magántulajdon nem létezik, a lakóhelyeket is tízévente sorsolják, a pénz értékét és funkcióját veszítette, sőt az aranyból ágytálat készítenek. Teljes foglalkoztatottság van, napi hat óra munkával. A társadalmi szolidaritás nagy, adnak egymásnak, ha valaki hiányt szenvedne. *„A hatóságok nem kívánnak fölösleges munkát végeztetni a polgárokkal akarataik ellenére, mivel az állam alkotmánya azt tekinti első céljának, hogy a közszükségletek ellátása után a polgárok minél több időt vonhassanak el a test szolgálatától a lélek szabad kiművelésére. Ebben látják ugyanis az élet boldogságát.”*³⁷ Morus így összegzi a tulajdoni formák szerepét: *„Másutt közjóról szónokolnak, de mindig a magánérdekkel törődnek, itt, ahol nincs magántulajdon, komolyan munkálják a közjót.”*³⁸ Morus utópiája Anglia új gazdasági folyamataival függ össze, a bekerítésekkel, a parasztok elnincstelenedésével, csavargókká válásával, azaz az eredeti tőkefelhalmozás kezdeteivel, amikor a magántulajdon kialakult, és a társadalom rétegződése is megváltozott.³⁹ Az *Utópiában* ennek ellenhatásaként, vagyis az új folyamatok elleni válaszként kerül újra középpontba a közös tulajdon, az osztály nélküli élet, a magántulajdon megvetése. *Utópia* ebben a tekintetben nem a jövő, hanem maga a közelmúlt vagy még inkább a leköszönő jelen. Visszatekintő, az időt visszafordító vágya, álma jelenik meg Morusnak, csak a sors későbbi fintora folytán lett az *Utópia* jelentése inkább valami jövőben bekövetkező, elvárt jelenség. *„Rafael [ti. Morus] mindig elismeri, hogy az igazságra vonatkozó azon fogalmak, amelyeket Utópiából magával hozott,*

³⁵ A reneszánsz realizmus elemzéséhez ld. többek között BURKE már idézett és HUIZINGA (1997) művét.

³⁶ TÓTH 2003

³⁷ MORE 2002 84.

³⁸ Uo. 149.

³⁹ Uo. 39.

ellentétesek mindazzal, amit a legmodernebb európai államférfiak gondolnak vagy cselekszenek."⁴⁰ Morus itt saját fogalmai szerint – mivel akkor még az utópia mint műfaj nem létezett – szatírát ír a jelenbeli állapotokról. *„Morus Tamás színháza álarc: mögéje bújik a szerző és Bohóca kitűnően alakítja a komolyat és tréfát egyaránt. Könyvével tükröt állít kortársai elé.*"⁴¹

Machiavelli az eredményesség utópiáját írja le. Mit kell tennie a fejedelemnek, hogy az eredményeket elérje, az ő utópiája funkcionális értelemben a legtökéletesebb alkalmazkodási képesség, helyzetfelismerés. A fejedelemnek elég, ha a jó tulajdonságok látszata van meg, de lélekben fel kell készülnie az ellenkezőjére. *„Az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka a farkasok elől nem tud menekülni. Ezért hurkot ismerő rókának kell lennie, és farkast rémítő oroszlánnak. [...] A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, s ha azok, melyek miatt ígéretet tett, megszüntek. Ha az emberek jók lennének, ez az elv kárt okozna, de mert gonosz indulatúak, nem tartanák meg adott szavukat veled szemben; így hát neked sem kell megtartanod velük szemben. Különben is a fejedelem mindig talál rá alkalmat, hogy csalárdságát jó színben tüntesse fel.*"⁴² Ez a tökéletes opportunizmus magával vonja a hatékonyságot is Machiavelli szerint. Machiavelli ebben a tekintetben újszerű, a jelent vagy inkább a közeljövőt mutatja be. *„Talán kevesebb tökéletességet kellene követelni a firenzeiektől és oda törekedni, hogy úgy kormányozzák őket, nem amint szeretnék, hanem amint lehet.*"⁴³ – állapítja meg Gobineau.

Machiavelli a valóságot nézi, megsejti a modern politika működését, és mivel tudja, hogy a folyamatok alól nem vonhatja ki magát a fejedelem, ezért, ha nem akar elbukni, alkalmazkodnia kell hozzájuk. Morus nem alkalmazkodott a jelenhez, a gazdasági folyamatokhoz, Machiavelli azonban igen, a jövőt nézte mint célt. *„A politikai tudás Machiavelli szerint a következmények ismerete, kritériuma pedig a siker. Mindig konkrét politikai helyzet határozza meg, hogy a politikai eszközök közül melyiket kell alkalmazni.*"⁴⁴ Machiavelli akármennyire is újszerű volt politikailag, mégis anakronisztikus vágyat kergetett, az egységes Itáliáét. *„A fejedelem nem rendszeres elméleti okfejtés a hatalomról, sem állambölcseleti munka, s nem filozófiai vagy etikai alapvetés. Több is,*

⁴⁰ CHAMBERS 1971 138.

⁴¹ NIGG [é.n.] 24.

⁴² MACHIAVELLI 1978 58.

⁴³ GOBINEAU [é.n.] 54.

⁴⁴ ANTALFFY 1986 410.

kevesebb is. Drámai manifesztum; csodaváró megkísértése a lehetetlennek: az Itália szegényeit megmentő nagyszerű fejedelemnek."⁴⁵

Erasmus az emberi jellem utópiáját várja el az uralkodótól. Nála az utópia funkciója az idilli erkölcsös ember bemutatása. Annyi jelzót használ művében, hogy egyes fejezetei már-már dicsőítő köszöntésnek, *panegyricusnak* tűnnek. A fejedelemnek a legfőbb hatalmat, a legfőbb bölcsességet, a legfőbb jóságot, önzetlenséget, mértékletességet kell megvalósítania. A fejedelem égi, istenekhez hasonló, segítőkész, gondoskodó, önzetlen, becsületes, jóra való személy.⁴⁶ Erasmus utópiája sem a múltat, sem jövőt nem mutatja be. Ő Istent tekinti példának, aki tökéletes atyaként, emberként és ezért példaként áll az uralkodók előtt, de nevelőnek is tökéletesnek kell lenni. Morus és Machiavelli másként néz az emberekre. *„Merthogy minden jól menjen, csak akkor lehetséges, ha mindenki jó. De erre még jó néhány évig nem számítok.*"⁴⁷ Machiavelli szerint az ember esendő, következetlen és gyenge, sőt ostoba, s csak a mának él.⁴⁸

Milyen áron érhető el az utópia?

Azzal mindannyian tisztában voltak, hogy a dolgoknak áruk van, mindent nem lehet egyszerre megkapni. Ha egyik oldalról adtak valamit, azért a másik oldalról elvettek cserébe. Ez történhetett tudatosan vagy a dolgok természetéből következően is. Morusnál a tökéletes vagyoni bőség, a pénz értéktelensége, az arany mennyisége, a közös tulajdon szentsége, magával vonja a szabadság erősen korlátozott voltát. *„A király sohasem cselekszik igazságtalanul, még akkor sem, ha akarna, mivel minden az övé, maguk az emberek is, és csak annyi egy ember tulajdona, amennyit a királyi kegy tőle el nem vesz. S hogy ez a magántulajdon lehetőleg kevés legyen, nagyon fontos a királynak, mivelhogy abban van az ő támasza, ha a nép nem virgonckodik a nagy gazdaságtól és szabadságtól, türelmetlenül viselve el a kemény és igazságtalan uralmat. A szűkölködés és ínség viszont ellenkezőleg, visszaszorítja, türelmesekké teszi a lelkeket, s megszünteti a lázadás bátor szellemét.*"⁴⁹ *„Kétségtelen, hogy az Utópia eszménye nem a szabadság, hanem a fegyelem.*"⁵⁰ Utópiát nem lehet elhagyni. Nem csak azért mert zárt, távoli sziget, hanem mert nem is

⁴⁵ SZIGETHY 1977 24.

⁴⁶ A jellemvonások véget nem érő felsorolásához ld. ERASMUS 1987 38-39.

⁴⁷ MORE 2002 62.

⁴⁸ MACHIAVELLI 1978 59.

⁴⁹ MORE 2002 58.

⁵⁰ CHAMBERS 1971 142.

szabad. Az utazás mint olyan korlátozott, vagy tiltott tevékenység. Mindez összefüggésben áll a világ megismerésével. Amit az ember nem ismer, arra nem vágyhat, vagy ha egy dolgot ismer, akkor *„az a világok lehető legjobbika,”* és így elégedettséget szül. Holott ha Utópia valóban tökéletes állam, akkor félelem nélkül, intő példaként kellene utaztatni polgárait, nem pedig eltiltani tőlük.⁵¹ *„Ha valaki saját felelősségére a város határán túlra csatangol, és rajtakapják, hogy nincs szabadságlevele a fejedelemtől, szökevényként viszik vissza, mint akit gyalázaton értek, és szigorúan megbüntetik; ha pedig újra ilyesmire vetemedik, szolgasággal sújtják.”*⁵²

Machiavellinél a tökéletes helyzetfelismerés, alkalmazkodás ára az erkölcs hiánya, a megvetés, az időnként előforduló terror és félelem. A fájdalom, ami a cél nemességével arányban álló nehéz döntéssel jár, törvényszerű. A fejedelem nem tudja azt cselekedni, amit az emberek jónak tartanak, mert az állam fenntartása mást követel. *„Szükséges, hogy a fejedelem hatalmának megóvása érdekében megtanuljon rossznak lenni, és ezt a szükségnek megfelelően gyakorolja.”*⁵³ *„A sérelmeket mind egyszerre kell elkövetni, mert így kevésbé érzik őket, és kevésbé bántanak; a kedvezéseket pedig apránként kell adagolni, hogy jobban éreztessék hatásukat.”*⁵⁴ Ugyanakkor a magántulajdon szentségét sértetlenül hagyja. *„Ha az emberek vagyonán és becsületén kár nem esik, elégedetten élnek, s csak kevesek törekvését kell megfékezni.”*⁵⁵ Machiavellinél Utópiával ellentétben nem a közösség, hanem az egyén létének kényszere érvényesül. Nem elég jónak lenni, a legjobbnak kell lenni, mert bármikor jöhet más. Azaz végső soron a fejedelem egyedül marad.

Erasmusnál az erkölcs mindenhatóságának az ára, hogy a fejedelem kihasználható, a körülmények foglya, vagyis kiszolgáltatott. A tévedése mindenkinek árt. Ha valaki erővel megszerzi azt, amit akar, ott a szép szó és az erények nem segítenek, ha hiányzik részéről a belátás és a jó iránti megfelelés. Ebben az esetben a fejedelem csak beletörődni tud és várni. A fejedelem személyét illetően az ára, hogy a fejedelem nem lehet szabad, sőt adott esetben fel is kell áldoznia magát. *„Maglehet, hogy míg inkább akarod elviselni a jogtalanságot, mint országod nagy kárára megbosszulni, birodalmad némi kárt szenved. Nyugodj bele.”*⁵⁶ *„Ha országodat nem tudnád másképp megvédeni, mint az igazságosság megsértésével, az*

⁵¹ Vö. TÓTH 2003 39. lábjegyzet.

⁵² MORE 2002 90.

⁵³ MACHIAVELLI 1978 51.

⁵⁴ Uo. 33.

⁵⁵ Uo. 60.

⁵⁶ ERASMUS 1987 29.

emberi vér nagy áldozatával, a vallás óriási kárával, akkor mondj le ezekről, és inkább bízd őket az időre.”⁵⁷ „Ne hidd, hogy azt tehetsz, amit akarsz, [...] olyanná formáld magadat, aki csak azt teszi, amit szabad. De vigyázz, nem minden szabad neked, ami a magánembereknek szabad. Ami másokban csak botlás, az a fejedelemben már vétek.”⁵⁸ Machiavelli megfogalmazásában: „Úgy szokott történni, hogy az olyan embernek, aki mindenkihez jó akar lenni, gonoszok okozzák a vesztét.”⁵⁹ Erasmus fejedelme is egyedül van, eszközeiben és személyében is. Eszközei nincsenek, csak a szép szó és a beláttatás, ugyanakkor a felelősséget egyszemélyben kell vállalnia, azaz az erkölcsi magasságának ára saját maga.

Milyen államberendezkedésben gondolkodtak?

„Türelmetlen lelkesedésünk egy későbbi korszak vívmányai iránt nem ösztönözhet bennünket arra, hogy ezeket a vívmányokat egy korábbi periódusra vetítsük vissza, vagy szemére vessük ennek a periódusnak, hogy nem volt képes ezeket a vívmányokat előlegezni.”⁶⁰ Mégis ha kifejezetten nem is illették a mai terminológiával államukat, tartalmilag többé-kevésbé teljesen pontosan meghatározták azt. Így nem csak lelkesedésből állapíthatjuk meg, hogy milyen államformákat írtak le, még mielőtt azok a történelemben valóban létrejöttek volna, hanem az államberendezkedés összetevői alapján.

Morusnál az állam és az uralkodó ugyanaz, mivel az uralkodó feloldódik az államban. Sőt az állam mint intézményrendszer, és a közösség, a nép elnyomja az uralkodót, azzal, hogy hangsúlytalanná teszi Utópiában. Morus államban gondolkodik, aminek része csak az uralkodó. Bár fentebb idéztük, hogy az emberek a király tulajdonát képezik, a király viszont a közösség foglya. A király *„becsülete és biztonsága sokkal inkább a nép gazdagságában rejlik, mint a sajátjában. A királyválasztásokat a nép a maga, nem pedig a király érdekében tartja, hogy tudniillik a király munkája és gondja révén nyugodtan élhessen, védve a jogtalanságoktól. Ezért a fejedelem inkább népének akarjon jót, ne pedig saját magának.”⁶¹ Heller Ágnes szerint ez a választás a kor republikánus eszméit tükrözi.⁶² Az uralkodót élete végéig választják meg, ugyanakkor leváltható, ha*

⁵⁷ Uo. 61.

⁵⁸ MACHIAVELLI 1978 31.

⁵⁹ Uo. 51.

⁶⁰ KRISTELLER 1979 72.

⁶¹ MORE 2002 59.

⁶² HELLER 1967 11.

zsarnokságra tör, Utópiában a döntéshozatal is több szűrőn keresztül valósul meg. Ahol a fejedelem csak egy a sok döntéshozó közül. A szervezet mindent meghatároz Morusnál. Az egyénnek nem lehet magántulajdona, mert az az államé, a királyé. A szervezet, az intézmény érdekeit nézik. Utópia *„a racionalisztikusan elrendezett emberi együttélés kívánatos szervezettsége.”*⁶³ A vezetőknek az állam alá kell rendelniük magukat. *„Az állam üdve vagy kára a vezetők erkölcsétől függ, és kik lehetnének alkalmasabban kiválasztva, ha nem azok, akiket semmi pénzzel a becsület útjáról nem lehet letéríteni.”*⁶⁴ Itt Utópiának van vezetője. *„Az Utópia részben tiltakozás az új államvezetés ellen: az autokrata uralkodóról alkotott új eszme ellen, aki mindent megtehet.”*⁶⁵ *„Néha a hazafiak a zsarnokságban látták az egyetlen olyan erőt, amely alkalmas lehetett arra, hogy országukat nagygyá tegye; reformerek olykor benne látták az egyetlen olyan erőt, amely alkalmas lehetne az általuk kívánt reformok megvalósítására. Az Utópia azonban szemben áll a zsarnoksággal.”*⁶⁶ Azaz a fejedelem zsarnokságával, mert Chambers megállapítása szerint az állam zsarnoki mindenhatósága fennáll. Morus mivel egy személyében leváltható, funkciójában helyettesíthető uralkodót ír le, aki egy a sok közül, gyakorlatilag az alkotmányos monarchia legfőbb követelményét fogalmazza meg. Az uralkodó ne törjön zsarnokságra, hanem uralkodjon, és ne kormányozzon, azaz személyiségétől függően hatalmát befolyásra, és/vagy reprezentálásra cserélte.

Machiavelli uralkodóban, annak is a személyében gondolkodik, még ha az uralkodó egy végcélnek, az állam létrejöttének, majd fennmaradásának a végrehajtója is. Ugyanakkor ahol a fejedelem önálló személyként megjelenik, ott az ő szuverén döntéseiről van szó. A XV-XVI. század fordulóján alakult ki az abszolutista rendi monarchia mint államforma. Morus inkább a rendeket, Utópiában a társadalmat tekintette fő összetevőnek, Machiavelli pedig az abszolutista monarchiát. Természetesen Machiavelli nem mondja ki, hogy az állam a fejedelemmel egyenlő, de a fejedelem minden tetteben érezhető, hogy annak kell lennie, amit parancsol, az alattvalók számára az a fontos, hogy jó parancsokat osztogasson. Machiavellinél a fejedelemnek van állama, amivel a fejedelem – bizonyos érdekcsoportoknak hol jobban, hol kevésbé kedvezve – sajátjaként rendelkezik.

A fejedelem Machiavellinél bármit megtehet, de csak módjával, mert ha túl sok ellenséget szerez magának, akkor nem tudja megtartani hatalmát.

⁶³ BÀN 1997 79-80.

⁶⁴ MORE 2002 121.

⁶⁵ CHAMBERS 1971 136.

⁶⁶ Uo. 137.

Mindenesetre a lehetőségen és nem annak mértékén van a hangsúly. *„A fejedelemnek mindazonáltal vigyáznia kell; csak annyira féljék, hogy a szeretet hiánya gyűlöletnek ne legyen okozója, mert nagyon megfér együtt, hogy félnek tőle, de mégsem gyűlölik; s ez így lesz mindaddig, míg polgárai és alattvalói vagyonához és asszonyaihoz nem nyúl. S ha valami mégis vérontást követel, úgy járjon el, hogy tettének magyarázata és nyilvánvaló oka legyen; s mindenekelőtt a mások vagyonától tartózkodják, mert hamarabb felejtik el az emberek tulajdon apjuk elvesztését, mint örökségük elvesztését. Ürügy pedig mindig akad arra, hogy a más vagyonát elvegyük; aki fosztogatásból él, bőven talál okot, hogy a másét elfoglalhassa, a vérontásnak viszont nehezebb okát és magyarázatát adni.”*⁶⁷ Természetesen vigyázni kell, hogy Machiavelli államát abszolutista államnak tekintsük, mivel az egyik legfőbb tulajdonság, miszerint az uralkodó a polgárság erejére támaszkodva tartja fenn a feudális kiváltságokkal rendelkezőket, nem található meg benne. Ugyanakkor Itáliában, különösen a gazdag kereskedővárosokban már megvolt a tehetős polgárság, aki irányította a várost, és kellő gazdasági alapot nyújthatott egy-egy fejedelemnek, de maga a feudális társadalmi berendezkedés és az államszervezeti, hivatali hierarchia és a nemzeti hadsereg hiányzott. Ennek ellenére az államon belüli döntési rendszer, a hatalmon lévők felelőssége, a hatalomelméleti indokolások már az abszolutista államot idézik. Almási Miklós a hatalom részben látszat funkcióinak elemzése során jut erre a megállapításra. *„Az uralkodói akaratnak önállósulnia kell az intézmények ellenőrzése alól, másrészt ezeknek az intézményeknek a nyilvánosság manipulációja céljából egy sor látszatkülfüggővel kell rendelkezniük. Ezzel a bukás sugallta gondolattal a későbbi abszolút monarchia hatalmi formáját rajzolta meg, ha nem jóval többet.”*⁶⁸

Erasmusnál az egyén, az uralkodó a vizsgálat tárgya, nem az állam. Mit tegyen a király, hogy az államnak jó legyen, de az államot alig említi. *„Az olyan tétova politikusok, mint amilyen Erasmus is, hajlamosak a fejedelmeket igen szigorúan megítélni, mert minden rosszért őket tartják felelősnek. Erasmus olykor mintha csakis a fejedelmekkel lenne elfoglalva. Felnevez rájuk, és elkerüli őket; személyesen dicséri, általában azonban elítéli őket.”*⁶⁹ Az állam sikeréhez gazdagságához, a nép boldogságához csak a fejedelem jósága kell. Ha jó az uralkodó, akkor az intézményrendszer láthatatlanná válik. Az igaz keresztény, *„bensőséges*

⁶⁷ MACHIAVELLI 1978 56.

⁶⁸ ALMÁSI 1980 132-133.

⁶⁹ HUIZINGA 1995 315.

érzelmeikkel öleli át Krisztust, és ezt jámbor tetteivel ki is fejezi".⁷⁰ Nem az intézményrendszer és a szertartás tesz vallásossá. A fejedelem nála is mindenható, bármit megtehet, a törvények őre, de a cselekedeteinek jónak kell lennie, hogy ne legyen zsarnok. *„A jó fejedelem [...] az Istenek valamiféle élő képmása, aki egyszerre jó is meg hatalmas is; jósága azt jelenti, hogy mindenkinek használni akar, hatalma pedig azt, hogy amit csak akar, meg is teheti.*"⁷¹ *„Bár sokféle államforma van, a filozófusoknak majdnem egyöntetű a véleménye: ezek között legjobb az egyeduralom, mert az példázza legjobban az Istent, ha a legfőbb hatalom egy kézben van, de csak úgy, ha a hatalom birtokosa is példázza az Istent, és mindenben felülmúlja az embereket, semmi másra nem vágyik, semmi másra nem törekszik, mint használni a közösségnek. Mert ha másképpen cselekszik, szükségszerűen leromlik az ország állapota, mely ellentétbe kerül azzal, ami a legjobb.*"⁷² Ha Machiavellinél nem állíthattuk biztosan, hogy *expressis verbis* leírta az abszolutista államot, akkor Erasmusnál még kevésbé állíthatjuk, hogy a felvilágosult abszolutizmus elméletét alkotta volna meg. Hiszen a felvilágosult abszolutizmus feltételezi az abszolutizmus kiteljesedését, amit valamilyen úton tovább kell fejleszteni. Mégis, Erasmus fejlesztette a mindenható uralkodó szerepét. Továbbra is a fejedelem áll a központban, ő az állam, ő dönt, övé a felelősség, tőle függ minden, de már más a mércéje és a célja a hatalmának. Ez a mérce pedig a jó, az erkölcs. A közjót akarja adni népének. Ő ad, a nép pedig kap. Nem a kereteket teremti meg, hogy minden ember a képességei szerint érje el a boldogságát, ez majd csak a felvilágosodás eszméje lesz, de már nem is a nyers erő irányítja cselekedeteit, hanem egy felsőbb eszménynek, a jónak való megfelelés.

Mit tekintettek kiindulópontnak?

Morus mint magas rangú egyházi személy az egyházi értékrendet tekintetett mintának, természetesen az intézményrendszerével együtt. *„A középkori gondolkodás jellegzetes vonása, hogy felosztja az erényeket a négy sarkalatos erényre. A négy sarkalatos erény – a bölcsesség, az igazságosság, a mértékletesség és az erősség – az alapja Platón államainak.*"⁷³ Ezt vették át a középkorban. A három keresztény erény a hit, remény, szeretet pedig Pál apostol *A korinthusbeliekhez* írt első

⁷⁰ ERASMUS 1987 27.

⁷¹ ERASMUS 1987 32.

⁷² Uo. 51.

⁷³ CHAMBERS 1971 131.

leveléből származik „A tökéletes keresztény jellemnek mind a hét erénnyel ékeskednie kell. [...] De a négy pogány erény elégséges volt annak biztosítására, hogy egy egyén vagy egy állam világi vonatkozásban a magatartás mintaképe lehessen.”⁷⁴ A négy sarkalatos pogány erény csak kiegészítő szerepet tölt be, de *Utópiában* a szembeállítással kidomborítják a keresztény Európa bűneit.⁷⁵ „Az ész a hit szolgája, nem pedig ellensége.”⁷⁶ „Utópia állama olyan pompás, mint némely apátság. De az utópiabeli állampolgárnak éppúgy nem lehet semmiféle tulajdona, mint egy szerzetesnek.”⁷⁷ Morus példája az Utópiára, az elszigeteltségre, a testi munka dicsőségére egy középkori hierarchizált szerzetesrend, ahol az intézmény, a közösség elnyom minden egyéni kezdeményezést. Magántulajdonuk sincs, minden a szerzetesrendé. A társadalom is merev hierarchiában működik, ahol „a királynak középkori módon a rangsorban őt megillető helynek megfelelően kell uralkodnia, s nem szabad hallgatnia azokra a tanácsadóira, akik azt akarják, hogy korlátlan hatalmat gyakoroljon.”⁷⁸

Machiavelli az államrendszert, a politikai viszonyokat csak környezetnek tekintette, amiben a mintát adó és az elképzelt fejedelem mozgott. A minta pedig Valentino herceg, azaz Cesare Borgia volt. Cesare VI. Sándor (ti. Rodrigo Borgia) pápa természetes fia, aki kitűnő hadvezér, hírhedt zsarnok, nőfaló és kétszínű, könyörtelen politikus hírében állott. Eredetileg egyházi pályára szánták, gyorsan lépett felfelé a ranglétrán, végül bíboros lett. Öccse halála után lemondott bíborosi címéről, és a pápa seregének vezetője (*gonfaloniere* - zászlóvivő), világi helytartója lett. Gyors sikereket ért el a harcmezőn, egy hadjárata során Machiavelli is elkísérte, és figyelhette a herceget, akit akkor erejéért és céltudatosságáért, helyzetfelismeréséért követendő példának tartott. Cesare a városi polgárookra támaszkodó fejedelmi hatalommal akarta megtörni a feudális nemesség erejét, hogy így magalapozza egy egységes olasz nemzet modern, polgári társadalmát Itáliában.⁷⁹ Cesare célja egy közép-itáliai állam létrehozása volt, de még apja életében, mert ő is tisztában volt vele, hogy apja halála után a sok ellenség és a lejárató hadjáratok, pletykák miatt alig van bázisa, amire támaszkodhat. Aggodalma valósnak bizonyult, az új pápa II. Gyula (ti. *Giuliano della Rovere*) elfogatta, börtönbe záratta, és Cesare végül csak szerencsés szökésének köszönhetően jutott el sógorához Navarrába. A nagy csatákhoz szokott,

⁷⁴ Uo. 131.

⁷⁵ Uo. 132.

⁷⁶ Uo. 133.

⁷⁷ Uo. 141.

⁷⁸ Uo. 138.

⁷⁹ SZIGETHY 1977 12.

hírhedt harcos egy apró csetepatéban vesztette életét. Machiavelli később elfordult tőle, és hibáit nem bocsátotta meg. Legnagyobb hibájának azt tartotta, hogy ha nem is volt képes elérni, hogy a számára kedvező személyt válasszák meg pápává, annyit legalább elérhetett volna, hogy ne azt válasszák meg, akit nem akart. Ez több mint hiba, bűn volt Machiavelli szemében. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a pápaválasztáskor Cesare ugyanúgy halálos beteg volt, mint apja, csak ő túlélte a betegséget. Hermann Zsuzsanna szerint Cesare a foglya volt annak a hitének, hogy az új pápa lekötelezettje lesz neki, mivel neki köszönhető a spanyol kardinálisok szavazatát a konklávén, és ezért az egyébként mindig tette kész Cesare csak várt és tétlenkedett.⁸⁰

Erasmus példája maga az Isten, a jó atya,⁸¹ akinek a fejedelem mint fiú engedelmeskedik, és jámbor lélekkel szívében kizárólag az erkölcsi jóra törekszik a közjára, akár saját élete árán is. Ahogy idáztuk: *„A jó fejedelem [...] az Istenek valamiféle élő képmása, aki egyszerre jó is meg hatalmas is; jósága azt jelenti, hogy mindenkinek használni akar, hatalma pedig azt, hogy amit csak akar, meg is teheti.”*⁸² *„Azok alkalmasak a fejedelmi címre, akik magukat áldozzák fel az ország javára, nem pedig akik az országot áldozzák fel a maguk javára.”*⁸³ Erasmusnál konkrét példa előfordul művében, de *„a fejedelemtől formált szigorú ítélete mégis inkább klasszikus olvasmányain alapult, mint kora politikai tapasztalatán.”*⁸⁴ A fejedelemnek bölcsnek is kellett lennie, ehhez pedig Platón elve társul, miszerint az volna a jó, ha a királyok filozófusok, a filozófusok pedig királyok volnának. Az a filozófia jó, *„amely a lelket megszabadítja a tömegek téves hiedelmeitől és romlott érzéseitől, és az örök istenség példájára megmutatja a helyes kormányzás elvét.”*⁸⁵ A fejedelem egy *„égi lény, aki inkább istenséghez, mint emberhez hasonló, erényeinek száma teljes, mindenki javára született; az égiek azért küldték, hogy a halandók terheit megkönnyítse, mindenkiről gondoskodik, mindenkinek tanácsot ad; neki semmi sem olyan kedves, semmi sem olyan drága, mint az ország; lelke mindenki iránt több mint atyai.”*⁸⁶

⁸⁰ HERMANN 1969 206-223.

⁸¹ Erasmus hatását a magyar atyai fejedelemképre ld.: VÁRKONYI 2005 381-388.

⁸² ERASMUS 1987 32.

⁸³ Uo. 36.

⁸⁴ HUIZINGA 1995 315.

⁸⁵ ERASMUS 1987 6.

⁸⁶ ERASMUS 1987 38.

III. „Elhatároztam, hogy gazember leszek!” – Avagy milyen a jó fejedelem?

Ez többjelentésű kérdés, mivel amellet, hogy vonatkozik a fejedelem személyiségére, tulajdonságára, jelentheti azt is, hogy mit várunk el a fejedelemtől, azaz mi a feladata, mivel foglalkozik és legfőképpen hogyan. Tehát egyrészt jelentheti egy személy tulajdonságait, másrészt a fejedelem, mint feladatát ellátó intézmény tulajdonságait. Ahhoz, hogy a fejedelem betöltse a rá hárult szerepet vagy feladatot, az egyik oldalnak szükségszerűen a másik fölé kell kerülnie. Azaz ha a fejedelem mint intézmény a lényeges, ami a konkrét feladatot teljesíti, akkor a személyes, belső tulajdonságok háttérbe szorulnak, és csak a véghez vitt feladat, az eredmény lesz a fontos, ahogyan az Machiavellinél látható. Ha a fejedelem mint személy fontos, aki megvalósítja az eszményi uralkodást, akkor a személyes tulajdonságok elnyomják az eredményt, hiszen jó fejedelem szükségképpen jó eredményt ér el, de legalább megpróbálta. Ezt az álláspontot Erasmus képviseli. Morus nézőpontja ebben a tekintetben szintén a fejedelmet mint intézményt mutatja, bár – a továbbiakban részletezendő – más megfontolásból. A két álláspont közti különbség nem más, mint a kérdés kétértelműségének más-más oldalról történő megválaszolása. Természetesen egy fejedelem soha sem tudja elnyomni a személyiségét, és szintén nem tudja elvonatkoztatni magát az intézményes feladatától, az állam képviselétől, vezetésétől. Ebből kifolyólag az elemzés során nem lehet csak az egyik oldalról vizsgálni a tulajdonságokat, még ha törekszünk is rá. Az előző fejezetben már az alapul szolgáló államrendezkedés szempontjából megvizsgáltuk a három általuk leírt államformát, itt a fejedelem funkciójából kiindulva tesszük ugyanezt.

Mi a fejedelem funkciója, feladata mit várunk el a jó fejedelemtől mint intézménytől?

Morusnál a fejedelem funkciója, hogy lecserélhető, elűzhető, helyettesíthető, egy a sok közül. Nem cél az erős központi hatalom, hiszen akkor az egyént teljesen elnyomná egy konkrét személy. Ugyanakkor a fejedelemnek reprezentatív feladata sem nagyon van, mert nem utazik, a funkciója elnyomja a személyiséget, ez már az alkotmányos monarchia irányába vezet, ahol az uralkodó szintén sokszor csak hagyománytiszteletből, megszokásból maradt fenn. Annyiban

mindenképpen demokratikus állam Utópia, hogy a vezetőket közvetett módon, rövid időre választják, és a döntéshozás is többségi, kollektív. Sőt a döntéseket csak több fordulóban, megfelelő gondolkodási idő hagyásával lehet meghozni, mert a gyors döntéshozás, nem lesz kellően átgondolt, és ezért veszélyes. Ezek kétségkívül a képviselői demokrácia előnyei. *„Arról is intézkedtek, hogy államügyben nem hoznak olyan határozatot, amelyről három nappal a határozathozatal előtt nem tanácskoztak a szenátusban. Közügyről tanácskozni szenátuson vagy népgyűlésen kívül főbenjáró vétség. Ezt az intézkedést azért hozták, nehogy a fejedelem és a traniborusok (ti. nemzetségfők) összeesküdhessenek és megváltoztathassák az állam alkotmányát, a népet elnyomva és behozva a zsarnokságot. [...] A szenátusi szokások közé tartozik még, hogy soha nem tárgyalják meg az ügyeket az előterjesztés napján, hanem a következő ülésre halasztják, nehogy valaki könnyelműen olyasvalamit szalasszon ki a száján, ami éppen eszébe jut, és utóbb aztán töprengjen, hogy mivel támassa alá véleményét, ahelyett, hogy azt nézné, mi válik az állam javára. Az ilyen ember inkább akarja az állam kárát, mint hogy a róla való jó vélemény kárt szenvedjen. Fonák álszeméremből nem szeretné, hogy kiderüljön, miszerint kezdetben nem volt eléggé előrelátó, noha vigyáznia kellett volna, hogy inkább megfontoltan szóljon, mint gyorsan.”*⁸⁷ Ugyanakkor a fejedelem megsértését szolgasággal vagy halállal büntetik, ennyiben tisztelni kell őt. Mégis *„az Utópia részben tiltakozás az új államvezetés ellen: az autokrata uralkodóról alkotott új eszme ellen, aki mindent megtehet.”*⁸⁸ Morus uralkodója uralkodjon, de ne kormányozzon, ennyiben is megelőlegezi az angol alkotmányos monarchia egyik alapelvét. Az uralkodó legyen dísz, akire lehet hivatkozni mint az állam eredetére, legitimációs forrására, ugyanakkor dísz a nemzetközi kapcsolatokban is, azaz aki betölti az államot reprezentáló szerepet.

Machiavelli fejedelmének személye éppen úgy célhoz kötött, mint a funkciója. Ez a legfőbb cél pedig az állam megteremtése és fenntartása. Ez a cél viszont csak a funkciójából és az államból mint intézményrendszerből kifolyólag nem lehetséges, kell hozzá a megfelelő személyiség is, aki beteljesíti. Morusszal ellentétben, ebben az esetben a személyiség nyomja el a funkciót és a mögötte álló intézményrendszert. A fejedelmet mint intézményt a legfőbb célnak rendeli alá. A fejedelem funkciója, hogy nélkülözhetetlen, pótolhatatlan legyen, szemben a demokratikus lecserélhetőséggel. A fejedelem és az állam itt egybefonódik a fejedelem dominanciájával, ennyiben tehát Machiavelli modellje az

⁸⁷ MORE 2002 77-78.

⁸⁸ CHAMBERS 1971 136.

abszolutizmus előfutára. Ha nincs erős fejedelem, akkor a sok kényúr, zsarnok, városállam magától nem fogja feladni hatalmát, hogy egy másik személy vagy testület uralkodjon egész Itália felett, helyettük. A nélkülözhetetlen személyen alapuló hatalmat ennyiben diktatórikusnak tekinthetjük. Tehát a szervezetrendszert kell alakítani a fejedelem személyiségéhez, a személyiségét pedig alávetni a végső célnak. Machiavelli fejedelme azért van, hogy a problémákat megoldja. A kormányzat nem állhat fenn az ő (ti. fejedelem) barátsága és hatalma nélkül.⁸⁹ *„Az emberek cselekedeteikben, de kölcsönösen a fejedelmében, kivel szemben nincs helye a jogos számonkérésnek, a végcélt kell tekinteni. Győzzön tehát a fejedelem, és tartsa fenn hatalmát, s eszközeit tiszteletre méltónak fogják ítélni, és mindenki csak dicsérni fogja, mert a tömeg csak látszat és az eredmények után megy, a világon pedig csak tömeg létezik, az egyes embernek csak akkor nyílik tér a cselekvésre, amikor a nagy tömegnek nincs kire támaszkodnia.”*⁹⁰ *„A fejedelemnek nagysága kétségkívül akkor mutatkozik meg igazán, ha az eléjük tornyosuló nehézségeket és az ellenállást leküzdik.”*⁹¹

Erasmus fejedelmének funkciója a legfőbb jó megtestesítése, hiszen ha ez megvalósul, akkor a nép boldog lesz és a közjó is megvalósul. A *„jó fejedelem legfőbb feladata azon fáradozni, hogy a fejedelem ne lehessen rossz fejedelem.”*⁹² A jó megtestesítése példamutatással a legnagyobb. *„A keresztény embernek szívvel-lélekkel borzadnia kell minden aljasságtól. A fejedelemnek pedig kötelessége, hogy becsületességben és bölcsességben felülmúljon mindenkit.”*⁹³ *„Az alattvalók erkölcsének megjavítására nincs rövidebb és hatásosabb út, mint a fejedelem romlatlan élete.”*⁹⁴ Funkciója, hogy betöltse az atyai szerepet az állam irányításában, valamint hogy példát mutasson. Ez a modell Morus alkotmányos monarchiája, Machiavelli abszolutista berendezkedése után – történeti fejlődésében a legkésőbbi – a felvilágosult abszolutizmus alapmodelljének tekinthető, amiben az uralkodó a nép első szolgája. *„A jó fejedelemnek olyan érzülettel kell lennie polgárai iránt, mint a jó családapának a család tagjai iránt.”*⁹⁵ *„Ahogy a családapa abban a hiszemben él, hogy a saját vagyona növekszik, ha övéi közül valaki valamilyen haszonra tesz szert, ugyanúgy a tiszta lelkű fejedelem is azt hiszi, hogy mindaz ő kincstárában van, amit*

⁸⁹ MACHIAVELLI 1978 20.

⁹⁰ Uo. 60.

⁹¹ Uo. 70.

⁹² ERASMUS 1987 13.

⁹³ Uo. 27.

⁹⁴ Uo. 32.

⁹⁵ Uo. 47.

*polgárai bárhol birtokolnak, akiket szeretettel annyira megnyert magának, s akik annyira ragaszkodnak hozzá, hogy félelem nélkül feláldozzák neki pénzüket, de ha kell, az életüket is.*⁹⁶ A fejedelem kötelességei a mások javaival törődés, a magáé elhanyagolása, a virrasztás, a fáradozás, a legteljesebb erkölcsi feddhetetlenség, és az egyéni érzelmek helyett a közösségre gondolás. Lényeges, hogy a fejedelemnél a becsületes gondolkodás bölcsességgel párosuljon. Szeresse az országát, és arra törekedjen, hogy jobb állapotban adja át az utódjának, mint ahogyan kapta.⁹⁷ A fejedelem szeresse népét, és törekedjen a boldogságra.⁹⁸ Csakhogy Erasmus fejedelme nemcsak erényekkel, hanem hatalommal is rendelkezik. „*A törvény első őre maga a fejedelem.*”⁹⁹

Kire támaszkodik a jó fejedelem, és mit tesz értük?

A fenti kérdés kétféleképpen értelmezhető. Egyrészt jelenti, hogy kik a fejedelem tanácsadói, és mit ad a tanácsokért cserébe, másrészt azt jelenti, hogy a fejedelem hatalma min alapul, legyen ez társadalmi réteg, gazdasági, politikai, vagy hatalmi erőfölény. Természetesen mindhárman hittek abban, hogy a művelt, tudós gondolkodók, akár elméleti, akár gyakorlati tudásukat átadva hivatalokat, katedrákat, tanácsadói posztokat érhetnek el, vagy mint Machiavelli kikerülhet a mellőzöttségből.

Morus párbeszédében írja le vívódását, amit a király körüli tanácsadás jelent. Csupatűz Rafaelnek a király szolgájának és szolgálatjára lenni ugyanazt jelenti, nem akarja feladni függetlenségét, és nem akar olyan tanácsokat adni, amit nem fogadnak meg, sőt mivel nem bírja elviselni, hogy ha nem az ő tanácsát követik, ezért inkább nem tanácsol. Morus szerint azonban, akkor lesz méltó nemes és filozófus lelkéhez, ha még saját kényelme rovására is a közügy szolgálatára adja tehetségét és szorgalmát.¹⁰⁰ A dolgokat pedig, ha nem tudja jobbra tenni, akkor legalább akadályozza meg, hogy ne legyenek rosszabbak. Ez Rafael tudósi öntudatával nem fér össze.

Machiavelli szintén humanista szerénységgel, mentegetőzéssel kezdi műve ajánlását, hogy csak a tapasztalatait leíró kis könyvecskét adhatja. Természetesen a tapasztalatok mögött a közszolgálatában eltöltött hosszú, küzdelmes évek állnak, és valójában bízik abban, hogy újra a köz

⁹⁶ ERASMUS 1987 48.

⁹⁷ Uo. 86.

⁹⁸ Uo. 127.

⁹⁹ Uo. 117.

¹⁰⁰ MORE 2002 31-32.

érdekébe állhat. *„A fejedelem eszes voltát az dicséri, kik vannak körülötte”*¹⁰¹ – írja a tudósok fontosságát hangsúlyozva. Más nincs neki, csak a tudása. Indokolása szerint *„a népek természetét csak a fejedelem ismeri, a fejedelem dolgait csak olyasvalaki, aki a népből való”*¹⁰² Ugyanakkor Gobineau Cesare – a fejedelem – jellemét azzal jellemzi, hogy *„ha azt akarja kedves Machiavelli, hogy egy terve ne sikerüljön, hajtassa végre több emberrel.”*¹⁰³

Erasmus szintén a tudására büszke filozófus példája. Nála a tanácsadók, – másféle megközelítésben – nevelők jelleme, hivatástudata elsőrendű kérdés. *„A közösségnek az teszi a legjobb szolgálatot, aki az uralkodó tanácskérő lelkét bölcs és uralkodóhoz méltó elvekkel tölti meg.”*¹⁰⁴ Természetesen tisztában van a nevelő, és a fejedelmet választók felelősségével is. *„Minél nehezebb leváltani azt, akit már megválasztottunk, annál körültekintőbben kell választanunk, nehogy aztán hosszú szenvedés várjon ránk egyetlen óra meggondolatlanság miatt.”*¹⁰⁵

A második értelmezés szerint a fejedelem hatalma mindegyiküknél alapvetően a népen alapul. Magától értetődően a mértékek eltérőek, és ezáltal a nép jogai is azok lesznek, másik oldalról tekintve a fejedelem kötelességeiben áll be változás. A jogok viszonylagos sérthetlensége, legalábbis ennek látszata, érdeke minden hatalomnak. Ahol pedig elvesz valamit a hatalom, ott próbál is valamit nyújtani. Alapvető hasonlóság még a nép gazdagsága, bár ez a gazdagság nem mindig párosul tulajdonnal.

Morusnál a legerőteljesebb a nép és az uralkodó összefonódása. A nép jelöli – közvetetten – az uralkodó személyét, ő választja – szintén közvetett módon – majd, ha a körülmények megkívánják, le is válthatja. Az uralkodó a nép anyagi jólétét, gazdagságát nem sértheti, sőt növelnie kell. Ez az anyagi gazdagság a magántulajdon hiánya miatt természetesen csak annyit jelent, hogy a király nem halmoz fel saját magának vagyont, míg a népet nyomorban hagyja. A vagyonos nép kizárólag használat és birtoklás útján vagyonos, ami nem társul a tulajdonjog meglétével. A király *„becsülete és biztonsága sokkal inkább a nép gazdagságában rejlik, mint a sajátjában. A királyválasztásokat a nép a maga, nem pedig a király érdekében tartja, hogy tudniillik a király munkája és gondja révén nyugodtan élhessen, védve a jogtalanságtól. Ezért a fejedelem inkább népének akarjon jót, ne pedig saját magának.*

¹⁰¹ MACHIAVELLI 1978 76.

¹⁰² MACHIAVELLI 1978 7.

¹⁰³ GOBINEAU [é.n.] 108.

¹⁰⁴ ERASMUS 1987 6.

¹⁰⁵ Uo. 11.

[...] Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy a nép ínsége a király erőssége. [...] Ha egy királyt alattvalói annyira megvetnek és gyűlölnék, hogy őket a kötelesség mellett csak sértő erőszakkal, kifosztással, vagyoneklobzással, koldusbotra juttatással lehet megtartani, bizony jobb lenne annak a birodalomnak, ha a király lemondana, semmint, hogy ilyen eszközökkel tartsa meg magának. Hiszen így csupán névleg király, de felségét elvesztette, mert a királyi felséghez hozzátartozik, hogy ne koldusok felett gyakorolja hatalmát, hanem gazdag és boldog embereken. [...] Ha egy valaki dőzsöl a gyönyörűségekben és élvezetekben, míg a többiek nyögnek és siránkoznak, az nem király, hanem börtönőr. Rossz király az, aki, a polgárok élete sorát csak úgy tudja megjavítani, hogy elveszi az élet szépségét, azt vallja be, hogy nem képes szabad embereken uralkodni.”¹⁰⁶ Utópiában viszont a fejedelem nemhogy a nép érdekében uralkodik, de valójában a foglya mind a népnek, mind a népet megtestesítő államszervezetnek. Nem tűnhet ki, nem hozhat a többség akaratával ellentétes döntést. A nép akaratából uralkodik, ami az uralma kezdetét, de a végét is meghatározza.

„Machiavelli számára a politika tudománya a nép érdekében történő cselekvés tudománya. Kézikönyvei ennek a politikának gyakorlati útmutatói. S mivel korában egyedülállóan felismeri a nép érdekében cselekvő politika szűkre szabott lehetőségeit (mint történelmi és társadalmi korlátozottságot), keresi azokat a gyakorlati lehetőségeket, amelyek humánus tartalommal töltik meg e szűkös kereteket.”¹⁰⁷ Machiavelli is tudja, hogy bármilyen erős hatalom sem képes fennmaradni, ha egy egész társadalom vagy annak magja, legfőbb alkotóeleme ellene van. Ezt a tanulságot sok machiavellista uralkodó, diktátor nem értette meg. „A fejedelemnek inkább a nép kegyét kell lesnie, mert a nép többet tehet, mint a hadsereg.”¹⁰⁸ „A leghasznosabb erődítmény tehát, ha a nép szeret: mert akárhogy körülbástyázza is magát a fejedelem, ha a nép gyűlöli, nincs menedéke, mert ha fegyvert ragadott mindig akad idegen, aki a nép segítségére siessen.”¹⁰⁹ „Mert nyomorúságos politikus az olyan, akinek sikere csak neki magának használ; ez a világ már úgy van berendezve, hogy ha a bölcs érni látja terveit, a kicsinyek lomha tömegei is nyernek vele.”¹¹⁰ Ugyanakkor Machiavelli azzal is tisztában volt, hogy az ember esendő, megvesztegethető, gyarló, de a kisebb sérelmeket még eltűri. „A hiábavaló kíváncsiságot és haszontalan izgatásokat a semmi-emberekre

¹⁰⁶ MORE 2002 59-60.

¹⁰⁷ SZIGETHY 31.

¹⁰⁸ MACHIAVELLI 1978 68.

¹⁰⁹ Uo. 72.

¹¹⁰ GOBINEAU [é.n.] 145.

kell bízni. Tisztességes polgároknak állandóan ügyeikkel kell foglalkozniok, bármi történjék is. A piacokon álldogálni rendetlenség, a rendetlenség pedig a baj első foka."¹¹¹ A hatalmon lévők lehetősége és szabadsága a hatalom gyakorlásához a nagyobb, elfogadhatatlan sérelmek és a kisebb, még elfogadhatók között van. Tehát a hatalomgyakorlás szabadsága egybeesik a nép tűrőképességének tartományával.

„A sérelmeket mind egyszerre kell elkövetni, mert így kevésbé érzik őket, és kevésbé bántanak; a kedvezéseket pedig apránként kell adagolni, hogy jobban éreztessék hatásukat."¹¹² *„A fejedelemnek mindazonáltal vigyáznia kell; csak annyira féljék, hogy a szeretet hiánya gyűlöletnek ne legyen okozója, mert nagyon megfér együtt, hogy félnek tőle, de mégsem gyűlölik.*"¹¹³ Machiavelli ezzel ellentétes tanácsokat is ad, amikor azt írja, hogy a nép csak az apró sérelmeket bosszulja meg, mert a nagyokat nem tudja, és ezért a népet vagy dédelgetni, vagy elpusztítani kell, valamint, hogy az emberek sorsuk javítása érdekében élnek a hatalom megdöntésének, az uralkodó lecserélésének eszközével.¹¹⁴ A vagyon – itt már a tulajdont is beleértve – szent és sérthetetlen. *„Ha az emberek vagyonán és becsületén kár nem esik, elégedetten élnek, s csak kevesek törekvését kell megfékezni.*"¹¹⁵ Azaz a fejedelem ellenfelei a nagypolitikában lévő kevesek, tehát ha a nép szempontjából a tulajdont tiszteletben tartja, akkor boldogság van, a politikával foglalkozókat pedig el kell különíteni, a politika legyen csak úri passzió. Az uralkodó a népre támaszkodva, a népre vonatkoztatva is alkalmazza az oszd meg és uralkodj elvet, miszerint *„a kellemetlen dolgokat mások végezzék a fejedelem helyett, de ő legyen az, aki kegyet gyakorol.*"¹¹⁶ Machiavellinél – Morus fejedelmével ellentétben – a fejedelem nem alárendelt a népnek, sőt. Ugyanakkor a fejedelem a célok foglya, aminek nemcsak magát, de a népét is alárendeli.

Erasmus is a szabad emberek szabad tulajdonából indul ki, mivel szabad embereken emberfeletti, valóságos isteni dolog uralkodni.¹¹⁷ Az uralkodó Erasmusnál is valódi hatalommal rendelkező személy, aki Machiavelli fejedelmével egyetemben szintén a célt tartja szeme előtt, csak többnyire erkölcsösebb megfogalmazásban. *„Nem az út számít, hanem a cél. Aki az ország javát tekinti célnak, az király, aki a saját*

¹¹¹ Uo. 175-176.

¹¹² Machiavelli 1978 33.

¹¹³ Uo. 56.

¹¹⁴ Uo. 10-12.

¹¹⁵ Uo. 60.

¹¹⁶ Uo. 63.

¹¹⁷ ERASMUS 1987 5.

*hasznát, az tirannus,*¹¹⁸ és *„jó fejedelemmé nem a cselekedet tesz valakit, hanem a szándék”*¹¹⁹ – ezt már Machiavelli is kritika nélkül elfogadná. *„A fejedelem a gyűlöletes dolgokat bízsa másra, és csak azt tegye, amit önmagában helyes”*.¹²⁰ Erasmusnál azért az erkölcs a meghatározó. *„Több jogot jelent disznók és szamarak fölött uralkodni, mint emberek felett. Az előbbieket oda hajthatod, ahova akarod, szétszórhatod vagy akár el is pusztíthatod őket. Nos hát ezért teszi silányabbá hatalmát az, aki a szabad embereket rabszolgákká változtatja. Mennyivel szebb dolog olyan valami fölött uralkodni, ami fenséges, ami ragyogó! Tulajdonképpen a te méltóságoddal törődik az, aki védelmezi polgáraid szabadságát és méltóságát.”*¹²¹

Erasmus uralkodója nem csak erkölcsös, művelt uralkodó, hanem nagy hatalommal rendelkező fejedelem is. Mindenki engedelmeskedik a fejedelemnek, a fejedelem a törvényeknek, de a fejedelem a törvény öre, és így lesz boldog az ország.¹²² *„Az egyeduralom legyen a nagynak és a közepesnek a keveréke. [...] Érdemes az egyeduralmat az arisztokraták és a nép uralmával elegyíteni, mérsékelni, s így lehetetlenné tenni, hogy az egyeduralom tirannizmusba csapjon át. [...] Ha a fejedelem jót akar a közösségnek, akkor ez úgy magyarázható, hogy hatalmát ez nem korlátozza, hanem segíti; ha viszont nem akar jót a közösségnek, akkor annál inkább kell lennie valaminek, ami megakadályozza és megtöri egyetlen ember erőszakosságát.”*¹²³ Erasmusnál a fejedelem az erkölcsnek és a népnek mint elvont eszménynek a foglya. A nép és a törvények felett öröklik, de a népet tekinti céljának is. Ez olyan összefonódást eredményez, amilyennel csak a felvilágosult abszolutista uralkodók találkoztak. A felvilágosodás eszméiről csak annyit szeretnénk itt megjegyezni, hogy ugyan a népszuverenitás abban a korban élte első virágkorát, de Bartolus és Marsilius művei már jócskán tartalmaztak rá jellemző és lényeges elemeket. Három szerzőnk ismerte a munkáikat, de olyan messzire nem mentek el bennük, bár a nép mint hatalmi tényező azért megjelent náluk.

Machiavelli és Erasmus hasonlósága még a tulajdonviszonyokat tekintve is tetten érhető. Náluk a népnek a magántulajdona szent és sérthetetlen. A nép maga rendelkezik tulajdonával, ami jelenti személyét, véleményét, képességeit, javait. Tehát itt inkább polgárokat értünk, a nép pedig polgárok közössége. Morusnál a nép megmarad népnek, tudománnyal,

¹¹⁸ Uo. 71.

¹¹⁹ Uo. 86.

¹²⁰ Uo. 92.

¹²¹ ERASMUS 1987 56-57.

¹²² Uo. 102.

¹²³ Uo. 51.

művészetekkel foglalkozó boldog, a testi munka méltóságát hívő közösségnek. Ebből kifolyólag Utópiában a nép üdve a jó uralkodás. Míg Machiavellinél a fejedelem és az állam egysége miatt az állam vagy a fejedelem – ebben az esetben ez a két kategória szinonima – üdve, addig Erasmusnál az államot háttérbe szorító erkölcsös fejedelem miatt kizárólag a fejedelem üdve a jó uralkodás. Mindhármójuknál megállapítható, hogy a középkori *dei gratia* uralkodást már elvetették. A fejedelem akár választással, gazdasági hatalommal, erénnyel, erőszakkal vagy jóssággal kerül is hatalomra, már nem isten kegyelméből uralkodik. Meg kell küzdenie hatalmáért vagy annak megtartásáért. Folyamatosan megmérettetik az uralkodó, mégpedig nem isten, hanem az országa vagy saját teljesítményének mércéje előtt. Ennyiben megelőlegezik a modern hatalomgyakorlás jobban sikerült válfajait.

Milyen legyen a jó fejedelem személyisége?

A fentiekben kifejtettek itt is alkalmazhatók, de az ismétlések elkerülése végett, itt csak a személyiségjegyeket vizsgáljuk. Morus *expressis verbis* nem írta le, milyen személyes tulajdonságokat vár el az uralkodótól, de azt leírta, – Machiavellire és a kortárs uralkodókra gondolva –, milyen ne legyen. Így abból indulunk ki, milyen tulajdonság kell olyan állam vezetéséhez, ahol a szervezet határoz meg mindent, és a fő funkció a lecserélhetőség. A fejedelem legyen konformista, szerény, de semmiképpen sem törekvő. Tudjon alkalmazkodni, legyen példamutató, becsületes, de legfőképpen hasonlítson az átlagemberhez. Legyen jó, vallásos, dolgozó, szorgalmas, okos. Legyen tudásvágy benne, de csak olyan, ami a munkájának a tökéletesítéséhez kell, vagy ami a betegségeket meggyógyítja. Legyen bölcs, mértékletes, erényes, igazságos. Legyen lelkiismeretes, tisztességes, becsületes, türelmes. A negatív tulajdonságok az opportunisták, erőszakos, zsarnok, szigorú, erkölcstelen, köpönyegforgató politikusok, uralkodók tulajdonságai.

Machiavellinél a fejedelem legyen alkalmazkodóképes, opportunisták, gyors helyzetfelismerő, törekvő, erős, de ne zsarnoki; félelmetes, de ne gyűlöletes; könyörületes, és ne kegyetlen, szigorú, de következetes; célratörő, de rugalmas. *„Ne alkudozz; ígérj vagy adj. Majd később meglátjuk, hogyan tartjuk vagy nem tartjuk meg ígéreteidet. [...] Az ellenfél, aki tárgyal, nem elszánt.”*¹²⁴ Bátor, példamutató, elővigyázatos, körültekintő, jó színlelő, furfangos, szerencsés. *„Vannak pillanatok, amikor*

¹²⁴ GOBINEAU [é.n.] 110.

a legbiztosabb hely a világon – az oroszlán torka előtt van!”¹²⁵ Vigyáznia kell azonban, mert a túlzott bizalom óvatlanná tesz, a kevés pedig tűrhetetlenné. Legyen bőkezű, de ne pazarló; takarékos, de ne fősvény. „A fejedelemnek valamennyi felsorolt jónak tartott tulajdonsággal rendelkezniük kellene, de minthogy az emberi viszonylatok miatt ez amúgy sem lehetséges, a fejedelem legyen óvatos, hogy kerülje azon rossz tulajdonságok hírét, amelyek államától megfoszthatnák, de ha módja van rá, még azokat is, melyek ezzel a veszéllyel nem fenyegetik, ámbár, ha nem tudja megtenni, ezekben inkább elengedheti magát. Azzal se törődjék, ha olyan rossz tulajdonságokat tételeznek fel róla, melyek nélkül nehezen tudná hatalmát megőrizni, mert ha jól meggondoljuk a dolgot, mindig akad olyasmi, ami erénynek látszik, de gyakorlása a fejedelem romlását okozhatja, míg más tulajdonság, ha kárhozatosnak látszik is, általában jólétbe és biztonságba kerül.”¹²⁶

Erasmus fejedelme legyen istenfélő, jó, jámbor, kegyes, kedves, szelíd, szorgalmas, törekvő, nyugodt, megfontolt, okos, bölcs, tapasztalt, tanult, mértékletes, előrelátó, éber. *„Ahol választják a fejedelmet, ott nem a leszármazását, küllemét nézik, hanem inkább jellemét, belső tulajdonságait, hogy idővel zsarnokságra képes-e törni.¹²⁷ „Egy országot is arra kell elsősorban bízni, aki királyi adottságokkal előz meg másokat, mégpedig bölcsességgel, igazságossággal, mértékletességgel, előrelátással és a köz javára való törekvéssel.”¹²⁸ Ne legyen élvhajász, kéjenc. „Nem elég, ha a fejedelem mentes minden gaztettől, mentesnek kell lenni a gaztettnek még a gyanújától és a látszatától is.”¹²⁹ A fejedelem *„zárjon ki tetteiből minden indulatot, s mindenben ésszerű ítéletet alkalmazzon.”¹³⁰ „Inkább akarj igazságos férfi lenni, mint igazságtalan fejedelem.”¹³¹ A fejedelem nem tévedhet, mert sok emberért felel, azaz tökéletesnek kell lennie, de legalábbis tévedhetetlennek. „Az egyéni indulatokat mindig győzze le a tisztesség tisztelete és a közösség haszna.”¹³²**

¹²⁵ Uo. 123.

¹²⁶ MACHIAVELLI 1978 52.

¹²⁷ ERASMUS 1987 10.

¹²⁸ Uo. 11.

¹²⁹ Uo. 115.

¹³⁰ Uo. 35.

¹³¹ Uo. 29.

¹³² Uo. 29.

IV. A pokol mint szent cél? – Összegzés

A humanisták fő kérdése a kormányozhatóság feltételei, ezen belül az erkölcsös uralom mikéntje körül forgott. „A cél szentesíti az eszközt” toposz szerint – amely így, szó szerint nem található meg *A fejedelemben* –, a végállapot jó, míg az út hozzá rossz. „A pokolba vezető út is jó szándékkal van kiköveztve” közmondás alapján a végállapot a rossz, az út nem. Melyik érvényesül a kormányzáskor, ha jót akar az uralkodó? A történelem mindegyik fejedelem- és állammodellre adott lehetőséget és választ is. Ugyanakkor látjuk, hogy a gazdagság, erő-hatalom, bölcsesség hármásából, amit külön-külön írtak le, az uralkodók – ill. általában az emberek – jó, ha kettővel rendelkeznek, és egyik sem következik szükségszerűen a másikból.

Morus *Utópiájáról* írja Chambers „*nincs olyan mű, amely kedvesebb lehet egy radikális szívének. [...] Utópia roppant erényes és puritán állam, ahol kevesen éreznék egészen jól magukat közülünk; mindamellet az Utópia szót továbbra is egy boldog, paradicsomi ország megjelölésére használjuk, amelynek egyetlen hibája az, hogy túlságosan boldog és eszményi ahhoz, hogy megvalósítható legyen.*”¹³³ Utópia később többek között a falanszterek, utópista szocialisták, kommunisták mintaállama lett. Utópia nem létezik, és nem is tudták megvalósítani, mégis vezérfonalként, álmoként tovább él a társadalommal foglalkozók képzeletében. Ez az édes álmok a történelemben valahogy mindig keserű ébredéssel járt.

Morus viszont megsejtette álmának megvalósíthatatlanságát. Az Utópia végén így ír: „*Sok olyan dolog van a seholszigetiek államában, amit mifelénk is szeretnék látni. De alig remélem!*” Mario Pucci megfogalmazásában: „*Figyelemre méltó könyv, mondhatnám kivételes. Szerfölött merész eszméket tartalmaz, s annak a világnak képtelenségét és igazságtalanságát fejezi ki, amelyben élünk. Orvosság rá az »utópia«, amint a címe mutatja, de a következő századokban, ki tudja...*”¹³⁴

„*Machiavelli tragédiája, hogy művei forrásul s igazolásul szolgáltak mindenhez; humanista álma politikus gazemberséggé silányult a rossz utódok kezében.*”¹³⁵ A Machiavellivel teljesen egyetértők az államot, az állam létét a legfőbb jónak, eszménynek tekintik, és aki ezt megvalósítja, az sem lehet rossz, sőt! A történelem során számos ilyen személlyel találkozhatunk a diktatúrákban. Ha belegondolunk, hogy a béke nevében milliókat öltek meg, akkor ez sem rosszabb érvelés annál. Machiavelli

¹³³ CHAMBERS 1971 130.

¹³⁴ PUCCI 1992 15.

¹³⁵ SZIGETHY 1977 91.

tényekben gondolkodik. Konkrét politikai események alapján, történelmi tényekkel dolgozik, ezek az érvei, nem pedig merő doktrínák. Realista, az érdeklő, milyen az ember, nem pedig az, milyennek kellene lennie. Nem azt írja le, hogyan kellene egy államot kormányozni, hanem azt, miként lehet. A politikai elkötelezettség problematikája nem érdekli. Azt kutatja, mi tesz egy kormányzatot erőssé, mi teszi lehetővé a politikai szabadság fenntartását, és hogyan lehet a politikai hatalmat a legkönnyebben megszerezni és megtartani.¹³⁶ A nyers tapasztalat maró fájdalmát tényként kezeli. Ez adja szatirikusságát. *„Dicséretes, ha a fejedelem megtartja adott szavát, őszinteséggel és nem ravaszsággal él. Napjainkban mégis azt tapasztaljuk, hogy a szószegő uralkodók vittek véghez nagy dolgokat, kik az emberek eszén kifogtak; ezek végül is többre vitték, mint akik igazul cselekedtek.”*¹³⁷

Machiavellinél az a norma érvényesül, hogy az állam maradjon fenn és virágozzék. A legfőbb cél az állam fennmaradása, kizárólag ez ad érvényt a normának. A végrehajtó, a fejedelem nem mérlegelhet, nem moralizálhat, mert ha a jót, az erkölcsöt nézi döntéseinél, akkor döntésének célja már az erkölcs megvalósítása lenne, és nem az állam fennmaradása. Nem szabad normát váltani, ha el/megítéljük Machiavelli fejedelmét. A norma alanya az állam (akinek cselekednie kell) maradjon fenn, érvényesüljön, a norma tárgya (amit szabályoz), hogy miként maradjon fenn, fejlődjön, gazdagodjon, de ezt a magatartást Machiavelli nem részletezi, csak azt tudjuk, hogy a fejedelemnek kell végrehajtania. Ha tekintetbe vesszük az erkölcsöt, akkor a norma alanya a fejedelem lesz, tárgya az erkölcsös döntéshozás, célja pedig az erkölcs, a jóság megvalósítása. A kettő eltérő koordináta rendszer. Amikor ítélünk, kizárólag összehasonlítható dolgokból kell kiindulnunk, és nem lehet változtatni a viszonyítási rendszereket. Machiavellinél a feladat legitimál, aki a feladatot elvállalja, az a megoldáshoz vezető utat is vállalja. Ami pedig igazol, az az eredmény. Machiavelli csak eredményben gondolkodik. Az más kérdés, hogy ugyanazt az eredményt más úton is el lehet-e érni, de ez olyan folyamat, ahol vagy mindenki ugyanúgy viselkedik, vagy akinek a magatartása eltér, az előnyt szerezhethet, például ha csak egy állam használ erőszakot a konfliktusok megoldásához. Machiavelli ezzel a realista szemléletmóddal létrehozta a modern politikatudományt. A politikát mint önálló szabályokkal, összefüggésekkel rendelkező folyamatot vizsgálta, ebben a tekintetben csak az okok és következmények érdekelték. Ő sem vetette el az erkölcsöt, ám tudta,

¹³⁶ ANTALFFY 1986 39-47.

¹³⁷ MACHIAVELLI 1978 58.

hogy az nem tartozik a politika világához. Az utókor Machiavellin töltötte ki azt a haragját, amelyet ez a fájdalmas felismerés ébresztett benne.

Erasmust nem ítélték halálra életében, de szent sem lett halála után. Nem bélyegezte meg az utókor. Erasmus a mértékletesség, a függetlenség, az erény példája volt életében is. A vallási kérdések előtörésével, a reformáció kezdetével ő sem tudott annyira független maradni, mint szeretett volna. Vallási semlegesség nélkül a függetlenség is nehéz, ha nem lehetetlen. Ugyanakkor *„az az eszme, amelyik nem tért át a valóságra, még sem legyőzöttnek, sem hamisnak nem bizonyult, s a szükséglet, bármilyen messze tolódjék is el a megvalósulása, nem szűnik meg továbbra is szükséglet maradni.”*¹³⁸ Erasmus megítélése mértékletes volt a vallásháborúk után. Ma az azonban az európaiság, a független szabad gondolkodás példaképe, aki a tudást, a megismerést és nem a vagyoni javakat vagy a hatalmat jelképezi. Utópia polgára az lehet, aki hisz a halhatatlanságban.¹³⁹

Morus Tamás, Niccolò Machiavelli, Rotterdami Erasmus Európát mint kulturális egységet, történeti fogalmat formáló alakjakkal, nézeteikkel Európa halhatatlan polgáraivá váltak. Reneszánsz témáról írva nem követünk el anakronizmust, ha ókori példával zárjuk a dolgozatot. Stefan Zweig Erasmus idealizmusától meghatottan így fejezi be egyik könyvét: *„azok az eszmék hatnak tovább erkölcsi hajtóerőként az új nemzedékben, amelyek nem koptak el, nem kompromittálták önmagukat a megvalósulásban. Csak a teljesítetlen ideálok térnek örökké vissza az emberiséghez.”*¹⁴⁰ Ennek alapján kijelenthetjük, hogy Erasmus a remény Machiavelli Pandora szelencéjéből.

Felhasznált irodalom

Ács Pál: Erasmus és a 16. századi magyar értelmiség; in: „Az idő ósága;” Osiris, Budapest, 2001.

ALMÁSI Miklós: Machiavelli: A hatalom racionalizmusa. In: uő.: Az értelem kalandjai; Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980.

ANTALFFY György: Machiavelli és az állam tudománya; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1986.

BÁN Imre: Morus és Erasmus; in: Uő.: Költők, eszmék, korszakok; Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997.

¹³⁸ ZWEIG 1993 178.

¹³⁹ MORE 2002 140.

¹⁴⁰ ZWEIG 1993 178.

BURCKHARDT, Jacob: A reneszánsz Itáliában; ford. Elek Artúr; Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1978.

BURKE, Peter: Az olasz reneszánsz; ford. Bérczes Tibor, Osiris, Budapest, 1999.

CHAMBERS, Raymond Wilson: Morus; ford. Nyilas Vera, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971.

ENDREI Walter: A középkor technikai forradalma; Magvető, Budapest, 1978.

ERASMUS, Desiderius: A keresztény fejedelem neveltetése; ford. Csonka Ferenc 1987,

GOBINEAU, Joseph Arthur: A renaissance; ford. Székely István [é.n.] Franklin Társulat, Budapest

HELLER Ágnes: A reneszánsz ember; Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

HERMANN Zsuzsanna: Cesare Borgia; Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1969.

HUIZINGA, Johan: Erasmus; ford. Gera Judit, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1995.

HUIZINGA, Johan: A reneszánsz problémája. In: A történelem formaváltozásai; ford. Radnóti Miklós, Maecenas, Budapest, 1997.

KRISTELLER, Paul Oskar: Szellemi áramlatok a reneszánszban; ford. Takács Ferenc, Magvető, Budapest, 1979.

MACHIAVELLI, Niccolò: A fejedelem; Machiavelli művei I.; Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978.

MASSON, Georgina: Impéria impériuma, Kurtizánok a reneszánsz kori Itáliában; ford. Kinszki Judit, Magvető, Budapest, 1977

MORE, Sir Thomas: Utópia; ford. Kardos Tibor; Szt. István Társulat, Budapest, 2002.

NIGG, Walter: Morus Tamás a lelkiismeret szentje; ford. Fr. Mihály, [é.n.], Budai Ferences Rendház, Budapest

PUCCI, Mario V.: Morus Tamás; ford. Tűzkő Lajos, Agapé, Szeged, 1992.

SZIGETHY Gábor: Machiavellizmus; 1977, Budapest, Magvető Könyvkiadó

TARNAS, Richard: A nyugati gondolat stációi; ford. Lázár A. Péter, Aduprint, Budapest, 1995.

TÓTA Péter Benedek: Kinek Se-hol-se-jó? (Az Utópia abszurd dicsérete). In: Utópiák és ellenutópiák; szerk. Bényei Tamás és Kroó Katalin, L'Harmattan, Budapest, 2010.

TÓTH J. Zoltán: Utópia vagy eszményi társadalom? In: Jogelméleti Szemle 2003/1. szám. szeptember 15. (Megjegyzések Morus Tamás művéhez) <http://jesz.ajk.elte.hu/toth13.html> (2012. 01. 31.)

VÁRKONYI Gábor: Kormányzási elvek vagy atyai jótanácsok? I. Rákóczi György fiához írt intelmei. In: szerk. Steinert Ágota: Évek és színek, Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére; Kortárs Kiadó, Budapest, 2005.

ZWEIG, Stefan: Rotterdami Erasmus diadala és tragédiája; ford. Horváth Zoltán, Holnap Kiadó, 1993.

The Three Theorians of the 16th Century – What does the 'Good Prince' mean?

A comparative analysis of sources under aspect of state theory

Summary

This analysis examines the theory of state of the three great humanist of the 16th century i.e. Thomas More, Desiderius Erasmus and Niccolò Machiavelli. All of their work is a utopia, More's is the utopia of the institutions, Machiavelli's is that of the efficiency and Erasmus' is that of ideal benevolence. Their portrait of the Prince i.e. the Power itself is in the focus. The study uncovers that these three portrait regarding the concept of the prince is the three main pole of the humanist state theory. More's is the antecessor of the constitutional monarchy because the power is in the hand of the elected insitutions. Machiavelli's is the other pole with his strong and powerful absolute prince, and the prince of Erasmus in theory is like the ancestor that of the enlightened absolutism. All the other form of governments are the combinations of these three cornerstones.

Sorbán Kinga

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: Finszter Géza egyetemi tanár

Az informatikai bűncselekmények elleni fellépés az Egyesült Államokban

1. Bevezetés

Az informatikai bűncselekmények elleni fellépés kialakulásának vizsgálata, illetve az ebbe a bűncselekményi körbe tartozó deliktumok vizsgálata során nem hagyhatjuk figyelmen kívül az Egyesült Államokat. Az Egyesült Államok az informatikai bűncselekmények őshazája, és az ország az elsők között ismerte fel azt, hogy az információtechnológiai eszközök fejlődése és a széles rétegek számára való elérhetősége a számtalan lehetőség mellett veszélyforrásokat is rejt magában. A tanulmányom célja annak bemutatása, hogy az Egyesült Államokban miként határozzák meg az informatikai bűncselekmények körébe tartozó deliktumokat, illetve mely szervezetek segítik az ilyen típusú bűncselekmények elleni hatékony fellépést. Az értekezés négy nagyobb témakörre bontható.

Az első rész azokat a definíciókat veszi számba, amelyekkel az Egyesült Államokban az informatikai bűncselekményeket leírják. Ahogy Európában, úgy az Amerikai Egyesült Államokban sincs egységes elnevezése az informatikai bűncselekményeknek. Általánosságban elmondható, hogy az egyes fogalmak jelentése és használata ugyanannyira zűrzavaros, mint a kontinentális jogban. A második rész azzal foglalkozik, hol helyezkednek el az Egyesült Államok jogrendszerében az egyes deliktumok. Mivel „*az Egyesült Államokban szövetségi rendszer működik, az informatikai bűncselekmények szabályozása is kétszintű: a szövetségi informatikai büntetőjog egységes, mindent magába foglaló rendszer, a területi hatálya az Amerikai Egyesült Államok teljes területére kiterjed, az állami informatikai büntetőjog azonban mindenhol eltérő, mind az 50 szövetségi állam (valamint a kolumbiai körzet) informatikai büntetőjoga csak az adott állam területén érvényes.*”¹ Egyrészt terjedelmi okokból, másrészt azért mert az egyes államok rendszerei között sokszor nagy az átfedés,

¹ Eoghan CASEY 2011.: 85.

értekezésem kizárólag a szövetségi szintet tárgyalja. A harmadik rész taglalja az egyes deliktumokat, amelyeket a fenti törvények büntetni rendelnek. Az amerikai jogban megjelenő informatikai elemet tartalmazó bűncselekményeket többféleképpen lehet csoportosítani. Az egyik ilyen csoportosítás a számítógép bűncselekményben játszott szerepeit veszi alapul, létezik azonban történeti jellegű csoportosítás is. A tisztán informatikai jellegű bűncselekmények között bemutatom a hackelést, a kártékony programok (malware) készítését és terjesztését, valamint a számítógépes csalás egyes eseteit. Az informatikai elemet tartalmazó, de nem tisztán informatikai bűncselekmények körében igen sokféle tényállás található, amelyek között a legjelentősebbek a tartalommal kapcsolatos bűncselekmények (pl. a gyermekpornográfia, szerzői jog megsértése), a személyazonosság lopás, a zaklatás, valamint a napjainkban kialakult ún. cyberbullying. A negyedik rész az informatikai bűncselekmények elleni fellépés rendszerével foglalkozik, különös tekintettel azokra a nyomozó hatóságokra, amelyek az informatikai bűncselekmények elleni küzdelemben részt vesznek. A tanulmány a szövetségi szintű fellépésre koncentrálva mutatja be a Nemzeti Kiberbiztonsági és Kommunikációs Integrációs Központ (National Cybersecurity and Communications Integration Center), a titkosszolgálaton belül működő Elektronikus Bűncselekmények Elleni Munkacsoportok (Electronic Crimes Task Force), valamint a Szövetségi Nyomozóirodán belül működő kiberbűnözési egységek (Cyber Task Force) munkáját.

2. Az informatikai elemet tartalmazó bűncselekményeknél használt definíciók

Ahogy Európában, úgy az Amerikai Egyesült Államokban sincs egységes elnevezése az informatikai bűncselekményeknek. Általánosságban elmondható, hogy az egyes fogalmak jelentése és használata ugyanannyira zűrzavaros, mint a kontinentális jogban. Marije T. Britz az informatikai bűncselekményekkel kapcsolatban összesen 4 féle fogalmat azonosított², ezek:

- számítógépes bűncselekmény
- számítógéppel kapcsolatos bűncselekmény
- digitális bűncselekmény
- kiberbűncselekmény

A számítógépes bűncselekmény (*computer crime*) fogalmát Britz úgy határozza meg, mint olyan általános fogalmat, amelyet azokra a

² Marije T. BRITZ 2013.: 6.

bűncselekményekre használunk, amelyeket számítógéppel követtek el. Ez az általános fogalom magában foglalja mind az internetes, mind az offline cselekményeket, így például az alkatrészlopást, a hamisítást, a szerzői jog megsértését, a hackelést és a gyermekpornográfiát. Számítógéppel kapcsolatos bűncselekmények alatt (*computer related crime*) olyan cselekményeket ért, amelyekben a számítógép csak érintőlegesen van jelen, például amikor a lopás részleteit e-mailben beszélnek meg az elkövetők. Digitális bűncselekménynek (*digital crime*) tekinti azokat a bűncselekményeket, amelyekben az elektronikus adat van kiemelt helyen, tehát az elektronikus adatokhoz való jogosulatlan hozzáférést, az elektronikus adatok jogosulatlan terjesztését, megváltoztatását, törlését vagy károsítását. Kiberbűncselekmény (*cybercrime*) elnevezés alatt pedig kifejezetten azokat a cselekményeket érti, amelyeket az interneten keresztül követtek el.

Hasonló rendszert állított fel Eoghan Casey is, aki a számítógépes bűncselekmény, illetve a számítógéppel kapcsolatos bűncselekmény kategóriáit nevesíti,³ azonban nem ad egzakt definíciókat, hanem mindegyik kategóriát az általa lefedett bűncselekményi körbe tartozó deliktumok példalózó felsorolásával azonosítja. Megjegyzendő, hogy ezek a kategóriák egymástól nem függetlenek, hanem inkább rész-egész viszonyban állnak egymással, hiszen az egyes bűncselekmények egyszerre több kategóriába is sorolhatóak. Jó példa erre a hackerek tevékenysége, akik az interneten keresztül jogosulatlanul lépnek be egy számítógépre, ezáltal a tevékenységük egyben számítógépes bűncselekmény és kiberbűncselekmény is. A belépés során ezen felül hozzáférhetnek adatokhoz, megváltoztathatják, illetve törölhetik azokat, így a cselekedetük egyben digitális bűncselekménynek is minősül.

Kiemelendő, hogy a számítógépes bűncselekmények kizárólag azoknak az eszközökkel összefüggésben követhetők el, amelyek az amerikai jog alapján számítógépnek minősülnek. Az Amerikai Egyesült Államok Kódexe a 18. cím 1030. §-ban határozza meg a számítógép fogalmát. A törvény szerint *„a számítógép olyan elektronikus, mágneses, optikai, elektrokémiai vagy egyéb nagysebességű adatfeldolgozó eszközt jelent, amely logikai, matematikai vagy tárolási funkciókat lát el, ezen felül magában foglal olyan adattárolásra vagy kommunikációra szolgáló szerkezetet, amely közvetlenül kapcsolódik az eszközhöz vagy párhuzamosan működik azzal, kivéve az automatizált írógépeket, zsebszámológépeket és hasonló eszközöket.”*⁴ Mint láthatjuk a törvény a számítógép kifejezést rendkívül

³ Eoghan CASEY 2011.: 37.

⁴ U.S. Code 18. cím 47. fejezet 1030 § (e)(1) - <http://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title18-section1030&num=0&edition=prelim> (2016. 02.11.)

tág értelemben használja, szemben annak hétköznapi értelmével. A számítógép kifejezést a mindennapi szóhasználatban hajlamosak vagyunk kizárólag az asztali számítógépekre vagy laptopokra vonatkoztatni, elfeledkezünk azonban arról, hogy az információtechnológia fejlődése rendkívüli mértékben megnövelte a fenti komplex számítási feladatok elvégzésére képes eszközök körét. Ennek megfelelően számítógépnek minősülnek a desktopok (asztali számítógép) és a laptopok mellett a táblagépek, a játékkonzolok, az okostelefonok, a szervergépek, PDA-k és egyes nyomtatók is.

3. Az informatikai elemet tartalmazó bűncselekményekkel kapcsolatos jogszabályok kialakulása és fejlődése

*„Mivel az Egyesült Államokban szövetségi rendszer működik, az informatikai büntetőjognak két szintje van: a szövetségi informatikai büntetőjog, valamint az állami informatikai büntetőjog. A szövetségi informatikai büntetőjog egységes mindent magába foglaló rendszer; a területi hatálya az Amerikai Egyesült Államok teljes területére kiterjed. Az állami informatikai büntetőjog azonban mindenhol eltérő; mind az 50 szövetségi állam (valamint a kolumbiai körzet) informatikai büntetőjoga csak az adott állam területén érvényes.”*⁵ Az Egyesült Államokban először 1984-ben született olyan törvény, amelyben kifejezetten informatikai bűncselekményekkel kapcsolatos rendelkezéseket is találunk, ez az 1984. évi átfogó bűnüldözési törvény (*Comprehensive Crime Control Act, 1984*). Az úgynevezett „hackertörvényt” azonban számtalan kritika érte, Marije T. Britz szerint⁶ például a jogszabály azért sem bizonyult hatékonynak mivel a nyelvezete kétértelmű volt, ezen felül túl nagy hangsúlyt fektetett a pénzügyi jellegű információkra. A rendelkezéseket 1986-ban módosította a számítógépes csalásról és számítógépes visszaélésekről szóló törvény (*Computer Fraud and Abuse Act, 1986*), amelynek a megalkotása óta több rendelkezése is módosult. A módosítások között említést érdemel az 1996. évi nemzeti információs infrastruktúra védelméről szóló törvény, (*National Information Infrastructure Protection Act*), amely több ponton módosította elődjét, és megalkotására Marije T. Britz szerint⁷ azért volt szükség, mert az 1986-os törvény csak a hackerek illetve az olyan egyének felelősségre vonására volt alkalmazható, akik jogosulatlanul léptek be vagy jogosultságukat túllépve bent maradtak egy számítógépes rendszerben. Nem fedte le azonban az olyan egyéb bűncselekményeket, amelyeket

⁵ Eoghan CASEY 2011.: 85.

⁶ Marije T. BRITZ 2013.: 191.

⁷ Marije T. BRITZ 2013.: 193.

számítógép felhasználásával követtek el, illetve amelyek számítástechnikai eszközökkel álltak kapcsolatban. A nemzeti információs infrastruktúra védelméről szóló törvény kiegészítette az 1986-os hackertörvényt olyan új tényállásokkal, amelyek a számítógépekhez kapcsolódó informatikai bűncselekményeknek jóval szélesebb körét fedik le.

Az informatikai bűncselekmények kapcsán említést kell tennünk a gyermekpornográfia elleni fellépés érdekében született törvényekről is. A gyermekpornográfia ugyan nem tisztán informatikai jellegű bűncselekmény, de az elkövetésében (gyermekpornográf anyagok elkészítése, tárolása, terjesztése) az internet anonim jellegének köszönhetően ma már domináns az információtechnológiai elem. Az Egyesült Államokban az első gyermekpornográfia kérdésével foglalkozó törvény az 1977. évi a gyermekek szexuális kizsákmányolástól való védelméről szóló törvény volt, ez azonban még nem tartalmazott semmilyen technológiára utaló elemet. Az 1996. évi gyermekpornográfiától való védelemről szóló törvény (*Child Pornography Protection Act – CPPA*) azonban kiterjesztette a tilalmat azokra a képekre is, amelyeket digitálisan módosítottak és ezáltal válnak gyermekpornográfiának minősülő anyagokká. Marije T. Britz leírja,⁸ hogy ez a rendelkezés sok vitát váltott ki, a Legfelsőbb Bíróság pedig később alkotmányellenessé nyilvánította azt. Az *Ashcroft vs. Free Speech Coalition* ügyben⁹ a bíróság kimondta, hogy a gyermekpornográfia fogalma, amennyiben magába foglalja az olyan anyagokat, amelyekről úgy tűnik, hogy valódi gyermekeket ábrázolnak, alkotmányesértő. A döntésben a bíróság kifejtette, hogy az igazi gyermekeket ábrázoló pornográf anyagok betilthatók, mivel való gyermekek válnak áldozattá. A virtuális gyermekpornográfia azonban nem büntethető, mivel véleménynyilvánításnak minősül, és az ilyen anyagok megalkotása semmilyen emberi lénynek nem okoz sérelmet. Az *Ashcroft* döntést követően fogadta el a kongresszus a gyermekek kizsákmányolása elleni büntető-eljárásjogi intézkedésekről és egyéb eszközökről szóló törvényt 2003-ban (*Prosecutorial Remedies and Other Tools to End the Exploitation of Children Today - PROTECT*).

1998-ban fogadták el a személyazonosság lopás és személyazonosság másolás elleni fellépésről szóló törvényt (*Identity Theft and Assumption Deterrence Act - ITADA*), amely az első olyan törvény, amely bűncselekménnyé nyilvánítja egy másik személy személyazonosságával való visszaélést. Részben a személyazonossággal kapcsolatos

⁸ Marije T. BRITZ 2013: 194.

⁹ Eoghan CASEY 2011.: 97.

visszaéléseket szabályozza a 2003-ban elfogadott Tisztességes és Pontos Hitelügyletekről szóló törvény (*Fair and Accurate Credit Transactions Act - FACTA*), amely olyan fogyasztóvédelmi rendelkezéseket tartalmaz, amelyek lehetővé teszik a személyazonosság csalás, illetve lopás hatékony bejelentését. 2004-ben a kongresszus elfogadta a személyazonosság lopás büntetési tételének növeléséről szóló törvényt (*Identity Theft Penalty Enhancement Act*), amely növeli azoknak a személyazonosság lopásoknak a büntetési tételét, amelyeket egy másik bűncselekmény elkövetése céljából követnek el. A törvény továbbá kötelezővé teszi a szabadságvesztés büntetést az olyan bizalmi pozícióban lévő alkalmazottakkal illetve egyénekkal szemben, akik személyazonosságlopás elkövetése céljából adatokat loptak. 2008-ban vezették be a Személyazonosság lopással kapcsolatos rendelkezések végrehajtásáról és kárpótlásról szóló törvényt (*Identity Theft Enforcement and Restitution Act*), amely kiterjesztette azoknak a tevékenységeknek a körét, amelyek személyazonosság lopásnak minősülnek, további olyan intézkedéseket vezetett be, amelyek elősegítik az áldozatoktól ellopott vagyon visszaszerzését.

4. Az informatikai elemet tartalmazó bűncselekmények csoportosítása

A fenti részben bemutatam azokat a törvényeket, amelyekben az informatikai elemet tartalmazó bűncselekmények megjelennek. Ebben a részben azokat a deliktumokat tárgyalom, illetve csoportosítom, amelyek az egyes törvényi tényállásokban megjelennek. Az amerikai jogban megjelenő informatikai elemet tartalmazó bűncselekményeket többféleképpen lehet csoportosítani. Az egyik ilyen csoportosítás a számítógép bűncselekményben játszott szerepeit veszi alapul. Eohan Casey¹⁰ a számítógép lehetséges szerepeinek vizsgálatakor egy Donn Parker által összeállított csoportosításra hivatkozik, mely szerint:

- a számítógép fizikai valójában az elkövetés tárgya: ez a helyzet azoknak a bűncselekményeknek az esetében, amikor a számítógép fizikai komponensére követik el a bűncselekményt, pl. ellopják, vagy megrongálják azt. Az informatikai elem ezekben a bűncselekményekben valójában csak esetleges, így ezek a deliktumok nem számítanak számítógépes bűncselekményeknek;
- a számítógépes környezet az elkövetés tárgya azokban az esetekben, amikor az adott bűncselekményt, számítógépes

¹⁰ Eohan CASEY 2011.: 40.

rendszerre, programra, vagy számítógépben tárolt adatra követik el. Ezek a bűncselekmények a klasszikus számítógépes bűncselekmények pl. a hackelés, a számítógép megfertőzése kártékony programokkal (malware) stb.;

- a számítógépes környezet a bűncselekmény eszköze, amikor az elkövető olyan bűncselekményt követ el információtechnológiai környezetben, amely egyébként számítógép felhasználása nélkül is elkövethető lett volna. Ebbe a körbe tartoznak a tartalommal kapcsolatos bűncselekmények, mint a gyermekpornográfia, illetve a szerzői jog megsértésével kapcsolatos bűncselekmények;
- a számítógép lehet az elkövetés szimbóluma: ez utóbbi esetben a számítógépnek nem kell feltétlenül jelen lennie a bűncselekmény elkövetése során, elkövető csupán arra hivatkozik. A szerző olyan csalást hoz fel példaként, amelyben az elkövető a megtévesztés során arra hivatkozott, hogy hozzáférése van bizonyos speciális számítógépes programhoz.

Véleményem szerint azonban a számítógép bűncselekményben játszott szerepei nem, illetve csak részben szolgálhatnak alapul az informatikai bűncselekmények tényleges csoportosításához. Ha a számítógépek bűncselekményekben játszott szerepeit vennénk alapul maguknak az informatikai bűncselekményeknek a csoportosításában, akkor könnyen azt találnánk, hogy a világ összes bűncselekménye informatikai bűncselekménynek minősül. E tekintetben fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy meg kell egymástól különböztetni az információtechnikai elemet tartalmazó bűncselekményeket a szűkebb értelemben vett informatikai bűncselekményektől. Az előbbi csoportosítás utolsó eleme pl., azaz amely szerint a számítógép az elkövetés szimbóluma is lehet, nem olyan ismérv, amely alapján egy bűncselekményt informatikai bűncselekménynek lehetne minősíteni (noha kétségtelen, hogy megjelenik információtechnikai elem). A számítógépre illetve a számítógépes programra való hivatkozás itt csupán igen távoli összefüggésbe vonható a tényleges információtechnológiai környezettel.

Marije T. Britz¹¹ történeti jellegű csoportosítást használ, s ez alapján két kategóriába sorolja az informatikai elemet tartalmazó bűncselekményeket:

- tradicionális számítógépes bűncselekmények: ezek azok, amelyek a fejlettebb infokommunikációs eszközök szélesebb rétegek számára való elérhetővé válásával egyidőben jelentek meg. Tradicionális számítógépes bűncselekménynek számít a hackelés, a phreaking, az

¹¹ Marije T. Britz 2013.

alkatrészlopások, valamint a szellemi tulajdon megsértésével kapcsolatos korai bűncselekmények;

- kortárs számítógépes bűncselekmények: ezek megjelenését Britz az internet széles körben való elterjedésének tulajdonítja. A kortárs számítógépes bűncselekmények között 6 alkategóriát különböztet meg, ezek:
 - beavatkozás a számítógép jogszerű működésébe: DOS támadások, kártékony programok (vírusok, férgek) használata, kiberterrorizmus;
 - információlopás és szerzői jogsértés: ipari kémkedés, személyazonosság lopás, személyazonosság csalás;
 - tiltott anyagok terjesztése: gyermekpornográfia, tiltott szerencsejáték, rasszista anyagok;
 - fenyegető kommunikáció: zsarolás, zaklatás, „cyberbullying”;
 - csalás: aukciós csalás, hitelkártyacsalás stb.;
 - kiegészítő bűncselekmények: pénzmosás.

Britz felosztásával az a legfőbb probléma, hogy a technológia rendkívül gyors ütemű fejlődése miatt a határvonal a tradicionális és a kortárs informatikai bűncselekmények között egyre elmosódottabbá válik. A felosztás már a hackelés esetében is kérdéses, hiszen igaz, hogy a jelenség már az 1960-as években jelen volt az Egyesült Államokban, a személyi számítógépek és mobil eszközök rohamos elterjedésével reneszánszát éli a cselekmény. Megjegyzendő továbbá, hogy a csoportosításnál olyan szempontokra lenne szükség, amelyek időállóak és amennyiben lehetséges technológia-semlegesek.

Susan W. Brenner szerint¹² az informatikai bűncselekmények 3 csoportba sorolhatóak:

- azok a bűncselekmények, amelyekben az információs rendszer az elkövetés tárgya (célpontja). Ide tartozik a hackelés, a malware-ek, azaz a kártékony programok terjesztése és a DDoS (vagyis a túlterheléses) támadás;
- azok a bűncselekmények, amelyekben a számítógép az elkövetés eszköze. Ebbe a kategóriába tartozik a számítógépes csalás, a zaklatás, a hamisítás, a terrorizmus, a tiltott szerencsejáték, a rágalmozás, a gyűlöletkeltés és a gyermekpornográfia;
- azok a bűncselekmények, amelyekben a számítógép csak esetlegesen van jelen, vagyis nem a bűncselekmény tárgya és nem is annak eszköze, azonban például értékes bizonyítékok találhatóak rajta. A szerző Melanie McGuire esetét hozza példának, amelyben az

¹² Susan W. BRENNER 2010.: 39.

elkövető egy internetes keresőszolgáltatást használt arra, hogy ismereteket szerezzen arról, hogy „*hogyan kell elkövetni egy gyilkosságot*” és „*hogyan lehet illegálisan lőfegyvert vásárolni*”.¹³

Mivel az utóbbi csoportosítás mutatja a legnagyobb mértékű hasonlóságot az európai – a kiberbűnözésről szóló egyezmény által felállított – rendszerhez, a továbbiakban ezt a csoportosítást használom.

4.1. Bűncselekmények, melyekben az információs rendszer az az elkövetés tárgya

A számítógép kétféle minőségében is lehet az elkövetés tárgya: egyrészt mint a fizikai térben létező tárgy, másrészt mint a virtuális térben létező program. Amennyiben a hardware, azaz a számítógép fizikai térben megjelenő komponense az elkövetés tárgya, nem beszélhetünk valódi informatikai bűncselekményről, hiszen az, hogy a cselekményt egy számítógép „ellen” követték el, még nem olyan különös tulajdonság, ami indokolná az adott deliktumra vonatkozó általános szabályoktól való megkülönböztetést. A rongálás például nem minősül másképp akkor, ha az elkövetési tárgy egy számítógép, mint akkor, ha egy gépjármű, az információtechnológiai jelleg kiemelése ilyen szempontból nem logikus és nem is indokolt.

Informatikai bűncselekményről beszélhetünk ellenben azokban az esetekben, amelyekben az információs rendszer programkörnyezete az elkövetési tárgy, hiszen ezekben az esetekben megkülönböztető elem, hogy a cselekmény a virtuális térben valósul meg és elkövetéséhez speciális szaktudás és eszközkészlet szükséges. Az információs rendszer az elkövetés tárgya az úgynevezett „hackelés” (információs rendszer megsértése), a malware-ek (kártékony programok) terjesztése, illetve a DDoS (túlterheléses) támadások esetén.

4.1.1 Hackelés

Hackelésen, azaz a számítógépes rendszer megsértésén az amerikai szövetségi jog azt érti, ha valaki jogosulatlanul belép egy számítógépes rendszerbe (külsős hackelés – *outsider hacking*), illetve a jogosultsága kereteit meghaladva fér hozzá a rendszer egyes részeihez (belső hackelés – *insider hacking*). Ez utóbbi eset típuspéldája a vállalat alkalmazottja, aki a rendszer azon részeihez, illetve a rendszerben tárolt olyan adatokhoz fér hozzá, amelyekre egyébként nem lenne jogosult. A szövetségi büntetőjog azonban az egyszerű, további motiváció nélküli

¹³ Susan W. Brenner 2010.: 46.

belépést, illetve bent maradást, vagyis az úgynevezett „egyszerű hackelést” (*simple hacking*) nem, illetve csak bizonyos feltételek fennállása esetén kriminalizálja. Susan W. Brenner kiemeli, hogy az egyszerű hackereket „nem az motiválja, hogy adatlopást, szabotázst, vagy bármilyen más hagyományos bűncselekményt kövessenek el.”¹⁴ Amennyiben az elkövető a jogosulatlan hozzáférést azért hajtja végre, hogy ezáltal bármilyen egyéb deliktumot elkövethessen, a hackelés pusztán eszközcselekménnyé minősül. Az egyszerű hackelést mindössze három esetben rendeli büntetni az U.S. Code, ezek az 1030. § (a)(3) bekezdésében és az 1030. § (a)(5) bekezdésének (B) és (C) pontjaiban találhatóak:

Az 1030. § (a)(3) így szól: *Aki*

- *szándékosan, az Egyesült Államok bármely minisztériumának vagy ügynökségének nem nyilvános számítógépéhez való hozzáférési jogosultság nélkül hozzáfér olyan minisztériumi vagy ügynökségi számítógéphez, amely kizárólag az Egyesült Államok kormányának használatában van; illetőleg*
- *hozzáfér olyan számítógéphez, amelyet az Egyesült Államok kormánya használ, de ez a használat nem kizárólagos és ezzel a tevékenységével befolyásolja a számítógépnek az Egyesült Államok kormánya általi illetve annak érdekében történő alkalmazását*
a (c) bekezdésben meghatározottak szerint büntetendő.

Az 1030. § (a)(5) pedig a következőket mondja:

Aki (B) szándékosan jogosulatlanul fér hozzá védett számítógéphez és tevékenységének eredményeképp gondatlanul kárt okoz; vagy

(C) szándékosan, jogosulatlanul fér hozzá egy védett számítógéphez és tevékenysége eredményeképp kárt vagy veszteséget okoz

a (c) bekezdésben meghatározottak szerint büntetendő.

A fenti tényállások két kulcselemét indokolt bővebben is megvizsgálnunk. Közös elem, hogy a hackelés csak a már korábban tárgyalt „külsős hackelés” esetében minősül büntetendőnek, vagyis abban az esetben, amikor az elkövető nem rendelkezik jogosultságokkal a rendszer tekintetében. A fenti cselekmények tehát a „belső” elkövető, vagyis az alkalmazottak tekintetében nem minősülnek tényállásszerűnek. Az Egyesült Államok Szenátusának Igazságszolgáltatási Bizottsága¹⁵ több alkalommal is értelmezte, miért indokolt ezen tényállások tekintetében a külsős és a belső hackelés megkülönböztetése. Az (a)(3) esetében azzal érveltek, hogy a jogalkotó szándékosan nem kriminalizálja azt az esetet,

¹⁴ Cybercrime: Criminal Threats from Cyberspace (Crime, Media, and Popular Culture) 1st Edition 51.

¹⁵ United States Senate Committee on the Judiciary <https://www.judiciary.senate.gov/>

amikor egy alkalmazott csupán túllépi a jogosultsága kereteit a saját szervezetén belül. *„Nem nehéz elképzelni olyan alkalmazottat, aki rendelkezik ugyan jogosultsággal egy minisztériumi számítógép tekintetében, azonban elolvas a minisztérium által kezelt olyan adatokat, amelyeket neki nem lenne szabad. Ez különösen igaz ott, ahol a kérdéses szervezetnek nincs egyértelmű módszere arra, hogy elhatárolja, mely személyek milyen adatokhoz jogosultak hozzáférni. A Bizottság ezért úgy hiszi, hogy a közigazgatási szankciók sokkal megfelelőbbek, mint a büntetőjogi szankció.”*¹⁶

Szintén közös elem a tényállásokban, hogy speciális az elkövetési tárgyuk, hiszen az (a)(3) a kormányzati számítógépeket az (a)(5) pedig a védett számítógépeket nevezi meg elkövetési tárgyként. A védett számítógép az amerikai jog szerint tágabb fogalom és magában foglalja a kormányzati számítógépeket is. A U.S. Code szerint *„(e) A védett számítógép olyan számítógépet jelent, amely*

(A) pénzügyet, vagy az Egyesült Államok kormányának kizárólagos használatában áll, illetőleg olyan számítógép, amely nem áll kifejezetten ilyen használatban, de pénzügyet vagy az Egyesült Államok kormánya által vagy annak érdekében használják és a bűncselekményt megvalósító cselekmény befolyásolja a számítógépnek a pénzügyet vagy a kormány általi illetve ezek érdekében történő használatát. Továbbá

(B) amelyet államközi kereskedelemre vagy nemzetközi kereskedelemre, illetve államközi illetve nemzetközi kommunikációra használnak, illetve amelynek a használata érinti ezeket, beleértve azt a számítógépet is, amely az Egyesült Államokon kívül található, azonban olyan módon használják, hogy az hatással van az Egyesült Államok államközi kereskedelmére vagy nemzetközi kereskedelmére, vagy kommunikációjára.” Kormányzati számítógépek ehhez képest kizárólag azok a számítógépek, amelyeket kizárólag az Egyesült Államok kormánya használ, illetve amelyeket az Egyesült Államok kormányának érdekében használnak, továbbá azok a számítógépek, amelyek nem állnak ugyan az Egyesült Államok kormányának kizárólagos használatában, de a használatuk befolyásolja a kormányzati illetve az annak érdekében végzett használatot. A fenti körbe tartozó védett számítógépeken való elkövetésen túl a szövetségi jog nem rendeli büntetni a hackelést, tehát a számítógép feltörése magánhasználatú számítógép esetében nem bűncselekmény. Ismét fel kell hívnunk azonban a figyelmet arra, hogy jelen tanulmány kizárólag a szövetségi jogot vizsgálja, az egyes tagállamok helyi büntetőtvényei kriminalizálják a hackelést a

¹⁶ Charles Doyle 2014.: 4.

magánhasználatban lévő számítógépek esetében is. A tényállások további kulcseleme a szándékosság, vagyis az elkövetőnek tudatában kell lennie annak, hogy jogszerűtlenül fér hozzá egy információs rendszerhez. Brenner szerint a hackelés egyébként is olyan tevékenység, amely magas szintű hozzáértést igényel, így nem követhető el „véletlenül”.

4.1.2. Malware

A malware (*malicious software*) az összefoglaló neve a rosszindulatú számítógépes programoknak. A rosszindulatú szoftverek közé tartoznak a trójai programok, vírusok, férgek, kémprogramok (*spyware*), illetve az agresszív reklámok (*adware*). A rosszindulatú számítógépes programok fajtái folyamatos változásban vannak, hiszen folyamatosan újabb és újabb típusok jelennek meg a piacon. Az Egyesült Államok büntetőjoga az európai, köztük a magyar gyakorlattól eltérően a kártékony programok készítését nem kriminalizálja, kizárólag azokat a magatartásokat rendeli büntetni, amelyek az ilyen programok felhasználásával hozhatók kapcsolatba. A U.S. Code 1030 (a)(5) (A) bekezdése alapján a malware terjesztés tényállása a következő: *Aki tudatosan olyan programot, információt, kódot vagy parancsot továbbít, amellyel szándékosan és arra jogosulatlanul kárt okoz egy védett számítógépben a (c) szakasz szerint büntetendő.*¹⁷ A kártékony programok terjesztésének körében érdemes pár szót az úgynevezett elosztott szolgáltatásmegtagadással járó támadás (*distributed denial of service attack – DDoS*), amely különleges a többi malware terjesztést megvalósító cselekményhez képest, hiszen ebben az esetben a fertőzött számítógép és a megtámadott számítógép különböznek. A DDoS támadások esetében az történik, hogy az elkövető kártékony programmal fertőz meg több számítógépet, amelyek ezáltal a „mester” számítógép által irányítható „zombiszámítógépekké” válnak. A zombiszámítógépek csoportját a botnetet az elkövető arra utasítja, hogy a célszámítógép részére adatcsomagokat küldjenek, olyan mértékben, hogy azok túlterheljék a rendszert. A DDoS támadásokkal kapcsolatban felmerülő legnagyobb probléma, hogy a tényleges elkövetőhöz nagyon nehéz egy lépésben eljutni, hiszen magát a rendszer elleni támadást is „véletlen” fertőzött számítógépek hajtják végre, amelyeknek a tulajdonosai ráadásul lehet, hogy nem is érzékelnek semmit abból, hogy a számítógépük fertőzött lett.

¹⁷ Az Amerikai Egyesült Államok Törvénykönyve (Code of Laws of the United States of America). <https://www.law.cornell.edu/uscode/text> (2016.05. 23.)

4.2. Bűncselekmények, melyekben az információs rendszer az az elkövetés eszköze

Rendkívül színes képet mutatnak azok a cselekmények, amelyekben a számítógép csupán az elkövetés eszközeként van jelen. Ebben a kategóriában megjelennek egyrészt azok az információval való visszaélés jellegű bűncselekmények, amelyeknél a hackelés eszközcselekményként van jelen (számítógépes kémkedés, minősített információkkal való visszaélés, csalás, tiltott jelszó-kereskedelem, illetve a számítógépes zsarolás egyik formája), valamint azok az igen változatos deliktumok, amelyek a számítógép tömeges elterjedése előtt is büntetendők voltak, a számítógép csak az elkövetés módszerén változtatott. Ez utóbbi kategóriába tartoznak az olyan nem tisztán informatikai jellegű bűncselekmények, mint a személyazonossággal való visszaélés, az internetes zaklatás és zsarolás, a gyermekpornográfia, a szerzői jogsértések. Terjedelmi okokból jelen tanulmány csak a tisztán informatikai jellegű bűncselekményeket vizsgálja részletesen.

4.2.1. A számítógépes kémkedés (computer espionage)

A számítógépes kémkedés tényállása vegyíti a hagyományos kémkedés illetve a számítógépes rendszer megsértésének az elemeit: *Aki (1) jogosulatlanul vagy a jogosultsága kereteit túllépve szándékosan hozzáfér egy számítógépes rendszerhez és e cselekedetével olyan információkat szerez meg, amelyeket az Egyesült Államok kormányának végrehajtási rendelete vagy törvénye szerint – honvédelmi, vagy külkapcsolati okok miatt - védeni kell a jogosulatlan nyilvánosságra hozataltól, vagy olyan adatokhoz fér hozzá, amelyek az 1954. évi atomenergia törvény 11. §-ának y bekezdése által meghatározott bizalmas adatoknak minősülnek, továbbá alappal feltételezhető, hogy az ily módon megszerzett információt fel lehet használni az Egyesült Államok sérelmére, illetve bármely külföldi nemzet előnyére, továbbá ezeket az információkat akaratlagosan olyan személy részére, aki megszerzésükre nem jogosult, közli, továbbítja vagy átadja, hozzájárul ezen információk közléséhez, továbbításához vagy átadásához, illetve az előbbieket megkísérli, vagy aki ezeket az információkat visszatartja és nem adja át őket az Egyesült Államok erre jogosult tisztjének vagy tisztviselőjének, a (c) bekezdésben meghatározottak szerint büntetendő.*¹⁸ A bűncselekmény jogi tárgya kettős, hiszen szerepet játszik egyrészt a honvédelemmel, a külkapcsolatokkal, valamint az atomenergiával kapcsolatos titkosnak

¹⁸ Az Amerikai Egyesült Államok Törvénykönyve (Code of Laws of the United States of America). <https://www.law.cornell.edu/uscode/text> (2016.05. 23.)

minősülő adatok integritásához és titokban maradásához fűződő érdek, másrészt az Egyesült Államok állambiztonságához fűződő érdek. Az elkövetési tárgy szintén kettős jellegű, hiszen egyrészt maga a számítógép, másrészt a számítógépben tárolt honvédelmi vagy külkapcsolati okok miatt védettnek minősített információ és az atomenergia törvény által bizalmasnak minősített adat is elkövetési tárgyak. Az elkövetési tárgy kapcsán fel kell hívnunk arra figyelmet, hogy a cselekmény csak akkor valósul meg, ha a számítógép valóban tartalmazza a fenti tényállásban meghatározott információkat és az elkövető meg is szerzi ezeket. Az elkövetési magatartások több fordulattal is megvalósíthatók: a megszerzett információk közzétételével, továbbításával, átadásával, ezeknek a kísérletével, illetve azáltal, ha az elkövető a megszerzett információkat visszatartja.

4.2.2. *Információszerzés jogosulatlan hozzáféréssel (Obtaining Information by Unauthorized Computer Access)*

Az egyszerű hackelést követő lépcsőfok az, amikor valaki a jogosulatlan, illetve a jogosultsága kereteit túllépő hozzáférést arra használja, hogy bizonyos védett információkat megismerjen. A törvényszöveg így szól: *Aki (2) szándékosan jogosulatlanul, vagy a jogosultsága kereteit túllépve belép egy számítógépbe és így*

(A) olyan információkat szerez, amelyeket pénzügyi intézmény, vagy az e törvény 15. címének 1602. szakasza által meghatározott kártyakibocsátó pénzügyi feljegyzésekben tárol, vagy amelyeket a fogyasztó tájékoztatási ügynökség által a fogyasztóról tárolt fájl tartalmaz, a Fair Credit Reporting Act-nek megfelelően;

(B) információt szerez az Egyesült Államok bármely minisztériumáról vagy ügynökségéről; vagy

(C) információt szerez védett számítógépről

*a (c) bekezdésben meghatározottak szerint büntetendő.*¹⁹

A korábban tárgyalt tényállásokkal ellentétben ez a cselekmény már elkövethető a meglévő jogosultság kereteit túllépve, azaz „belső” elkövetőként is. A tényállás azonban csak azokra az esetekre vonatkozik, amikor az elkövető a tényállásban nevesített védett információkat pusztán megszerzi és a birtokába jutott információkkal nem tesz semmit.

4.2.3 *Számítógépes csalás (computer fraud)*

A számítógépes csalás tényállása a U.S. Code szerint következő: *Aki, (4) szándékosan, csalási célzattal, jogosulatlanul, vagy a jogosultsága kereteit*

¹⁹ Az Amerikai Egyesült Államok Törvénykönyve (Code of Laws of the United States of America). <https://www.law.cornell.edu/uscode/text> (2016.05. 23.)

túllépve hozzáfér egy védett számítógéphez és ezáltal végrehajtja a tervezett csalást és bármilyen értékkel bíró dolgot megszerez, kivéve, ha a csalás tárgya, illetve a megszerzett dolog kizárólag a számítógép használatát foglalja magában és a használat értéke egy éves időtartam alatt az 5000 \$-t nem haladja meg, a (c) bekezdésben meghatározottak szerint büntetendő. A szakasz érdekessége, hogy az elkövetéshez egyrészt szükséges a csalási célzat már a cselekmény megkezdésekor, másrészt az, hogy az elkövető a hozzáférése során végre is hajtsa a tervezett csalást. „Az „ezáltal végrehajtja a tervezett csalást” fordulat azért került a jogszabály szövegébe, hogy kizárja azokat az eseteket, amelyekben a számítógépet csupán nyilvántartási céllal használja az elkövető.”²⁰ Kizárja a bűnösséget a törvény azokban az esetekben is amikor az elkövető csupán kis értékű gépidőt szerez.

4.2.4 Számítógépes zsarolás (Extortion)

Az 1030 § (a) (7) bekezdése rendeli büntetni a számítógépes zsarolást: *Aki azzal a szándékkal, hogy egy személytől pénzt vagy más értékkel bíró dolgot zsaroljon ki, olyan államközi illetve külkereskedelmi kommunikációt folytat, amelyben*

- (A) *védett számítógép sérelmére elkövetett károkozással fenyeget;*
- (B) *jogosultság nélkül, vagy a jogosultság kereteinek túllépésével védett számítógépen tárolt információ megszerzésével, vagy a védett számítógépről származó jogosultság nélkül, vagy a jogosultság kereteinek túllépésével megszerzett információk bizalmosságának megsértésével fenyeget; vagy*
- (C) *védett számítógépnek okozott kárral összefüggésben pénzt vagy más értékkel bíró dolgot kér vagy követel, amennyiben a károkozásra a zsarolás elkövetése érdekében került sor*
*a (c) bekezdésben meghatározottak szerint büntetendő.*²¹

A (B) valamint (C) pontokban nevesített tényállások 2008-ban az Igazságügyi Minisztérium ajánlását követően kerültek a törvénybe, annak érdekében, hogy az „*azokat az eseteket is lefedje, amelyekben az elkövető már ellopta az információkat és azzal fenyeget, hogy nyilvánosságra hozza őket.*”²² Ezeknek az eseteknek jó példái a hazánkban is elterjedt úgynevezett zsarolóvírusok (*ransomware*). A zsarolóvírusok működési elve, hogy a kártékony program zárol bizonyos fájlokat a számítógépen és a zárolás feloldásáért cserébe azt kéri, hogy

²⁰ Charles DOYLE 2014.: 52.

²¹ Az Amerikai Egyesült Államok Törvénykönyve (Code of Laws of the United States of America). <https://www.law.cornell.edu/uscode/text> (2016.05. 23.)

²² Charles DOYLE 2014.: 64.

a tulajdonos meghatározott összeget utaljon át megadott bankszámlára.

4.2.5 *Illegális jelszókeresedelem (trafficking in computer access)*

Az illegális jelszókereskedelmet akkor rendeli büntetni az amerikai szövetségi büntetőjog, amennyiben arra szándékosan, csalási célzattal kerül sor. A törvény szövege úgy szól, hogy:

Aki ... (6) szándékosan, csalási célzattal olyan jelszóval, vagy hasonló információval kereskedik, amely jogosulatlan hozzáférést biztosít egy számítógéphez, amennyiben –

(A) az ilyen kereskedelem hatással van az államközi kereskedelemre vagy a külkereskedelemre; vagy

(B) olyan számítógéphez biztosít hozzáférést, amelyet az Egyesült Államok Kormánya használ, illetve annak érdekében használnak

*a (c) bekezdésben meghatározottak szerint büntetendő.*²³

Ez a tényállás a jelszavak és egyéb azonosítók ellopásának és nyilvánosságra hozatalának tömeges elterjedése miatt került be külön a szövetségi büntetőjogba, nem kevés példa van ugyanis arra, hogy a felhasználóktól ellopott adatok tömegesen jelennek meg az interneten. Fel kell hívni a figyelmet azonban arra, hogy a szövetségi szabályok szerint az illegális jelszókereskedelem csak akkor tényállásszerű, ha ez a tevékenység hatással van a tagállamok közötti, illetve a külkereskedelemre, vagy ha az ellopott és kínált azonosító olyan számítógéphez tartozik, amelyet a kormányzat használ, vagy a kormányzati működéssel kapcsolatosan használnak.

4.2.6. *Személyazonosság lopás (Identity theft)*

*„Az amerikai szövetségi jog két személyazonosság lopással kapcsolatos rendelkezést is tartalmaz: a U.S. Code 18. címének 1028(a)(7) szakasza határozza meg a személyazonosság lopás alapesetét, a U.S. Code 18, címének 1028A szakasza pedig a minősített eseteit.”*²⁴ A személyazonosság lopás alapesete a következő: *Aki a (c) bekezdésben meghatározott esetekben szándékosan jogosultság nélkül egy másik személyhez tartozó azonosítót átad, birtokol, vagy használ, azzal a szándékkal, hogy olyan jogtalan cselekményt kövessen el, amely a szövetségi jogot sérti, vagy az alkalmazandó tagállami vagy helyi jog szerint büntettnek minősül, továbbá, aki az ilyen cselekmények*

²³ Az Amerikai Egyesült Államok Törvénykönyve (Code of Laws of the United States of America). <https://www.law.cornell.edu/uscode/text> Letöltés időpontja: 2016.05. 23

²⁴ Eoghan CASEY 2011.: 94.

elkövetéséhez segítséget nyújt, illetve ezek elkövetésére felbujt, ezen szakasz (b) bekezdése szerint büntetendő.²⁵ A rendelkezéssel kapcsolatban ki kell emelni, hogy az azonosítók jogtalan átadása birtoklása és használata önmagában még nem minősül bűncselekménynek. Két további feltétel együttes teljesülése is szükséges: az egyik feltétel, hogy az azonosítók jogtalan kezelésére a (c) bekezdésben meghatározott esetekben (például akkor, amikor úgy tűnik, hogy azt az Egyesült Államok valamely hatósága állította ki) kerüljön sor, másrészt az, hogy a cselekmény a szövetségi vagy a tagállami büntetőjog szerint bűncselekménynek minősüljön.

Az 1028A (a)(1) szakaszban található tényállások a személyazonosság lopás minősített eseteit tartalmazzák. Az (1) azokban az esetekben súlyosabban rendeli büntetni a személyazonosság lopást, ha arra bizonyos bűntettek elkövetése során (többek között az állampolgársággal kapcsolatos, valamint lőfegyverek megszerzésével kapcsolatos esetekben), illetve azokkal összefüggésben kerül sor, a (2) bekezdés pedig a terrorcselekmények vonatkozásában rendeli büntetni ugyanezt.

5. Az informatikai bűncselekmények elleni fellépés szervezetrendszer

Az Egyesült Államokban a rendvédelmi feladatok megoszlanak a tagállami illetve a szövetségi szint között. Tagállami szinten a feladatok tovább osztódnak az egyes kisebb közigazgatási egységek között, így a helyi (önkormányzati vagy városi rendőrség), a megyei (seriff) valamint az állami szint között. A legfontosabb rendvédelmi szervek szövetségi szinten a Belbiztonsági Minisztérium (*Department for Homeland Security*), valamint az Igazságügyi Minisztérium (*Department of Justice*) alá tartoznak. A kiberbűncselekmények felderítése és nyomozása szempontjából az alábbi szövetségi rendvédelmi szervek bírnak kiemelkedő jelentőséggel:

1. Belbiztonsági Minisztérium alá tartozó szervek:

- a. Nemzeti Kiberbiztonsági és Kommunikációs Integrációs Központ (*National Cybersecurity and Communications Integration Centre*): A Központ tevékenységének célja, hogy elősegítse a kártékony kibertevékenységek helyzetére vonatkozó információk megosztását, ennek érdekében napi 24 órában üzemelő eseménykezelő és

²⁵ Az Amerikai Egyesült Államok Törvénykönyve (Code of Laws of the United States of America). <https://www.law.cornell.edu/uscode/text> (2016.05. 23.)

tudatosság növelő központként funkcionál. A Központ 4 nagyobb szervezeti egységre tagozódik, ezek:

aa) Műveleti és Integrációs Egység (*Operations and Integrations*): ellátja a tervezést, koordinációt, annak érdekében, hogy összehangolja, az elemzéssel, az információ-megosztással, valamint az eseménykezeléssel kapcsolatos feladatokat az egyes ágazatok között;

ab) *United States Computer Emergency Readiness Team*²⁶: A CERT feladata, hogy kezelje a jelentősebb eseményeket, elemezze a fenyegetéseket és kritikus kiberbiztonsági információkat cseréljen a világszerte megtalálható megbízható partnereivel. Tevékenysége a következőket foglalja magába:

- a szövetségi szinten működő civil ügynökségek számára biztosítja a megfelelő védelmet, különösen azáltal, hogy felismeri a behatolásokat, illetve megelőzi azokat;
- időszerű és használható információkat nyújt a szövetségi szerveknek és ügynökségeknek, az állami, a helyi és a regionális kormányoknak, a kritikus infrastruktúrák tulajdonosainak és üzemeltetőinek, az ipari szereplőknek és a nemzetközi szervezeteknek;
- kezeli az egyes incidenseket és elemzi azokat az adatokat, amelyek a kiberfenyegetésekre vonatkoznak;
- együttműködik más kormányokkal és nemzetközi jogalanyokkal.

ac) *Industrial Control Systems Response Team*²⁷: Feladata a kritikus infrastruktúrák ipari ellenőrzőrendszereit érintő kockázatok csökkentése. Ennek érdekében együttműködik a rendvédelmi szervekkel, a hírszerző szervekkel, koordinálja a szövetségi, állami és helyi kormányok tevékenységét.

ad) *National Coordinating Centre for Communications*²⁸: folyamatosan figyelemmel kíséri a nemzeti és nemzetközi incidenseket és eseményeket, amelyek hatással lehetnek vészhelyzeti kommunikációra.

b) Titkosszolgálat (*United States Secret Service*)²⁹:

ba) Elektronikus Bűncselekmények Munkacsoport (*Electronic Crimes Task Force*): a Titkosszolgálat az Egyesült Államokon belül 39 ECTF-et működtet. Ezek célja, az elektronikus bűncselekmények megelőzése, felderítése és nyomozása,

²⁶ <https://www.us-cert.gov/>

²⁷ <https://ics-cert.us-cert.gov/About-Industrial-Control-Systems-Cyber-Emergency-Response-Team>

²⁸ <https://www.dhs.gov/national-coordinating-center-communications#>

²⁹ <http://www.secretservice.gov/investigation/#cyber>

beleértve a kritikus infrastruktúrák és fizetési rendszerek elleni terrorista támadásokat;

c) A Bevándorlási és Vámhatóság Belbiztonsági Nyomozó hivatala (Immigrations and Customs Enforcement³⁰ Homeland Security Investigations):

ca) Kiberbűnözési Központ (*Cyber Crimes Centre - C3*): A szervezet fő prioritása, hogy felvegye a küzdelmet az interneten vagy az internet segítségével elkövetett bűncselekményekkel. A C3 *három szervezeti egységből* áll, amelyek a következők:

- o Kiberbűnözési Egység (*Cyber Crimes Unit*): ellátja az ügynökségek informatikai elemet tartalmazó nyomozásainak igazgatását és felügyeletét, azzal, hogy azokra a nemzetközi bűnszervezetekre koncentrál, amelyek információtechnológiai eszközöket használnak a bűncselekmény elkövetése során. Az egység képzéssel, nyomozási támogatással és iránymutatással segíti a kirendeltségek munkáját, valamint szakértelmével hozzájárul az alábbi területeken folytatott informatikai jellegű nyomozásokhoz: személyazonosság csalás, pénzmosás, pénzügyi csalás (beleértve az online fizetési csalást és az internetes szerencsejátékokkal kapcsolatos csalást), kereskedelmi csalás, kábítószer-kereskedelem, illegális exporttevékenység;
- o Gyermek Kizsákmányolása Elleni Nyomozócsoport (*Child Exploitation Investigations Unit*): az egység azokat az elkövetőket üldözi, akik szexuálisan kihasználják a gyermekeket, gyermekpornográfiát gyártanak, reklámoznak vagy terjesztenek, illetve elősegítik a szexturizmust, mindehhez pedig az internetet, vagyis weboldalakat, e-mailt, chatszobákat és fájlcsereket használnak. Az egység feladatainak ellátása érdekében több rendszert üzemeltet, illetve nemzeti és nemzetközi programokat koordinál:
 - Ragadozó hadművelet (*Operation Predator*): célja a szexuális ragadozók, a gyermekpornográfia készítőik, valamint a szexturisták utáni nyomozás;
 - Globális Virtuális Munkacsoport (*The Virtual Global Task Force*): a Csoport nemzetközi szövetség, melynek tagjai rendvédelmi szervek, illetve a magánszektor egyes szereplői. Céljuk, hogy

³⁰ <https://www.ice.gov/cyber-crimes>

felvegyék a harcot a gyermekek online szexuális kizsákmányolásával szemben;

- Nemzeti Gyermekekáldozat Azonosító Rendszer (*National Child Victim Identification System*): a rendszer célja, hogy segítse a rendvédelmi szerveket az áldozatok azonosításában;
- Áldozatazonosítási program (*Victim Identification Program*): a program célja, hogy azonosítsa és kiemelje azokat a gyermekeket, akik pornográf anyagokban szerepelnek.

- o Igazságügyi Informatikai Egység (*Computer Forensics Unit*): ez a szervezeti egység igazságügyi szakértői tevékenységet végez, és ellátja a sérülékeny digitális bizonyítékokkal kapcsolatos feladatokat. Az egység munkatársai a HSI területi irodában szétszórtnan dolgoznak.

2. Igazságügyi Minisztérium alá tartozó szervek:

a) Szövetségi Nyomozóiroda (*Federal Bureau of Investigations - FBI*):

aa) Kibermunkacsoportok (*Cyber Task Forces*)³¹: a munkacsoportok a Szövetségi Nyomozó Iroda 56 területi irodája mellett működnek, céljuk, hogy összehangolják a kiberbiztonság területén a helyi és a szövetségi szintű fellépést. Reagálnak az egyes incidensekre és sértett-alapú nyomozásokat folytatnak, ezen felül feltérképezik és kezelik a fenyegetéseket, sérülékenységeket, valamint kapcsolatot tartanak a fontosabb vállalatokkal, közintézményekkel és egyéb szereplőkkel.

6. Összegzés

Az Egyesült Államokban az informatikai bűncselekmények szabályozása, valamint az informatikai bűncselekmények megelőzése és a velük szemben való fellépés jóval részletesebben szabályozott, mint hazánkban. Ennek egyik indoka, a tagállami és a szövetségi szintű jogalkotás, illetve a rendvédelem elválnak egymástól. Azonban ha pusztán a szövetségi szintű rendelkezéseket vizsgáljuk, akkor is azt találjuk, hogy a tényállások mind számban, mint összetettségükben megelőzik a hazai rendelkezéseket. Az Egyesült Államok jelenleg hatályos jogszabályaira nagy hatással volt az esetjog, így kimondhatjuk, hogy olyan szabályozásról beszélünk, amelyet gyakorlati tapasztalatok mentén, a gyakorlatban felmerült szabályozási

³¹ <https://www.fbi.gov/about-us/investigate/cyber/cyber-task-force-fact-sheet>

igényeknek megfelelően alakítottak ki. A csekély számú magyar bírósági ítélet tükrében ez azonban hazánkról nem mondható el.

Felhasznált irodalom

Susan W. BRENNER: Cybercrime: Criminal Threats from Cyberspace (Crime, Media, and Popular Culture) 1st Edition, 2010.

Marije T. BRITZ: Computer Forensics and Cyber Crime, Third Edition, Pearson 2013.

Eoghan CASEY: Digital Evidence and Computer Crime, 3rd edition, Academic Press, 2011.

Charles DOYLE: Cybercrime: An Overview of the Federal Computer Fraud and Abuse Statute and Related Federal Criminal Laws. Congressional Research Service. 2014.: <https://www.fas.org/sgp/crs/misc/97-1025.pdf> (2016.05. 23.)

Combating cybercrime in the United States Summary

The United States was among the first countries that realized the significance of information technology in the development of criminal activities, therefore when one researches the origins of cybercrime legislation the close examination of the United States cybercrime laws is of paramount importance. The aim of this study is to provide a summary of the offences that constitute a cybercrime in the U.S. and to identify those law enforcement agencies that's main task is to prevent and investigate criminal activities related to information technology.

Végh Marianna

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: Mohácsi Barbara PhD, adjunktus

Büntetés-végrehajtás és az európai elvárások

1. Bevezető

Számos nemzetközi egyezmény megalkotását vezérelte az emberi jogok védelme, és a védelem érdekében különféle jogvédelmi mechanizmusok írásbeli rögzítésének igénye. A szabályozás nem öncélú. Minden esetben konkrét cél vezette a jogalkotókat. Olyan célok nyertek megfogalmazást, amelyek nemcsak a személyes szabadságuktól megfosztottak, hanem minden ember számára fontosak és nem elérhetetlenek.

Dolgozatomban az emberi jogok védelme szempontjából jelentős egyezmények, valamint a büntetések és intézkedések végrehajtására vonatkozó hatályos joganyag és a tényleges végrehajtási állapotok elemzésének metszetét mutatom be az új Európai Börtönszabályok elhelyezésre, kapcsolattartásra és a büntetés-végrehajtás feletti kontrollra vonatkozó alapelveinek és szabályainak tükrében.

2. A fogvatartottak jogvédelmére vonatkozó nemzetközi dokumentumok és a hazai szabályozás

A fogvatartottak jogait érintő nemzetközi egyezmények közül kiemelésre érdemes az ENSZ égisze alatt született Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata¹, melynek 3. cikke rögzíti, hogy minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz. Az 5. cikk deklarálja a kínvallatás, a kegyetlen, embertelen, lealacsonyító büntetés és bánásmód tilalmát. A 7. cikk a törvény előtti egyenlőség és a hátrányos megkülönböztetés tilalmát mondja ki.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának² 2. cikke rendelkezik a diszkrimináció és a megkülönböztetés tilalmáról, a 9.

¹ ENSZ 1948. december 10. napján kelt 217 A (III) számú közgyűlési határozata.

² ENSZ 1966. december 16. napján kelt 2200 A (XXI) számú közgyűlési határozata.

cikkének 1. pontja deklarálja a szabadságra és személyi biztonságra való jogot. Ez a cikk rögzíti az önkényes eljárás és szabadságtól való önkényes megfosztás tilalmát.³ A 10. cikk 1. és 3. pontja kiemelt jelentőségű a fogvatartottak szempontjából, mert ezekben a pontokban fogalmazták meg a szabadságuktól megfosztott személyekkel való emberséges bánásmód és az emberi személyiség veleszületett méltósága tiszteletben tartásának követelményét. *„A bv. rendszerben olyan bánásmódot kell alkalmazni, melynek alapvető célja az elítéltek megjavítása és a társadalomba való beillesztésük elősegítése. A fiatalokú elkövetőket a felnőttektől el kell különíteni, s részükre a koruknak és a jogi helyzetüknek megfelelő elbánást kell biztosítani.”*⁴

Az Európa Tanácshoz kötődő büntetés-végrehajtási szempontból jelentős emberi jogi tárgyú egyezmény az 1950-ben elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye és az 1987-ben elfogadott, A kínzás és embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzéséről szóló európai egyezmény. Magyarország mindkettőt kihirdette, alapelveit és szabályait a belső jog részévé tette.⁵

Az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglaltak érvényesülését az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) biztosítja, melynek esetjoga tartalommal tölti meg az Egyezmény rendelkezéseit. A kínzás elleni európai egyezmény végrehajtását a Kínzás, Embertelen, Megalázó Eljárás vagy Büntetés Elleni Európai Bizottság (CPT) felügyeli, amely testület a látogatásairól jelentéseket, és ez alapján az érintett kormányok számára ajánlásokat készít.⁶

Emellett számos, az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által elfogadott, kötelező jogi erővel nem rendelkező *határozat*, illetőleg a kormányok számára megfogalmazott, konszenzuson alapuló *ajánlás* van érvényben, amelyek közül kiemelkedik a Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2 ajánlása a tagállamok számára az *„Európai büntetés-végrehajtási szabályokról”*, melyet *„Európai Börtönszabályok”* néven ismerünk és használunk (a továbbiakban: Börtönszabályok).⁷

³ „Senkit sem lehet önkényesen őrizetbe venni vagy letartóztatni. Senkit sem lehet szabadságától másként, mint törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani.”

⁴ Ld. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 10. cikk 3. bekezdés.

⁵ Az Emberi Jogok Európai Egyezményét az 1993. évi XXXI. törvénnyel, míg a Kínzás és embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés megelőzéséről szóló európai egyezményt az 1995. évi III. törvénnyel hirdette ki Magyarország.

⁶ A CPT országjelentést készítő bizottsága legutóbb 2013-ban járt országunkban. Ezt megelőzően 2009-ben. Ld. bővebben az 5.1. pontban.

⁷ Ezt megelőzően az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 1973-ban fogadott el határozatot a

Az Európai Parlament már 1998-ban megfogalmazta az elvárásait az Európai Unión belüli fogvatartási körülményekről, és kérte, hogy *„az Unió minden tagállama alaptörvényt dolgozzon ki a büntetés-végrehajtási intézetekről. Ennek alapján olyan keretet határoz meg, amely egyszerre szabályozza a belső jogi (anyagi) rezsimet, és a külső jogi rezsimet, a kifogásolás jogát, továbbá a fogvatartottak kötelezettségeit, és olyan független ellenőrző szervet hoz létre, amelyhez a fogvatartottak fordulhatnak jogaik megsértése esetén”*.⁸

Hazánkban ehhez képest későn, kissé elhúzódozó jogalkotási folyamat eredményeként született meg az egységes, a büntetés-végrehajtás minden szegmensét átfogó törvényi szabályozás. A szabályozás egységességét a törvény megnevezése is sugallja, hiszen nemcsak a büntetések és intézkedések, hanem az egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásának szabályait is magában foglalja.⁹

Az egységes szabályozás előnye, hogy valamennyi érintett területre egységes szabályozási elvek alapján határozzák meg a követelményeket, elvárásokat és a jogosultságokat is. Mindez már a preambulumban kifejezésre jut annak rögzítésével, hogy az elsődleges cél az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak védelme, kiemelten az elítéltek és az egyéb jogcímen fogvatartottak emberi méltóságának a tiszteletben tartása érdekében, a kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód tilalmának és az egyenlő bánásmód követelményének érvényesülése.

A személyi szabadságtól megfosztó büntetések és intézkedések végrehajtását érintő jogszabályok meghozatala során figyelemmel kellene lenni – többek között – a Börtönszabályokban lefektetett alapelvekre, amelyek zsinórmértékül szolgálnak nemcsak a Börtönszabályokban foglalt összes szabály értelmezésében és érvényesítésében, hanem az emberi jogokat tiszteletben tartó jogalkotás számára is. A hivatkozott nemzetközi egyezmények és a Börtönszabályok által megfogalmazott elvek nem érvényesülnek maradéktalanul a hazai jogi szabályozásban. Ez megmutatkozik egyrészt a jogszabályok szövegezésében, illetve abban,

„Fogvatartottakkal való bánásmód standard minimum szabályairól”. Majd az 1987.évi 3. számú ajánlásában foglalta össze az európai büntetés-végrehajtás minimális szabályait, (az Európai Börtönszabályokat), melyekről kapcsolatban Lőrincz József és Nagy Ferenc az alábbiakat fogalmazta meg: *„Létrehozása óta az európai börtönszabályzat a végrehajtási normák javításának, a humánus és progresszív pönológia elősegítésének szimbólumává, illetve ösztönzőjévé vált.”* Ld. erről LŐRINCZ József - NAGY Ferenc: 1997. 10.

⁸ VÓKÓ 2006. 73.

⁹ A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény, a továbbiakban: Bv. kódex.

hogy a leírtak megvalósulásához szükséges feltételrendszert nem biztosítják teljeskörűen. Ezért fordulhat elő, hogy számos fogvatartással kapcsolatos ügyben elmarasztalta Magyarországot az Emberi Jogok Európai Bírósága.

3. Elhelyezés

Az új Európai Börtönszabályok 4. alapelve vonatkozik a fogvatartottak elhelyezésére. Eszerint „[a]z anyagi források hiánya nem szolgálhat indokul az emberi jogokat sértő fogvatartási körülményekre.” Az általános alapelvi rendelkezésen túlmenően részletszabályokat is találhatunk az elhelyezésről. A 18.1. szabály szerint “[a] fogvatartási helyiségeknek, különösen azoknak, amelyek a fogvatartottak éjszakai helyül szolgálnak, meg kell felelniük az emberi méltóság és amennyire lehetséges, a magánszféra támasztotta követelményeknek, figyelemmel az éghajlati feltételekre, eleget kell tenniük az egészség, a higiénia területén – különösen az alapterületre, a légköbméterre, a megvilágításra, a fűtésre és a szellőzésre – előírt minimális feltételeknek.”

Ez az alapelv és szabály a legmesszebbmenőig megfelel az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkében foglaltaknak, amely szerint ugyanis “[s]enkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”¹⁰

Amennyiben a fogvatartási körülmények nem megfelelőek, úgy az emberséges bánásmód követelménye sérül. Ezért jelenthető ki, hogy a személyi szabadságot elvonó büntetés-végrehajtás egyik legneuralgikusabb pontja a fogvatartottak elhelyezési körülményei, a túlzásfolttság.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága számos ítéletében¹¹ rögzítette, hogy az Egyezmény 3. cikke a demokratikus társadalom egyik legalapvetőbb értékét részesíti védelemben. Abszolút módon, a körülményektől és az áldozat magatartásától függetlenül tiltja a kínzást és az embertelen vagy megalázó bánásmódot.¹²

¹⁰ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről 1993. évi XXXI. törvény.

¹¹ pl. *Labita v. Italy* [GC], no. 26772/95, § 119, ECHR 2000-IV).

¹² Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció Fehér kontra Magyarország ügy (69095/10. sz. kérelem) 10. pont <http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/az-emberi-jogok-europai-birosaganak-iteletei> (2016.04.23.) De szerepel ez a megállapítás az összes Magyarországot érintő EJEB ügyben, melyet a büntetés-végrehajtási

A jogerős bírósági ítéletben kiszabott büntetés végrehajtása – s itt elsősorban a szabadságvesztés büntetéséről van szó – nem korlátozhatná, csorbíthatná az emberi méltóságot, azonban ez a gyakorlatban nem valósul meg.

De melyek lehetnek az emberi jogokat sértő fogvatartási körülmények?

A személyes szabadságuktól megfosztott és bv. intézetekben elhelyezett fogvatartottak a büntetésüket, illetve büntetőeljárású kényszerintézkedésüket zárkákban, lakóhelyiségekben töltik. A fogvatartottak elhelyezésével kapcsolatban a legtöbb problémát a túlzásfolttság okozza. A túlzásfolttság megítélése szempontjából lényeges még kiemelni a Miniszteri Bizottság R (99) 22. számú ajánlását, mely a börtönök túlzásfolttságáról és a börtönnépeség növekedéséről szól.

Az R (99) 22. számú ajánlás hangsúlyozza, hogy a túlzásfolttság extrém szintjének elkerülése céljából meg kell állapítani az egyes büntetés-végrehajtási intézetek maximális befogadóképességének a mértékét. Az ajánlás szerint, azokban a büntetés-végrehajtási intézetekben, ahol túlzásfolttság áll fenn, kiemelt figyelmet kell fordítani az emberi méltóság tiszteletben tartására, valamint arra, hogy a büntetés-végrehajtási intézetek személyzete pozitív és humánus bánásmódot alkalmazzon a fogvatartottakkal szemben. Ezen kívül az Európai Börtönszabályoknak megfelelően különös gondot kell fordítani a fogvatartottak rendelkezésére álló tér mértékére, a higiéniára, a megfelelő ételmezésre, a fogvatartottak egészségügyi ellátására és az intézeten kívüli munkáltatására. A túlzásfolttság negatív hatásainak ellensúlyozására az ajánlás arra hívja fel a részes államokat, hogy a lehető legnagyobb mértékben tegyék lehetővé a fogvatartottaknak családjukkal való kapcsolattartását, illetve a részükre nyújtott közösségi támogatás maximális igénybevételét.¹³

Az ajánlás alapelveként fogalmazza meg, hogy börtönök építésére csak kivételes esetben kerüljön sor, mert ez nem megoldás a túlzásfolttság csökkentésére.

A zárkákban, lakóhelyiségekben elhelyezhető fogvatartottak létszámának meghatározásakor Magyarországon 2015. január 1. napjáig azt a szabályt kellett érvényre juttatni, hogy minden elítéltre *lehetőleg* hat köbméter légtér, és *lehetőség szerint* a férfi elítéltek esetén három négyzetméter, a fiataloké, illetve a női elítéltek esetén három és fél

intézetek elhelyezési körülményeivel, illetve a túlzásfolttsággal kapcsolatban indítottak.

¹³ 32/2014. (XI.3.) AB határozat [28-30.]

négyzetméter mozgástér jusson.¹⁴ Ez a szabály – ezzel a szöveggel – 2010. november 24. napján lépett hatályba. A módosító rendelkezések ugyanis a korábbi „legalább” kitételt a „lehetőleg” és „lehetőség szerint” szövegrésszel cserélték fel. Ez a módosítás teljesen szembe ment a Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére létrejött Európai Bizottság (a továbbiakban: CPT) által lefektetett követelménnyel, ami szerint a többszemélyes zárkák esetében a 4 m² minimális mozgástér a kívánatos a fogvatartottak számára.¹⁵ A CPT a fogvatartottak elhelyezésével kapcsolatban az általa megfogalmazott kívánalmakat szigorította, amikor ajánlásában rögzítette, hogy a minimálisan megkövetelt élettérbe a helyiségben található illemhely, illetőleg tisztálkodó hely területe nem számítható be.

2015. január 1. napjától a korábbi szabályozás csak annyiban változott, hogy a lehetőség szerint kifejezést, lehetőleg-re, a négyzetméter meghatározást pedig „legalább”-ra módosította. *„A zárkában vagy a lakóhelyiségben elhelyezhető létszámot úgy kell meghatározni, hogy minden elítéltre lehetőleg hat köbméter légtér, és férfi elítélt esetén legalább három négyzetméter, női elítélt és fiatalkorú esetén három és fél négyzetméter mozgástér jusson.”*¹⁶

A normaszöveg 2015. április 1. napjával ismét módosult, a jogalkotó a „lehetőleg” szót „legalább”-ra cserélte. Ezzel a módosítással azonban csak az valósult meg, hogy kötelező minimumot rögzített a jogalkotó, amit minden fogvatartottnak biztosítani kellene azzal, hogy a mozgástér meghatározása szempontjából a zárka vagy a lakóhelyiség alapterületéből az azt csökkentő berendezési és felszerelési tárgyak által elfoglalt területet figyelmen kívül kell hagyni.

Ez a normaszöveg azonban továbbra sem felel meg a kívánalmaknak, és ezt az Emberi Jogok Európai Bíróságának egyedi ügyekben hozott határozatai is alátámasztják. A Bíróság a túlzásfólttság és az elhelyezési körülmények tárgyában hozott elmarasztaló ítéleteiben minden esetben az embertelen és megalázó bánásmód tilalmának megszegését állapította meg.

Erre az álláspontra helyezkedett az Alkotmánybíróság is, amikor a 32/2014. (XI. 3.) AB határozattal megállapította, hogy a

¹⁴ A szabadságvesztés és előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII.12.) IM rendelet 137. § (1) bekezdés.

¹⁵ VÉGH 2015. 12-13.

¹⁶ A szabadságvesztés és előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII.12.) IM rendelet 137. § (1) bekezdés.

szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 137. § (1) bekezdése nemzetközi szerződésbe és az Alaptörvénybe ütközik, ezért azt 2015. március 31-ei hatállyal megsemmisítette. Határozatában az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód és büntetés tilalma az emberi élethez és méltósághoz való jog, illetve ezen alapjog korlátozhatatlanságának önálló, az alkotmányozó által nevesített megjelenési formája volt.¹⁷ Meg kell azonban jegyezni, hogy az Alkotmánybíróság a hivatkozott jogszabályhely megsemmisítéséről kicsit elkésetten, olyan időpontra rendelkezett, amikor a jogszabály már nem volt hatályban.

A *Szél kontra Magyarország* ügyben a Bíróság az ítéletének 18. pontjában tényként rögzítette, „*hogy a kérelmező a Budapesti Börtönben összesen 21 hónapig tartózkodott 2,76 m², és további 21 hónapig 3,15 m² egy főre jutó alapterületű zárkában, valamint 9 hónapig egy 3.125 m² egy főre jutó alapterületű zárkában, valamennyi esetben olyan WC-vel, ahol a megfelelő intimitás nem volt biztosítva. A Bíróság észrevételezi ezzel szemben, hogy a Kínzás és Embertelen vagy Megalázó Bánásmód vagy Büntetés Megelőzésére Létrejött Európai Bizottság (CPT) a többszemélyes zárkák esetében 4 m² egy főre jutó életteret tart minimálisan elfogadhatónak (lásd például a magyar börtönökkel kapcsolatban a CPT-nek a Magyar Kormányhoz címzett, 2009. március 24. és április 2. közötti magyarországi látogatásáról tett jelentés 65. és 80. bekezdését). A Bíróság ezért megállapítja, hogy a Budapesti Börtönben zsúfolt körülmények között történt fogvatartása nem tartotta tiszteletben az alapvető emberi méltóságot, ezért valószínűleg károsan hatott annak testi és szellemi állapotára. A fogvatartottat ugyanis olyan zárkákban helyezték el, ahol hónapokig 2,76 négyzetméter, illetőleg 3,15 négyzetméter jutott egy főre, és a higiénés körülmények sem voltak megfelelőek.*”¹⁸

Az embertelen és megalázó bánásmód tilalmának megszegését állapította meg a Bíróság a *Hagyó kontra Magyarország*¹⁹, *Fehér kontra Magyarország*²⁰, valamint a *Kovács kontra Magyarország*²¹ ügyekben is.

¹⁷ Ld. 32/2014. (XI.3.) AB határozat [46].

¹⁸ Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció *Szél kontra Magyarország* ügy (30221/06. sz. kérelem) <http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/az-emberi-jogok-europai-birosaganak-iteletei> (2016.04.23.)

¹⁹ Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció *Hagyó kontra Magyarország* ügy (52624/10. sz. kérelem) <http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/az-emberi-jogok-europai-birosaganak-iteletei> (2016.04.23.)

²⁰ Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció *Fehér kontra Magyarország* ügy 69095/10. sz. kérelem) <http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/az-emberi-jogok-europai-birosaganak-iteletei> (2016.04.23.)

²¹ Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció *Kovács kontra Magyarország* ügy (15707/10. sz.

A *Varga és mások kontra Magyarország* ügyben a Bíróság 2015. március 10-én ún. pilot (vezető) ítéletet²² hozott. A Bíróság ítéletében kiemelte a CPT által készített 2. Általános Jelentésből [CPT/Inf (92) 3] a túlsúlyfoltokra vonatkozó releváns megállapításokat. „A kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés megelőzésére létrehozott európai bizottság („CPT) által készített általános jelentés releváns részei kimondják, hogy „46. A túlsúlyfoltosság a CTP megbízatásához közvetlenül kapcsolódó kérdés. A büntetés-végrehajtási intézetekben a szolgáltatásokra és tevékenységekre ellentétesen hatással van, ha ott több fogvatartottat kell elhelyezni, mint ahány férőhellyel az intézet rendelkezik; az általános életszínvonal az ilyen intézetekben, akár jelentős mértékben is lecsökken. Továbbá, az intézet vagy annak egy részének túlsúlyfoltossága már önmagában is lehet embertelen vagy megalázó fizikai nézőpontból szemlélve.”²³

Az ítéletben a Bíróság ismételten arra az álláspontra jutott, hogy a fogvatartottak rendelkezésére álló mozgástér az egyéb nem megfelelő körülményekkel – egyes zárkákban a mosdórészt csak egy függöny választotta el a lakótértől, a lakórészek bogarakkal fertőzöttek voltak, nem volt megfelelő szellőzés vagy fekvőhely biztosítva; a fogvatartottaknak csak korlátozott zuhanyozási lehetőségük volt, és csak rövid ideig tartózkodhattak a zárkán kívül – együtt olyan mértékű szenvedést okoztak a panaszt előterjesztőknek, amely meghaladta a fogvatartással szükségszerűen együtt járó szenvedés mértékét.²⁴

S ehhez képest Magyarországon az a válasz az EJEB ítéleteiben is megállapított jogsértések kezelésére, hogy újabb börtönök építését tervezik.

4. Kapcsolattartás

kérelem) <http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/az-emberi-jogok-europai-birosaganak-iteletei> (2016.04.23.)

²² Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció *Varga és mások kontra Magyarország* ügy (14097/12., 45135/12., 73712/12., 34001/13., 44055/13. és 64586/13. számú kérelmek)

<http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/az-emberi-jogok-europai-birosaganak-iteletei> (2016.04.23.)

²³ Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció *Varga és mások kontra Magyarország* ügy 35. pont (14097/12., 45135/12., 73712/12., 34001/13., 44055/13. és 64586/13. számú kérelmek)

<http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/az-emberi-jogok-europai-birosaganak-iteletei> (2016.04.23.)

²⁴ Emberi Jogok Európai Bírósága Második Szekció *Varga és mások kontra Magyarország* ügy 90., 92. pont (14097/12., 45135/12., 73712/12., 34001/13., 44055/13. és 64586/13. számú kérelmek)

<http://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/az-emberi-jogok-europai-birosaganak-iteletei> (2016.04.23.)

A túlzásfoltosság negatív hatásainak ellensúlyozására a lehető legnagyobb mértékben lehetővé kell tenni a fogvatartottaknak családjukkal való kapcsolattartását. Ezt az R(99)22 számú ajánlás is alapelvi szinten emeli ki.

A családdal, illetve tágabb értelemben a külvilággal való kapcsolattartás megengedhetőségének alapját megtalálhatjuk az Emberi Jogok Európai Egyezményének 8. cikkében. A 8. cikk 1. pontja rögzíti, hogy *„mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák.”* Ugyanakkor már az egyezmény is biztosítja az alapjog korlátozhatóságát, amelyet törvényben kell rögzíteni és meg kell határozni a korlátozás célját is.

A külvilággal való kapcsolattartás három funkcióját a börtönkörnyezetben Juhász Zsuzsanna az alábbiak szerint foglalta össze: *„egyrésztől szükséges feltétele a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód megelőzésének, azaz hiánya megalapozhatja az Egyezmény 3. cikkében lefektetett tilalom megsértését. Másodsorban alapvető elemét jelenti a normalizációnak, és hozzájárul a fogvatartottak reintegrációja elősegítéséhez....Végül előfeltétele számos alapvető jog (például levelezéshez, családi élethez, véleménynyilvánításhoz való jog) gyakorlásának.”*²⁵

A külvilággal való kapcsolattartás kötelezettségének biztosításáról és a végrehajtás tényéből következő, szükségszerű korlátozások alkalmazhatóságáról szól a Börtönszabályok 3. alapelve. A korlátozásoknak a lehető legkisebb mértékűeknek és az elérni kívánt célokkal arányosnak is kell lenniük.²⁶

A korlátozás célja lehet a bűnüldözés, a nyomozás, a helyes rend, a biztonság és a biztonságosság fenntartása, a bűncselekmények megakadályozása és az áldozatok védelme. A korlátozás azonban nem eredményezheti a kapcsolattartás beszüntetését, teljes tilalmát, és fontos, hogy a korlátozást minden esetben valamilyen előzetes hatósági (bíró vagy ügyész) határozat rendelje el.

A Börtönszabályok 24.1. szabálya szerint a fogvatartottaknak engedélyezni kell, hogy amilyen gyakran lehet, érintkezzenek – levélben, telefonon vagy más kommunikációs módok révén – családjukkal, harmadik személyekkel és a külső szervezetek képviselőivel, valamint, hogy fogadják az említett

²⁵ JUHÁSZ 2014. 131.

²⁶ Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2 ajánlása a tagállamok számára az „Európai büntetés-végrehajtási szabályokról”

személyek látogatását. A kapcsolattartás elfogadható minimumát minden körülmények között biztosítani kell.

Ezen szabály érvényre juttatásának azért is van jelentősége, mert a túlzásfoltosság dehumanizálja és egyben elszemélyteleníti a fogvatartottakat, ami legvégső esetben a fogvatartás biztonságát is veszélyeztetheti.

A kapcsolattartás alanyi körét tekintve a Börtönszabályok hangsúlyozza, hogy vannak olyan formák, amelyek esetében nincs helye korlátozásnak. Azoknak a nemzeti és nemzetközi szervezeteknek, tisztségviselőknél a meghatározása azonban, amelyekkel és akikkel a fogvatartottak korlátozás nélkül érintkezhetnek, a nemzeti szabályozás kötelezettsége.²⁷

A Bv. kódex, valamint a végrehajtási jogszabályok ezeket az elveket, követelményeket figyelembe veszik a fogvatartottak kapcsolattartásának szabályozásakor. A kapcsolattartás ugyanis nem mentes a korlátoktól, de a kapcsolattartás minimumáról pontos rendelkezések születettek. A progresszivitás jegyében megalkotott szabályok az egyes rezsimekben pontosan rögzítik a kapcsolattartás formáinak gyakoriságát, valamint azok időbeli kereteit, meghatározva a kötelezően biztosítandó minimumot, külön az elítéltek és külön az előzetes letartóztatottak és egyéb jogcímen fogvatartottak számára.²⁸

²⁷ 2013. évi CCXL. törvény 10. § (5) Az elítélt és az egyéb jogcímen fogvatartott a végrehajtással kapcsolatosan

a) közvetlenül fordulhat a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések, a rendbíróság helyébe lépő elzárás és a szabálysértési elzárás végrehajtásának törvényességi felügyeletét ellátó ügyészhez, kérheti az ügyész általi meghallgatását,

b) közvetlenül fordulhat az alapvető jogok biztosához, valamint a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni fakultatív jegyzőkönyv 3. cikke szerinti nemzeti megelőző mechanizmus (a továbbiakban: nemzeti megelőző mechanizmus) feladatainak teljesítésére felhatalmazott munkatársához,

c) kérelemmel, panasszal fordulhat törvényben kihirdetett nemzetközi egyezményben elismerten erre hatáskörrel rendelkező nemzetközi jogvédő szervezethez.

²⁸ 2013. évi CCXL. törvény 177. § (1) Az elítélt a rezsím szabályokhoz igazodóan havonta legalább egyszer, alkalmanként hatvan percen, de legfeljebb kilencven percen, egyidejűleg négy fő látogatót fogadhat.

A progresszív rezsimszabályokra vonatkozó rendelkezéseket konkretizálja a 16/2014. (XII.19.) IM rendelet 20. alcíme. Fegyház szigorúbb rezsímben havonta egy alkalommal, hatvan perc időtartamban, fegyház általános rezsímben havonta egy alkalommal, kilencven perc időtartamban, fegyház enyhébb rezsímben havonta két alkalommal, alkalmanként hatvan perc időtartamban fogadhat látogatót a bv. intézetben belül. Börtön szigorúbb rezsímben havonta egy alkalommal, hetvenöt perc időtartamban, börtön általános rezsímben havonta egy alkalommal, kilencven perc időtartamban, börtön enyhébb rezsímben havonta két alkalommal, alkalmanként hetvenöt perc időtartamban fogadhat látogatót a bv. intézetben belül. Fogház szigorúbb rezsímben havonta egy alkalommal kilencven perc időtartamban, fogház általános rezsímben havonta két alkalommal, alkalmanként kilencven perc időtartamban, fogház enyhébb rezsímben havonta két alkalommal, alkalmanként kilencven perc időtartamban, és negyedévente további egy alkalommal kilencven perc időtartamban fogadhat látogatót a bv. intézetben. Előzetes letartóztatottnál havonta kétszer kell a látogatást biztosítani, ami alkalmanként hatvan perces. Enyhébb rezsímben ez az időtartam harminc perccel meghosszabbítható.

A Bv. kódex a kapcsolattartásnak az alábbi formáit ismeri.

a) Látogatás

A látogatások lebonyolítása a Bv. kódex hatályba lépését követően nehézségbe ütközött, és ütközik még ma is, tekintettel arra, hogy nem áll rendelkezésre elegendő férőhely, helyiség a megnövekedett igények kielégítésére.

b) Telefon

Részben pozitív lépés volt a fogvatartotti mobiltelefonok biztosítása, ami lehetővé tette a fogvatartottak számára, hogy engedélyezett kapcsolattartóikkal az általuk megválasztott időszakban vegyék fel a kapcsolatot. Igaz, a telefonon folytatható beszélgetések időtartama és gyakorisága – a védő kivételével – nem korlátlan.²⁹

A rezsimszabályok az elítélt és az előzetes letartóztatottak esetében is érvényesülnek, így a telefonos kapcsolattartás terén is természetesen külön szabályok irányadók az előzetes letartóztatásban lévő fogvatartottakra.³⁰

Negatívum, hogy ez a kapcsolattartási lehetőség nem minden fogvatartott számára biztosított a perc alapú számlázás és a szolgáltatást biztosító telekommunikációs cég által meghatározott tarifák miatt, ami az esélyegyenlőség ellen hat. Amennyiben ugyanis a fogvatartott a bv. intézetben nem tud dolgozni, nincs keresménye, hozzátartozóitól, más kapcsolattartóitól nem kap letéti számlájára pénzt, vagy annak az összege csekély, akkor a telefonálás lehetőségét – mint személyes kapcsolattartási formát – nem tudja használni.

c) Levelezés

Megjegyzést érdemel ugyanakkor, hogy a levelezés, mint az írásbeli kommunikáció egyik formája, a Bv. kódex szabályai szerint gyakoriságában és terjedelmében korlátlan, ami ily módon kielégítő kapcsolattartási formának tekinthető.

²⁹ Fegyház szigorúbb rezsimben az elítélt hetente két alkalommal, alkalmanként öt perc időtartamban, fegyház általános rezsimben hetente háromszor, alkalmanként tíz perc időtartamban, fegyház enyhébb rezsimben hetente négyszer, alkalmanként tíz perc időtartamban telefonálhat. Börtön szigorúbb rezsimben az elítélt hetente két alkalommal, alkalmanként tíz perc időtartamban, börtön általános rezsimben hetente háromszor, alkalmanként tíz perc időtartamban, börtön enyhébb rezsimben hetente öt alkalommal, alkalmanként tíz perc időtartamban telefonálhat. Fogház szigorúbb rezsimben az elítélt hetente három alkalommal, alkalmanként tíz perc időtartamban, fogház általános rezsimben hetente öt alkalommal, alkalmanként tíz perc időtartamban, fogház enyhébb rezsimben hetente öt alkalommal, alkalmanként tizenöt perc időtartamban telefonálhat.

³⁰ Előzetes letartóztatottak esetében a szigorúbb rezsimben naponta tíz perc, általános rezsimben naponta tíz perc, enyhébb rezsimben naponta tizenöt percet telefonálhat a fogvatartott.

A kapcsolattartás korlátozásának, kontrollálásának törvényben – büntetőeljárás törvényben,³¹ Bv. kódexben és a büntetés végrehajtási szervezetről szóló törvényben³² – rögzített keretei vannak. A szabályozásból az is kiolvasható, hogy a kapcsolattartás korlátozásáról előzetes letartóztatottak esetében az ügyész, illetőleg a bíróság jogosult dönteni, a rendelkezési jogánál fogva. A korlátozás azonban a védőre, a hatóságokra, valamint a nemzetközi szervezetekre nem terjedhet ki.³³

Az elítéltek esetében a korlátozás csak addig érvényesül, amíg a fogvatartott által kapcsolattartóként rögzíteni kívánt személy adatai be nem kerülnek a bv. nyilvántartási rendszerébe. Ehhez pedig az szükséges, hogy az érintett személy az adatkezeléshez hozzájáruljon.³⁴

5. Büntetés-végrehajtás feletti kontroll

A büntetés-végrehajtás feletti kontroll fogalmát és tartalmát Lajtár István az alábbi módon határozta meg: *„a kontroll tartalma lényegében az ellenőrzést végző szervezet reagálási lehetőségeit jelenti, amely funkciója szerint operatív, jogvédelmi, jogorvoslati, egyeztető, illetve véleményező. A kontroll iránya szerint az egyes államok belüli, illetve nemzetek "feletti", a nemzetközi univerzális, vagyis a regionális ellenőrzés között szokás különbséget tenni. A kontroll jellege alapján pedig igazgatási, szakmai, törvényességi, alkotmányossági és emberi jogi típus közötti különbségtétel ismeretes.”*³⁵

Amint azt Vókó György *„A magyar büntetés-végrehajtási jog”* című tankönyvében is megfogalmazta, az elkövetővel szemben a büntetőeljárásban hozott jogerős ítélet megteremti az alapvető jogokba való beavatkozás jogalapját, de a tényleges jogkorlátozás már a végrehajtás keretein belül történik meg akkor, amikor valaki ténylegesen elveszíti a személyes szabadságát, amikor kijelölt helyen kell laknia és/vagy dolgoznia, amikor korlátozzák a mozgásszabadságát.³⁶ Tehát a büntetőjogi felelősségre vonás rendszerében a büntetés-végrehajtási fázis az, amelyben az állam által gyakorolt büntető hatalom az egyént érintően

³¹ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról.

³² 1995. évi CVII. törvény a büntetés-végrehajtási szervezetről.

³³ 1998. évi XIX. törvény 43. § (3) bekezdés b) pont; 2013. évi CCXL. törvény 394. § (1) bekezdés; 1995. évi CVII. törvény 28/A. §.

³⁴ 1995. évi CVII. törvény 28/B. §.

³⁵ LAJTÁR 2010. 14.

³⁶ VÓKÓ 1999, 169.

a legmarkánsabban érvényesül. Éppen az alapjogokba történő beavatkozás, valamint a jogkorlátozás lehetősége teremti meg a kontroll szükségességét, annak érdekében, hogy a beavatkozás és korlátozás ne legyen öncélú, és megelőzze, illetve megakadályozza a joggal való visszaélést.

A Börtön szabályokban is megfogalmazást nyert a végrehajtás feletti kontroll alapelve. *„Minden büntetés-végrehajtási intézetben rendszeres kormányzati vizsgálatot kell tartani, valamint független hatóság általi ellenőrzést kell biztosítani.”*³⁷

A vizsgálatra és ellenőrzésre vonatkozó rendelkezéseket a Börtön szabályok a későbbiekben tartalommal is kitöltik. A kormányzati szervek számára a büntetés-végrehajtási intézetek rendszeres vizsgálatát írja elő annak érdekében, hogy ellenőrizzék, hogy a nemzeti és nemzetközi jogi normáknak és a jelen szabályok rendelkezéseinek megfelelően működtetik-e azokat.

5.1. Kínzás, Embertelen, Megalázó Eljárás vagy Büntetés Elleni Európai Bizottság (CPT)

A független ellenőrzés a fogvatartási feltételekre és a fogvatartottak kezelésének módjára fókuszál. A független ellenőrzés nemzetközi kulcsszerve a Kínzás, Embertelen, Megalázó Eljárás vagy Büntetés Elleni Európai Bizottság (CPT), amely az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglaltak végrehajtását ellenőrzi. Tevékenysége olyan proaktív mechanizmus, melynek célja, hogy segítséget nyújtson a személyi szabadságuktól megfosztott személyekkel szembeni rossz, embertelen bánásmód megelőzésében.

A CPT ellenőrző tevékenysége – amely eseti, ad-hoc, illetve periodikus látogatásokban nyilvánul meg – mindenkor kiegészíti az emberi jogok európai védelmét biztosító, Emberi Jogok Európai Bírósága reaktív jogi tevékenységét. A CPT rendszeres látogatásokat szervez többek között büntetés-végrehajtási intézetekbe, a rendőrség fogvatartást foganatosító intézményeibe, objektumaiba, pszichiátriai intézményekbe. A látogatásai során tapasztalatról jelentést készít, amelyet megküld a látogatással érintett állam kormányának azzal, hogy írásbeli választ vár a Bizottság

³⁷ A Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2 ajánlása a tagállamok számára az „Európai büntetés-végrehajtási szabályokról” I. rész 9. Szabály.

javaslatira, információkérésére. A kormányok kifejtik a válaszukban azt is, milyen intézkedéseket tesznek meg a CPT észrevételei alapján.

A CPT követelményrendszert dolgozott ki a szabadságuktól megfosztott személyekkel kapcsolatos bánásmódot illetően. Ezt a követelményrendszert a „CPT követelmények” [CPT/Inf/E (2002) 1] című kiadványban jelentették meg. Emellett a Bizottság évente ún. *Általános Jelentést* terjeszt a Miniszteri Bizottság elé, amelyben adott évre vonatkozó tevékenységét ismerteti.³⁸

5.2. Ügyészség

A Börtönszabályokban szereplő „független ellenőrző szerv” feladatait hazánkban – részben – az ügyészség látja el. Ez pedig nem csupán megfelelő, hanem mintaszerű megoldás az európai elvárások tükrében.

Az ügyészség büntetés-végrehajtás törvényessége feletti felügyelete az Alapörvényből vezethető le.³⁹ A törvényességi felügyelet terjedelmét az ügyészségről szóló törvény⁴⁰ határozza meg. Az ügyészség a büntetések, a mellékbüntetések, az intézkedések, a személyi szabadságot elvonó és azt korlátozó eljárási kényszerintézkedések, az utógondozás, valamint a bűnügyi, a szabálysértési, a körözési nyilvántartás és a központi elektronikus hozzáférhetetlenné tételi határozatok adatbázisának végrehajtásáról szóló jogszabályi rendelkezések megtartása felett lát el törvényességi felügyeletet, és működik közre a büntetés-végrehajtási bíró eljárásában. A szakági ügyészek tevékenységének zsinórmértékét legfőbb ügyészi utasítás⁴¹ adja. A szabályozás alapján elmondható, hogy az ügyészség jogosítványait tekintve teljeskörű ellenőrzésre jogosult és széleskörű intézkedési jogokkal rendelkezik. Ennek jelentőségére utalt Vókó György, amikor kifejtette, hogy *„a törvénysértések a büntetőbírói határozatok végrehajtásának késedelmét eredményezhetik, az állam büntető igényének érvényesülését akadályozhatják, ugyanakkor a büntetés célján túlmenő hátrányokat okozhatnak a végrehajtás hatálya alatt álló személy számára. A személyes szabadsággal összefüggő*

³⁸ JUHÁSZ 2014. 32.

³⁹ Az Alaptörvény ügyészségre vonatkozó alcíme 29. cikk (2) bekezdés c) pont: a legfőbb ügyész és az ügyészség felügyeletet gyakorol a büntetés-végrehajtás törvényessége felett.

⁴⁰ 2011. évi CLXIII. törvény az ügyészségről, 2. § (1) bekezdés e) pont.

⁴¹ A büntetés-végrehajtási törvényességi felügyeleti és jogvédelmi ügyészi tevékenységről szóló 20/2014. (XII. 23.) LÜ utasítás.

*törvénysértések, mulasztások megszüntetése pedig konkrét esetekben egy jogállamban azonnali intézkedést igényel. A törvényességi felügyelet hatékonyságát a vizsgálati és intézkedési jogkör biztosítja. Éppen ezen okok miatt alakult ki már a régmúlt történelem folyamán e területen a világ nagy részén évszázados klasszikus értékekkel is rendelkező sajátos ügyészi törvényességi felügyelet.*⁴²

Az Európa Tanács szakértői 1996-ban az „Európai Börtönök Törvényességi Felügyeletéről” című tanácskozásukon kifejezetten ajánlasként fogalmazták meg a tagállamok számára a magyar megoldást, jelesül az ügyészség kontrollszerepét a büntetés-végrehajtás felett.⁴³

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága az ügyészség büntető igazságszolgáltatásban betöltött szerepéről Rec (2000) 19. szám alatt fogadott el ajánlást, ami részletezi az ügyészség és a büntetés-végrehajtási hatóságok közötti kapcsolatot. *„A tagállamokban az ügyészség és a büntetés-végrehajtási hatóságok közötti kapcsolat – tartalmát és struktúráját tekintve – sokféle; a közöttük lévő viszonyrendszer az interakció hiányától vagy annak csekély mértékétől kezdve egészen a részletes és strukturált, akár az ügyészség által ellenőrzött interakcióig terjed. Ezt a sokféleséget a különböző jogintézmények jogi, illetve nemzeti kulturális története és fejlődése magyarázza.*”⁴⁴

Az egyes államokban a büntetés-végrehajtás feletti kontroll tekintetében az ügyészek jogosítványainak köre rendkívül eltérő. A büntetés-végrehajtási intézetek fölötti általános ellenőrzéstől kezdve a szabadságvesztés vagy az előzetes fogvatartás egyedi ügyeinek ellenőrzési jogosultságáig található példát. A tagállamok ebből a szempontból három nagy csoportba oszthatók: (1) vannak azok, amelyekben az ügyészség a büntetés-végrehajtási intézeteket ellenőrzi; (2) egyes államokban az ügyészek korlátozott ellenőrzési jogosítványokkal rendelkeznek a szabadságvesztést és az előzetes letartóztatást foganatosító helyszínek fölött; (3) és végül vannak azok, amelyekben az ügyészeknek semmiféle jogosítványa sincs a fent említett területeken.⁴⁵ Magyarország ügyészsége ebből a szempontból az első kategóriába tartozik.

⁴² VÓKÓ 2010. real-d.mtak.hu/387/4/dc_45_10_doktori_mu.pdf (2016.04.26.)

⁴³ VÓKÓ 1999. 398.

⁴⁴ POLT - VÓKÓ 2012. 1.

⁴⁵ POLT - VÓKÓ 2012. 2.

5.3. Nemzeti Megelőző Mechanizmus

A kínzás és más kegyetlen, embertelen és megalázó bánásmódról és büntetésről szóló 1984. évi egyezmény fakultatív jegyzőkönyvét az ENSZ Közgyűlése 2002 decemberében fogadta el („*Optional Protocol to the Convention Against Torture, OPCAT*”).⁴⁶ A dokumentum 2006. június 22-én lépett hatályba. Az OPCAT a kínzás és egyéb bántalmazás megelőzése érdekében nemzetközi és nemzeti szinten megvalósuló, független testületek létrehozását írja elő, melyek a fogva tartás végrehajtására szolgáló intézetekben tett rendszeres látogatásokkal vizsgálják a fogvatartottakkal való bánásmódot. A fakultatív jegyzőkönyvet aláíró országoknak '*nemzeti megelőző mechanizmusnak*' (a továbbiakban: NMM) nevezett intézményt kell létrehozniuk a dokumentum ratifikálásától számított egy éven belül, amely rendszeres monitorozó látogatásokat tesz a fogvatartásra szolgáló helyszíneken. Az NMM rendszeresen megvizsgálja a szabadságuktól megfosztott személyekkel szemben foganatosított bánásmódot a fogvatartás helyszínén, ajánlásokat tesz a megfelelő hatóságoknak a szabadságuktól megfosztottakkal való bánásmód és a fogva tartás körülményeinek javítása érdekében, illetve javaslatokat vagy észrevételeket nyújt be meglévő vagy tervezett szabályozásokkal kapcsolatosan. A látogatások gyakoriságát az NMM saját hatáskörében dönti el.⁴⁷

Magyarország 2011-ben fogadta el a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének kihirdetéséről szóló törvényt, a fakultatív jegyzőkönyvhöz 2012-ben csatlakozott⁴⁸, és az ebből fakadó nemzetközi jogi kötelezettség értelmében hazánk létrehozta a nemzeti szintű megelőző rendszert, amely az ENSZ Kínzás Megelőzési Albizottságával együttműködve tölti be feladatát.⁴⁹ Ennek keretében Magyarországon 2015. január 1-től az alapvető jogok biztosa látja el a Jegyzőkönyv 3. cikke szerinti nemzeti megelőző mechanizmus feladatait⁵⁰, amelynek keretében a Jegyzőkönyv 4. cikke szerinti fogvatartási helyeken⁵¹ a

⁴⁶ ENSZ Közgyűlésének A/RES/57/199. számú határozata.

⁴⁷ Ld. ehhez: JÓJÁRT 2013. ajk.pte.hu/files/file/.../jojart-borbala-gyongyike-vedes-ertekezes.pdf (2016.04.12.)

⁴⁸ 2011. évi CXLI. törvény kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés elleni egyezmény fakultatív jegyzőkönyvének kihirdetéséről.

⁴⁹ Ld. bővebben: Új módszer a kínzással és más embertelen bánásmóddal szembeni küzdelemben – nemzeti megelőző mechanizmus az ombudsmani hivatalban <http://www.arsboni.hu/opcat.html> (2016.04.24.)

⁵⁰ Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény 2. § (6) bekezdése.

⁵¹ A fogvatartási hely fogalmát a Jegyzőkönyv 4. cikke az alábbi módon határozza meg: bármely hely, ahol az

szabadságuktól megfosztott személyekkel való bánásmódot beadvány és felmerült visszasság hiányában is rendszeresen vizsgálja.⁵² Így a Nemzeti Megelőző Mechanizmust a CPT nemzeti leképeződésének tekinthetjük.

A NMM 2015-ben ellenőrzést végzett a Debreceni Menekültügyi Órzott Befogadó Központban 2015. január 26-27-én,⁵³ a Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézetében 2015. március 24-25-én⁵⁴, és a Büntetés-végrehajtás Központi Kórházában 2015. április 2-án⁵⁵ A helyszínek kiválasztásánál szempontként szerepelt, hogy korábban a két büntetés-végrehajtáshoz köthető intézményben a CPT is látogatást tett.

A NMM az ellenőrzéseiről jelentést készített, amelyeket nemcsak a vizsgálattal érintett szerveknek, és azok felügyeleti szervének küldtek meg, hanem az alapjogi biztos hivatalának központi weboldalán nyilvánosságra is hozták. A NMM az ellenőrzés során feltárt és a jelentésben rögzített alapvető jogokkal összefüggő visszasságok orvoslása érdekében valamennyi esetben ajánlásokat fogalmazott meg, valamint kezdeményezte az adott területre vonatkozó jogszabályok módosítását.

A NMM megalakulása óta számos ajánlás született a büntetés-végrehajtási intézetben, illetve a büntetés-végrehajtási egészségügyi intézményben és a menekültügyi őrizetben lévő alapjogi helyzetének javítása céljából.

5.4. Civil kontroll

Az Európai Börtön szabályok az alapelvek között fogalmazza meg a civil szférának a büntetés-végrehajtás életében való részvételét.⁵⁶ A szabályozás nem az ellenőrző funkcióra, hanem az együttműködésre, a normalizációs⁵⁷ és reintegrációs célok megvalósíthatóságára helyezi a

embereket valamely állami hatóság utasítására, kezdeményezésére, hozzájárulásával vagy elfogadásával megfosztják vagy megfoszthatják személyes szabadságuktól.

⁵² Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény 39/B. § (1) bekezdés.

⁵³ Jelentés az AJB 366/2015. számú ügyben <https://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek-2015> (2016. 4. 26.)

⁵⁴ Az alapvető jogok biztos, mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése az AJB-1423/2015. számú ügyben <https://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek-2015>. (2016.04.26.)

⁵⁵ Az alapvető jogok biztos, mint OPCAT nemzeti megelőző mechanizmus jelentése.

az AJB-1424/2015. számú ügyben <https://www.ajbh.hu/opcat-jelentesek-2015>. (2016. 04. 26.)

⁵⁶ A Miniszteri Bizottság Rec (2006) 2 ajánlása a tagállamok számára az „Európai büntetés-végrehajtási szabályokról I. rész 7. Szabály: A külső szociális szolgálatokkal való együttműködést továbbá - amennyiben lehetséges - a civil társadalomnak a büntetés-végrehajtás életében való részvételét bátorítani kell.

⁵⁷ A normalizáció elve azt jelenti, hogy a személyi szabadság elvonását már önmagában is büntetésnek tekintik, és ezt a büntetést, és a bebörtönzéssel szükségszerűen együttjáró negatív hatásokat nem szabad fokozni. Ennek érdekében a végrehajtási feltételeket a lehetőségekhez mérten a szabad élet körülményeihez kell közelíteni.

hangsúlyt. A civil szervezetek bevonása a végrehajtás folyamatába azonban nem azonos a független szervek által megvalósítandó ellenőrzéssel. A hazai szabályozás a társadalmi szervezetek végrehajtásban való közreműködését érintőlegesen határozza meg. A törvény ugyanis a végrehajtásért felelős szerv, valamint az oktatási intézmények, a fogvatartás körülményeinek a figyelemmel kísérésére, a szabadulás után a társadalomba való beilleszkedés elősegítésére, a karitatív tevékenység végzésére, továbbá az egyéb büntetés-végrehajtási feladatok segítésére alakult civil szervezetek és az ilyen tevékenységet ellátó vallási közösségek együttműködéséről rendelkezik.⁵⁸

Egyetértek Lajtár Istvánnal, aki a civil kontrollról kifejtette, hogy *„az nem felügyelet, hanem olyan ellenőrzés, amely a büntetés-végrehajtási jogviszonyban állók közül csak a fogvatartottakat érinti, és nyilvánvalóan nem tud megoldani komoly büntetőjogi, eljárásjogi vagy végrehajtási jogi törvényességi kérdéseket, viszont a problémákat a szakértelemmel rendelkező hatósághoz továbbíthatja.”*⁵⁹

A társadalmi szervezetek közül az 1989-ben megalakult Magyar Helsinki Bizottságot kell kiemelni. A Magyar Helsinki Bizottság olyan civil jogvédő szervezet, közhasznú egyesület, amelynek célja az emberi méltóság védelme a jog és nyilvánosság eszközével. Tevékenysége során többek között a menekültek és a nemzetközi egyezmények alapján oltalomra szoruló külföldiek jogainak védelmére, a rendvédelmi szervek és igazságszolgáltatás figyelemmel kísérésére fókuszál. Központi helyet foglal el ebben a tevékenységi körben a fogvatartottak jogvédelme. A Bizottság megfigyelő és tényfeltáró csoportja ennek érdekében rendszeres látogatásokkal monitorozza a fogvatartottak és külföldiek elhelyezésére kijelölt intézményeket.

A Bizottság által kifejtett tevékenységnek, a fogda és börtönmegfigyelő programnak számtalan eredménye van, de nem hagyható figyelmen kívül, hogy a tevékenységük kereteit meghatározó, jogszabályok által biztosított garanciális háttér továbbra sem mondható teljesnek. Amint azt már Lajtár István 2010-ben is kifejtette, a rendőrség és a Bizottság együttműködésének módját és kereteit sem törvény, sem más jogszabály nem határozza meg.⁶⁰

⁵⁸ 2013. évi CCXL. törvény 5. § (3) bekezdés. Ld. erről még a büntetés-végrehajtási szervezetről szóló 1995. évi CVII. tv. 13. § (1) bekezdés.

⁵⁹ LAJTÁR 2010. 181.

⁶⁰ LAJTÁR 2010. 178.

6. Zárszó helyett

A jogi keretek nemzetközi szintén adottak. A jogalkotó megtette a kezdő lépéseket arra, hogy a nemzetközi standardokkal meghatározott vezérfonal mentén megalkossa a szükséges jogszabályokat, de ezek köre még nem teljes, és a megalkotott jogszabályok sem mentesek a hiányosságoktól.

Arról már nem is beszélve, hogy a végrehajtás módja a tárgyi körülmények hiányosságai miatt jogsértések garmadát generálja, amelyeket jelenleg csak anyagiakkal kárpótolnak, a jogsértések megállapítását követően.

Amennyiben a megelőzésre nagyobb hangsúlyt fektetnénk, és a feltételrendszer kialakítását ösztönöznénk, akkor mindez, az anyagi szempontokat is figyelembe véve, sokkal kedvezőbb lenne

Felhasznált irodalom:

JÓJÁRT Borbála Gyöngyike: A büntetés-végrehajtás kontrollja és jogpolitikai irányai, különös tekintettel a büntetés-végrehajtási bíró eljárására nemzetközi összehasonlításban Doktori értekezés Pécs, 2013. ajk.pte.hu/files/file/.../jojart-borbala-gyongyike-vedes-ertekezes.pdf (2016.04.12.)

JUHÁSZ Zsuzsanna: Börtönügy Európában, Fundamenta Fontium Juris, Szeged 2014.

LAJTÁR István: A büntetés-végrehajtás garancia- és kontrollrendszere Magyarországon Budapest, 2010.

POLT Péter - VÓKÓ György: Az ügyészek és a büntetés-végrehajtási hatóságok közötti kapcsolatok Európában. Börtönügyi Szemle 2012/1.

VÉGH Marianna: A fogvatartottak alkotmányos helyzete az alkotmánybírói határozatok tükrében Börtönügyi Szemle 2015/2.

VÓKÓ György: A magyar büntetés-végrehajtási jog Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs 1999,

VÓKÓ György: Európai büntetés-végrehajtási jog, Bp.-Pécs, Dialóg-Campus 2006

Vókó György: Bűnelkövetők jogkorlátozása jogállamban, MTA Doktori Értekezés. 2010. real-d.mtak.hu/387/4/dc_45_10_doktori_mu.pdf (2016.04.26.)

Law enforcement and the European expectations

Summary

The protection of human rights, and in the interest of protection, the need to establish various legal protection mechanisms in writing have driven the creation of numerous international conventions. Regulation is not an end in itself. In each case the legislature was driven by a specific objective. Objectives were defined which are important to and not unachievable by not only those deprived of their personal freedom, but to and by all people. The legal ground for ensuring control over the accommodation, maintaining relations as well as the deprivation of rights of people deprived of their personal freedom is established on both national and international levels. However, the national legislation has some inadequacies, the elimination of which is the task of the legislature. The conditions and material frameworks of law enforcement shall be ensured by the state. The judgements of the European Court of Human Rights highlight that the careful provision of material frameworks not only ensures the prevention of violation of rights but also avoids that huge amounts of the taxpayers' money have to be spent on compensations. Ensuring conditions shall not be equal to building new prisons, but rather greater emphasis should be put on alternative sanctions in the course of sentencing. Proper assurance of maintaining relations is significant also because overcrowding dehumanizes and simultaneously depersonalizes the detainees, which may ultimately jeopardize the security of detention as well. The possibilities of interfering with fundamental rights and the restriction of rights are the ones that create the necessity of enforcing the principle of control in order to avoid that interfering and restriction are ends in themselves, as well as in order to prevent the abuse of rights.

Vincze Viola

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: Kajtár Gábor PhD, adjunktus

A békéhez való jog

Bevezető

Az ember morális lény, aki természeténél fogva támogatja az erkölcsi értékek megvalósulását. Ennek ellenére a konfliktusok és a háborúk egyidősnek tekinthetők az emberiséggel. Jóllehet már a történelem kezdeteitől megjelent az igény a békés egymás mellett élésre és a tartós, stabil békére, ennek megvalósulása a gazdasági és társadalmi fejlődés ellenére napjainkban is csak illúzió. Az államok valamennyi korban egyenlőtlenül és eltérően fejlődtek, és ez a jelenség az egyik legfőbb oka az egyes államok közti ellentétek kiéleződésének, ami mint potenciális veszélyforrás a globális biztonságot is veszélyezteti. A globális biztonság megvalósításához azonban az emberiség egészének mozgósítása szükséges. Olyan kooperatív biztonsági rendszer létrehozatalát igényli, amely a béke fenntarthatósága, valamint az emberi jogok és szabadságjogok tiszteletben tartása közötti szoros kapcsolaton alapul.

A békéhez való jog emberközpontúsága vitathatatlan, hiszen az egyének (és az államok) fejlődéséhez olyan társadalmi berendezkedésre van szükség, amelyben nincsenek kiszolgáltatva háborús erőszaknak vagy az azzal való fenyegetésnek. A béke, a fejlődés és a demokrácia tehát olyan, egymásra kölcsönösen hatással lévő entitások, amelyek a nemzetközi közösségek stabilitásának alapját képezik. Általános értelemben véve az emberi jogok, alapjogok olyan jogok, amelyek valamennyi embert megilletnek emberi mivoltukból kifolyólag. Általánosan elfogadottá vált az alapjogok különböző generációiról beszélni (első, második és harmadik generációs jogokról), jóllehet e koncepció helytállósága (a jogok egymásutánisága és a sugalmazott prioritás) vitatható. Ugyanakkor említést érdemel, hogy a harmadik generációs jogok katalógusa napjainkban is fejlődik, bővül. Az emberi jogok első generációjához tartozó klasszikus szabadságjogok (például személyes szabadsághoz való jog, gyülekezési jog, egyesülési jog) alapvetően az állam be nem avatkozását feltételezik és az egyes személyek döntésén alapul, hogy azokkal élnek-e.

A XX. század hajnalán azonban olyan további emberi jogok is megjelentek, amelyek az államokat nemcsak valamilyen cselekedettől való tartózkodásra, hanem kifejezetten pozitív cselekvésre, tevésre ösztönzik. Ezen jogok (például munkához való jog, pihenéshez és rendszeres fizetett szabadsághoz való jog, szociális biztonságához való jog) képezik az emberi jogok második nemzedékét.

Végül, ma már az emberi jogok (nem hivatalos) katalógusában szerepelnek az úgynevezett globális, harmadik generációs jogok is (például az emberiség közös örökségéből való részesedéshez, az egészséges környezethez, természeti forrásokhoz vagy a fejlődéshez való jog, az adatvédelemhez, tájékoztatáshoz, békéhez való jog). A Philip Alston által javasolt kritériumrendszer alapján egy kialakulóban lévő új emberi jognak alapvetően fontos szociális értékeket kell tükröznie, megfelelően precíznek, relevánsnak és az ENSZ Alapokmányban foglalt kötelezettségek nyelvére lefordíthatónak kell lennie, emellett illeszkednie kell a nemzetközi emberi jogok rendszerébe, nemzetközi támogatást kell élveznie és kompatibilisnek kell lennie az általános állami gyakorlattal.¹

A harmadik generációs jogok

A harmadik generációs jogok igen heterogén csoportot alkotnak, ugyanakkor közös jellemzőjük, hogy olyan, általában az egész emberiséget érintő kérdéseket, sorskérdéseket fogalmazzak meg, amelyek érvényesülése érdekében – jogi kötőerővel rendelkező egyezmények hiányában – az államoknak fokozottan aktív cselekvés mellett kell elkötelezniük magukat.

Karel Vasak a harmadik generációs jogokat „szolidaritási jogokként” aposztrofálja,² utalva egyfajta közösségi elképzelésre, illetve arra, hogy annak megvalósítása valamennyi társadalmi szereplőtől erőfeszítéseket kíván. A szolidaritási jogok erőteljes individuális dimenzióval bírnak, tárgyuk az egyes személyek fizikai valójukban. A békéhez való jog esetében annak mozgatója, eredője a lelkiismereti kifogás („*l'objection de conscience*”), függetlenül annak okától.³ A harmadik generációs jogok katalógusa nem zárt, azok köre folyamatosan bővül, ami egyfajta dinamizmust fejez ki.⁴

¹ ALSTON 1984. 615.

² VASAK 1977. 29-32.

³ VASAK 1997. 1663.

⁴ Alston is az emberi jogok dinamikus megközelítése mellett érvel. ALSTON 1984.

A harmadik generációs jogok a globalizációra és a posztindusztriális problémákra válaszul jelentek meg, s mint ilyenek egyértelmű hozzáadott értéket visznek a nemzetközi jog rendszerébe. Ugyanakkor jelenleg nem létezik olyan kikényszeríthető nemzetközi egyezmény, amely biztosíthatná tényleges érvényesülésüket.

A harmadik generációs jogok nemcsak az általuk védett érték, illetve jogalkotásban való megjelenésük ideje szerint csoportosíthatóak, hanem a címzetti kör szerint is. Alanyai lehetnek egyes emberek, államok, illetve akár az egész emberiség is. Gyakorlásuk is történhet egyénileg vagy másokkal együtt. A legtöbb harmadik generációs jog nem alanyi alapjog (például békéhez való jog, egészséges környezethez vagy fejlődéshez való jog).

A békéhez való jog

A békéhez való jog, mint minden harmadik generációs jog, morális jogosultság, amely szükségessé tette a jogalkotók és jogalkalmazók szemléletváltását. Tomasevski szerint a békéhez való jog, mint emberi jog megjelenése az etikai elem és a szolidaritás nemzetközi politikában és nemzetközi jogban való ismételt térhódításának köszönhető.⁵

A békéhez való jog leszűkített értelmezésének középpontjában a negatív béke áll, amely az államok azon köteletségében merül ki, hogy egymással szemben ne lépjenek fel támadólag (erőszak tilalma). Ezt a szemléletet mostanra meghaladta a pozitív béke koncepciója, amely nemcsak az államok nem tevését feltételezi, hanem az emberi jogi szemlélet érvényesülését és az államok közötti együttműködést is. Épít a direkt és indirekt erőszakformák megszüntetésére, az esélyegyenlőségre, a pártatlan igazságszolgáltatásra és a jog uralmára is.⁶

Kardos Gábor szerint ugyanakkor egyfajta békés konfliktuskultúra csak a nemzetközi kapcsolatok alapvető átalakulása esetén jöhet létre.⁷ Jelenleg azonban a nemzetközi jog – jóllehet nem vitatja a békéhez való jog létjogosultságát – a hangsúlyt inkább a nemzetközi humanitárius jog szabályainak alkalmazására helyezi.

A békéhez való jog alapvetően a belső, illetve határokon átívelő fegyveres konfliktustól való biztonság, a politikai elnyomástól,

⁵ TOMASEVSKI 1982. 44.

⁶ A negatív és pozitív béke kapcsán lásd HAYDEN 2004. 43. és TOMASEVSKI 1982. 45.

⁷ KARDOS 1995. 43.

kizsákmányolástól, (állami) terrortól való mentesség mindenkit megillető jogosultságként való megfogalmazása. Ugyanakkor a békéhez való jog nem abszolút. A teljes pacifizmus olyan cél, amelynek megvalósítása lehetetlen, hiszen az igazságos háború fogalma hosszú idő óta létezik, és arról mesél, hogy mindig léteztek igazolható kivételek a fegyveres erőszak tilalma alól (például önvédelem).

Patrick Hayden modern, „kozropolita” nézőpontból tekint az igazságos háború elméletére, és azt a biztonsággal és a békéhez való joggal integrálja.⁸ Olyan kritériumokat rendel az igazságos háború fogalmához, amelyek maradéktalan megvalósulása esetén az adott fegyveres konfliktus igazságosnak, tehát igazolhatónak tekinthető (mind a *jus ad bellum*, mind pedig a *jus in bello* és a *jus post bellum* esetén). A *jus ad bellum* esetében például ilyen kritérium az igazolható ok, a megfelelő szándék (motiváció), a legitim hatóság jelenléte, a megvalósíthatóság vagy a fegyveres erők alkalmazása minden más (békés) eszköz kimerítését követően.⁹

A békéhez való jog meglehetősen komplex és absztrakt fogalom, amelynek pontos tartalma és kikényszeríthetősége is erősen kérdéses. Pontos tartalommal való megtöltéséhez, érvényesítéséhez a hangsúlyt a hadijogról a békéhez való jogra kell áthelyezni, ami mindenképpen szemléletváltást igényel. E nélkül a szemléletváltás nélkül olyan jogosultságról beszélünk, aminek a kikényszeríthetősége nem megvalósítható, márpedig a békéhez való jog nemcsak maga is harmadik generációs alapjog, hanem egyben a kerete és a feltétele is az emberi jogok, alapjogok gyakorlásának.

A békéhez való jog alapvetően globális, nem alanyi jog. Olyan mindent átfogó jogként kell rá tekinteni, amely nemcsak a biztonság és a jólét egyes aspektaival foglalkozik, hanem minden első és második generációs jog eredője. Jóllehet alapvetően kollektív jogról van szó, vitathatatlan, hogy a béke élvezetének van individuális vetülete is.

Sulyok Gábor „gyűjtőkategóriaként” definiálja a békéhez való jogot, ami egyaránt tartalmaz individuális, kollektív és vegyesen individuális/kollektív jogként létező vagy leképezhető előírásokat.¹⁰ Ugyanakkor megerősíti,

⁸ „The nexus of human security, the right to peace, and just war theory offers a resolution to the traditional security dilemma by challenging the realist rationale for aggressive militarism, and by supporting the emergence of global security structures and processes guided by the humanitarian norms of just peace.” HAYDEN 2004. 53.

⁹ Ibid p 47-48

¹⁰ Sulyok 2014. 509.

hogy a békéhez való jog „*alanyát, kötelezettjét és tartalmát illetően sem az elméletben, sem a gyakorlatban nincs egyetértés.*”¹¹

Az alapjogi jogosult lehet az egyén, az állampolgár, egy állam, illetve az államok egy csoportja is. Az alapjogi kötelezettek körének behatárolása már nehezebb feladat: ezek lehetnek kormányok és parlamentek, akár csak egyes államok közössége. Kardos Gábor értelmezésében a békéhez való jog elsősorban a civil társadalom számára nyújthat legitimitást ahhoz, hogy a béke ügyét ne hagyja csupán a kormányokra.¹²

A békéhez való jog regionális és nemzetközi dokumentumokban való megjelenése a két világháború közötti évekre tehető. Nem feltétlenül jelenik meg ugyanakkor a szabályozásban, mint békéhez való jog *per se*, a XX. század második felében gyakori például a nemzetközi konfliktusok megoldására történő utalás; a jog körülírása, megfogalmazása gyakran közvetetten történik. Jóllehet a békéhez való jog az ENSZ szakosított intézményeinek több dokumentumában is megjelenik,¹³ az alábbiakban a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács azon dokumentumait tekintem át röviden, amelyek meghatározó szerepet játszottak a békéhez való jog kodifikálásában.

A békéhez való jog megjelenése az ENSZ Közgyűlés és a Biztonsági Tanács dokumentumaiban

1. 1928 Kellogg-Briand paktum¹⁴

Az első világháborút követően Franciaország szövetségeseiket keresett német szomszédjához fűződő viszonyának bizonytalansága miatt. 1927-ben Aristide Briand francia külügyminiszter békepaktumot (bilaterális megállapodást) terjesztett elő az Egyesült Államoknak abból a célból, hogy kizárja a háborút a két állam viszonyában. Annak érdekében, hogy a megállapodás egyébként egyértelmű célja, azaz a két ország közti konfliktus kiéleződésének megakadályozása, mind a felek, mind a többi ország számára is elfogadhatóvá váljon, diplomáciai megfontolásból az Egyesült Államok úgy döntött, hogy valamennyi államot felhívja a

¹¹ Ibid p 506

¹² KARDOS 1995 39.

¹³ Például 1992 júniusában került sor Rio de Janeiróban az ENSZ környezet és fejlődés konferenciájára, amely a Riói Nyilatkozatban több alapelvet is megerősített, többek között a béke, fejlődés és környezetvédelem egymással összefüggő és oszthatatlan mivoltát (25. elv).

¹⁴ 1928. augusztus 27.

paktumhoz való csatlakozásra. Az államok közötti békés és barátságos kapcsolatok előmozdítása érdekében a *Kellogg-Briand paktumot* aláíró államok elítélték a háborút mint a nemzetközi viták feloldásának módját és az egymás közti nemzeti politika eszközét, és vállalták, hogy a konfliktusokat és vitákat (azok eredetétől és természetétől függetlenül) kizárólag békés eszközökkel rendezik.¹⁵ Az 1930-as évek politikai porondján azonban sorozatos támadások érték a megállapodást. Nyilvánvalóvá vált, hogy – legfőképp a kikényszeríthetőség hiánya miatt – nem tud visszatartó erőként szolgálni. Nem tudta megakadályozni a második világháborút és az azt követő konfliktusokat, ezért a stabil(abb) világrend megteremtése érdekében szükségessé vált egy speciális intézményrendszer felállítása.

2. Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya

Az Egyesült Nemzetek Alapokmányát a nemzetközi szervezet létesítésére összehívott értekezlet fogadta el 1945-ben San Franciscóban.¹⁶ Az Alapokmányban megfogalmazott célok közt kiemelkedő jelentőségű a nemzetközi béke és biztonság fenntartása, a béke megbontásának elnyomása, illetve a nemzetközi viszályok megoldása. Nemcsak a negatív béke volt az egyezmény megfogalmazóinak szándéka, hanem az általános béke megerősítésére alkalmas eszközök foganatosítása is (1. cikk (2) bekezdés). A későbbi csatlakozásra vonatkozóan a részes államok fontosnak tartották annak hangsúlyozását is, hogy az ENSZ tagja lehet minden „*békeszerető állam*”, amely vállalja az Alapokmányban foglalt kötelezettségek teljesítését.

Az Alapokmány VI. fejezete a viták békés rendezéséről tartalmaz rendelkezéseket: közvetlen tárgyalást, kivizsgálást, közvetítést, békéltetést irányoz elő. A Biztonsági Tanács (BT) minden helyzetet, amely nemzetek közti viszályt vonhat maga után, megvizsgálhat annak megállapítása végett, hogy „*vajon a viszály elhúzódása, vagy a helyzet fennmaradása nem vezethet-e a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetésére*” (34. cikk).

Az Alapokmány VII. fejezete tartalmazza a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében követendő eljárást – ezek bármelyike esetén a BT megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz arról, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság

¹⁵ 1-2. cikk

¹⁶ Az ENSZ Alapokmánya 1945. október 24-én lépett hatályba.

fenntartása (helyreállítása) érdekében foganatosítani.¹⁷ A Közgyűlés feladatkörébe¹⁸ tartozik a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló együttműködés elveinek vizsgálata (többek között a lefegyverzést és a fegyverkezés szabályozását irányító elvek), amelyekről a Közgyűlés ajánlásokat fogalmazhat meg a szervezet tagjai és/vagy a Biztonsági Tanács számára (11. cikk (2) bekezdés).¹⁹

Emellett persze a Közgyűlés felhívhatja a BT figyelmét olyan helyzetekre, amelyek a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetését okozhatják. Ezzel kapcsolatban főleg az utóbbi években számos kritika érte a szervezetet, tekintettel arra, hogy több esetben kudarcot vallott (például Ruanda vagy Szomália esetében). Ennek több oka van, így többek között az a korlát, hogy *„az ENSZ is csak annyit tud teljesíteni, amennyit az e szervezeteket alkotó államok kormányai hajlandók megtenni.”*²⁰ Az Alapokmány 13. cikke rendelkezik a Közgyűlés azon jogáról, hogy ajánlást tehet az alapvető emberi jogok és szabadságok megvalósulásának elősegítése érdekében.

Az Alapokmány rögzíti a kollektív biztonság fogalmát, melynek lényege, hogy amennyiben a békés eszközök nem járnak sikerrel, a Biztonsági Tanács által hozott határozatok alapján az Alapokmány VII. fejezetében biztosított intézkedéseket kell alkalmazni, hogy a béke veszélyeztetésével, megszegésével és a támadó cselekményekkel szemben fenntartható legyen a nemzetközi béke és biztonság. A BT felhatalmazással rendelkezik, hogy katonai akciót foganatosítson a nemzetközi béke és biztonság helyreállítása és fenntartása érdekében, amennyiben a békés eszközök sikertelennek bizonyulnak. A béketeremtő műveletek sikerének záloga azonban az, hogy az erőfeszítések célja a béke megszilárdítása, támogatása legyen.

3. Nürnberg: béke elleni bűncselekmények

¹⁷ Ez történhet fegyveres erők felhasználásával nem járó rendszabály, vagy ha ez elégtelennek bizonyul, akkor fegyveres erők felhasználásával járó művelet útján.

¹⁸ 10-17. cikk

¹⁹ „A Közgyűlés minden olyan kérdést, amely a nemzetközi béke és biztonság fenntartására vonatkozik, és amelyet az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja vagy a Biztonsági Tanács vagy a 35. cikk 2. pontja értelmében olyan Állam terjeszt eléje, amely az Egyesült Nemzeteknek nem tagja, megvitathat és az ilyen kérdések tekintetében a 12. cikkben foglalt eset kivételével ajánlásokat tehet az érdekelt Államnak vagy Államoknak, a Biztonsági Tanácsnak, vagy mind az érdekelt Államnak vagy Államoknak mind a Biztonsági Tanácsnak. Minden olyan kérdést, amelyben cselekvésre van szükség, a Közgyűlésnek a vita előtt, vagy azután a Biztonsági Tanács elé kell terjesztenie.”

²⁰ ERDŐS 1996. 3.

A második világháborút követően 1945 novembere és 1946 októbere között zajlottak a nürnbergi perek, amelyek során a szövetséges hatalmak bírái 22 náci főbűnös perében hoztak ítéletet. A vádirat tartalmazta az emberiség elleni bűncselekmények és a háborús bűncselekmények mellett a béke elleni bűncselekményeket is.²¹ A Közgyűlés 95. (I) számú határozata²² megerősítette a Nürnbergi Katonai Törvényszék alapokmánya és a törvényszék ítélete által elismert nemzetközi jogi alapelveket, majd a következő évben a Közgyűlés megbízta a Nemzetközi Jogi Bizottságot, hogy ezen elvek, valamint a béke és nemzetközi biztonság elleni bűncselekmények fogalmát is kidolgozzák.²³

4. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata²⁴

A nyilatkozat legfőbb célja, hogy deklarálja azon jogokat, amelyek valamennyi embert megilletnek, megakadályozva, hogy a második világháború borzalmai megismétlődjének. A nyilatkozat bevezetője megállapítja, hogy a szabadság, igazság és béke alapja az emberiség minden egyes tagjának méltósága, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése. Az egyezmény 28. cikke rendelkezik valamennyi személy azon jogáról, hogy a társadalmi és a nemzetközi viszonyok tekintetében is olyan rendszer uralkodjon, amelyben biztosított mind a nyilatkozatban meghatározott jogok, mind pedig a szabadságjogok érvényesülése.

5. „Egyesülve a békéért”

1950-ben, a Biztonsági Tanács „megbénulása” esetére fogalmazták meg az „Egyesülve a békéért” elnevezésű határozatot:²⁵ abban az esetben, ha a BT az állandó tagok egyetértése hiányában nem tudja a nemzetközi béke és biztonság fenntartását biztosítani (egy béke elleni esetleges fenyegetés, a béke megszegése vagy agressziós cselekmény esetén), a

²¹ Támadó (agresszív) háború tervezése, előkészítése, megindítása és folytatása nemzetközi egyezmények és megállapodások megsértésével, valamint részvétel ezen cselekmények kitervelésében vagy összeesküvés ezen cselekmények megvalósítására (A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék létrehozásáról rendelkező Londoni Egyezmény (1945. augusztus 8.) 6. cikke határozta meg a béke elleni bűncselekmények fogalmát.)

²² General Assembly Resolution 95 (I) of 11 December 1946

²³ Resolution 177 (II) adopted by the General Assembly on 21 November 1947 (Draft Code of Offences against Peace and Security of Mankind)

²⁴ 1948. december 10.

²⁵ A/RES/5/377, 377 (V). Uniting for Peace, 3 November 1950

Közgyűlés ajánlást tehet kollektív intézkedés megtételére²⁶ a nemzetközi béke és biztonság fenntartása, illetve visszaállítása érdekében.

6. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmánya²⁷ és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egységokmánya²⁸

Az Egyezségokmányok közös bevezetője arról rendelkezik, hogy – az ENSZ Alapokmányban lefektetett elveknek megfelelően – az emberi közösség valamennyi tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak az elismerése képezi a szabadság, igazságosság és a világbéke alapját.

A békéhez való jog kapcsán a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezményokmányából a 4. cikk (1) bekezdés és a 20. cikk (1) bekezdés emelhető ki. Előbbi lehetővé teszi, hogy a „nemzet létét fenyegető” szükségállapot esetén a tagállamok olyan intézkedéseket tegyenek, amelyek eltérnek az Egyezségokmányban vállalt kötelezettségektől (azonban az ilyen intézkedések nem állhatnak ellentétben egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeikkel), utóbbi pedig a háborús propaganda törvényben való megtiltására hív fel.

A Nemzetközi Bíróság nukleáris fegyverek legalitásáról szóló tanácsadó véleménye is megerősíti, hogy az Egyezségokmány célja az emberi jogok védelme béke idején.²⁹

A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Egységokmánya szerint a népek önrendelkezési joga lehetővé teszi számukra politikai rendszerük, illetve gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésük meghatározását. Több cikk is kapcsolódik közvetve vagy közvetlenül a béke fenntartásához, így az 1. cikk (1) és (2) bekezdése, amely alapján egy nép semmilyen körülmények között nem fosztható meg a létfenntartáshoz szükséges eszközeitől. A részes felek a dokumentumban elismerik továbbá a szabad elhatározáson alapuló nemzetközi együttműködés fontosságát a megfelelő életszínvonal biztosítása érdekében.³⁰ Az Egyezségokmány 13. cikk (1) bekezdése szerint az iskolai nevelésnek arra kell irányulnia, hogy minden személyt képessé tegyen hasznos társadalmi szerep betöltésére, valamint

²⁶ Szükség esetén akár fegyveres erők használatára is.

²⁷ 1966. december 16.

²⁸ 1966. december 16.

²⁹ “It was suggested that the Covenant was directed to the protection of human rights in peacetime, but that questions relating to unlawful loss of life in hostilities were governed by the law applicable in armed conflict.” Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996, The Hague, p 17

³⁰ 11. cikk (1) bekezdés

„támogassa az Egyesült Nemzeteknek a béke fenntartása érdekében kifejtett tevékenységét.”

ENSZ határozatok

Már az 1970-es évektől megjelent a békéhez való jog az ENSZ Közgyűlés és a Biztonsági Tanács egyes határozataiban. Az ENSZ Közgyűlés 33/73. számú határozatának³¹ célja, hogy megerősítse az egyének, államok és az emberiség alapvető jogát ahhoz, hogy békében éljen. A békéhez való jog tiszteletben tartása az egész emberiség közös érdekének tekinthető, amely egyben elengedhetetlen feltétele a nemzetek fejlődésének. A békéhez való joggal kapcsolatosan 1984-ben is született egy átfogó ENSZ határozat,³² melyben újra megerősítették, hogy az Egyesült Nemzetek elsődleges célkitűzései közt kell, hogy szerepeljen a nemzetközi béke és biztonság fenntartása. Minden embernek akarnia és törekednie kell a háborúk kiirtására az emberiség életéből és egy világméretű nukleáris katasztrófa megelőzésére. A háború nélküli élet elsődleges nemzetközi feltétele az anyagi jólétnek, a fejlődésnek, az államok haladásának és az alapvető emberi szabadságok, valamint jogok megvalósításának.

A tartós béke intézményei jelentik az emberi civilizáció és az emberiség fennmaradásának elsődleges feltételeit. Fel kell ismerni, hogy a békés állapot fenntartása valamennyi államnak kötelessége. Vitára ad okot ugyanakkor, hogy a határozat a népek (*peoples*) kifejezést használja, azonban ennek jelentése nem egyértelmű, így nehezen megfogható a határozat címzettje: értelmezéstől függően az jelenthet etnikumokat, nemzeteket, országokat is.

Az 1978-as és 1984-es, fent említett határozatok mellett az ENSZ Biztonsági Tanácsának számos határozata járul(t) hozzá a nemzetközi béke megteremtéséhez, illetve megőrzéséhez – a határozatok a közelkeleti fegyveres konfliktusok és a béke számos aspektusát érintik.³³ A jugoszláv válsággal kapcsolatban is több határozat látott napvilágot, így például az 1199. (1998) számú, melyben a BT követeli, hogy minden csoport és egyén hagyjon fel a harci tevékenységgel és tartsa fenn

³¹Declaration on the Preparation of Societies for Life in Peace, Resolution 33/73 of 15 December 1978

³²Declaration on the Right of Peoples to Peace, Resolution 39/11 of 12 November 1984

³³Az 598. (1987) számú határozata az Irak és Irán közti tűzszünet megkötésére szólít fel, a katonai akcióknak kíván véget vetni. A 660. (1990), illetve a 686. (1991) számú határozatokban ehhez hasonlóan elítéli Kuvait Irak általi megszállását és követeli, hogy Irak vonja vissza erőit. A 688. (1991) számú határozat elítéli az iraki lakosság elnyomását, melynek következményei a térség békéjét és biztonságát fenyegetik, és követeli, hogy Irak járuljon hozzá a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, vessen véget az elnyomásnak.

Koszovó tartományban a tűzszünetet annak érdekében, hogy a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság hatóságai és a koszovói albán vezetés közti párbeszédet elősegítse.

A 2000-es években a Közgyűlés több határozatban is ünnepélyesen kijelentette, hogy a népeknek megszentelt joguk van a békéhez, amelynek megőrzése és elősegítése valamennyi állam alapvető kötelezettsége.³⁴

2012-ben az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága határozatban³⁵ döntött egy kormányközi munkacsoport létrehozataláról azzal a céllal, hogy az lefolytassa a tárgyalásokat az ENSZ által tervezett, békéhez való jogról szóló nyilatkozatról. A munkacsoport harmadik ülésére 2015 áprilisában került sor annak érdekében, hogy a nyilatkozatot véglegesítsék. A nyilatkozat-tervezet fő üzenete, hogy (az ENSZ alapelveivel és céljaival összhangban) mindenkinek joga van a békéhez és biztonsághoz, valamint az emberi jogokhoz és a fejlődéshez. Az államoknak tiszteletben kell tartani és elősegíteni az egyenlőséget és megkülönböztetés mentességet, az igazságot, a jogállamiságot és a félelemtől mentes szabadságot, mint a társadalmakon belüli és azok közötti béke építésének eszközeit.

A munkacsoport 2014. júliusi üléséről készített jelentés³⁶ azonban arról tanúskodik, hogy alapvető véleménykülönbség van a tagországok között abban, hogy a békéhez való jog, mint kollektív jog valóban létezik-e a nemzetközi jogban. A tagállamok egy része elismeri a békéhez való jog létezését, és azt a gazdasági és szociális fejlődés, valamint az emberi jogok gyakorlása alapvető feltételének tekinti, míg más országok egyet nem értésüket fejezték ki és megkérdőjelezték a nyilatkozat szükségességét.

Emberi jogok versus humanitárius jog

Napjainkban az élet minden terén felgyorsult fejlődésnek vagyunk tanúi. Az ennek ellenére a jelenleg is dúló nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusok száma felveti a kérdést: hogyan értelmezhető a békéhez való jog, mint alapjog a humanitárius jog, a hadijog kontextusában?

³⁴ A/RES/57/216 (2003. február 27.), A/RES/60/163 (2006. március 2.), A/RES/63/198 (2009. március 18.)

³⁵ Promotion of the Right to Peace, A/HRC/RES/20/15 (2012. július 17.)

³⁶ Report of the open-ended intergovernmental working group on a draft United Nations declaration on the right to peace, UN Doc. A/HRC/C/27/63, 8 August 2014, para 21-22.

Az emberi jogokat annak felismerése hívta életre, hogy az egyes személyeket emberi mivoltukból fakadóan univerzális védelemmel szükséges felruházni. Legitimációjuk morális igazolhatóságukból fakad. Legfőbb céljuk a szuverén államok hatalmi helyzetéből eredő igazságtalanságok enyhítése, illetve a hatalomgyakorlással kapcsolatos veszélyek elleni (érdek)védelem. Az emberi jogok oszthatatlan, összefüggő rendszert alkotnak, amelyben az egyes jogok érvényesülése a többi érvényesülésének mikéntjétől függ.³⁷ A Vasak által használt harmadik generációs jogok fogalma azonban nem értelmezhető úgy, hogy az első és második generációs jogok a harmadik generációs jogok előfeltételei. Mindez igaz a harmadik generációs jogok rendszerén belül is: valamennyi jog megvalósulása szükséges a teljes körű védelemhez, de egyik jogra sem lehet előfeltételként tekinteni egy másik jog érvényesüléséhez.

A béke megvalósulása alapvető feltételét jelenti a stabilitásnak és prosperitásnak.³⁸ A demokrácia, a jogállamiság érvényesülése megköveteli az emberi jogok tiszteletben tartását, így a béke fenntartása is prioritást élvez. Az állandó béke megvalósításának azonban az egyes szereplők (nemzetközi intézmények, államközi szervezetek, államok, nem kormányzati szervek, gazdasági szereplők és természetes személyek) közötti gyakori érdekellentét gátat szab.³⁹ A békés állapot fenntartása valamennyi szereplő részéről erőfeszítést kíván, leginkább az egyes államok (kormányok) önkorlátozását.

A fegyveres konfliktusok az idők kezdetétől a törzsek, majd nemzetek, illetve államok közötti vitarendezés általánosan elfogadott módjai voltak, amelyek létjogosultságát egészen a XX. századig alapvetően nem kérdőjelezték meg. E tekintetben vízváltásnak tekinthető az I. és II. világháború, melyek hatalmas emberáldozatot és veszteséget követeltek valamennyi résztvevő államtól. A Londoni Karta meghatározta azokat a bűncselekményeket, amelyekre vonatkozóan a Nürnbergi Törvényszék joghatósággal rendelkezett, és ezen bűncselekmények között legelőször is a béke elleni bűncselekményeket nevesítik.⁴⁰

Jóllehet jelenléte a jogi és társadalmi diskurzusban mára általánossá vált, a békéhez való jog, mint harmadik generációs jog pontos tartalma és kikényszeríthetősége erősen vitatható.

³⁷ MACKLEM 2014. 18.

³⁸ „The realization of self-determination, development, a healthy environment, and peace is necessary for all individuals and peoples to live lives of dignity and fulfillment, personally and in community with others. ... Struggles for third generation rights have the capacity to achieve for all of humanity the ends of classic rights discourse: justice; empowerment; equality; and dignity.” Woods 2014 202.

³⁹ SÜLYÖK 2014. 506.

⁴⁰ Londoni Karta (1945. augusztus 8.) 6. cikk (a) bekezdés

Az általa képviselt erkölcsi értékhez nem fér kétség, azonban jogi normaként való elismeréséhez mind a konkrét meghatározás (a szabályozás pontos tárgya), mind pedig betartása és betarthatósága hiányzik.

A humanitárius jog alapvető funkciója a felek közti ellenségeskedés mikéntjének szabályozása és a fegyveres konfliktusok áldozatainak védelme. A fegyveres konfliktus mint kollektív erőszak monopóliumával az államok rendelkeznek. Mind a fegyveres erőszak, mind pedig a béke fogalma szorosan kötődik az igazság és igazságosság fogalmához. A béke megvalósításában, illetve egy-egy fegyveres konfliktus megszűnésével a hangsúly gyakran tolódik a megbékélés, az igazsághoz való jog hangoztatása irányába (például háborús bűncselekmények feltárása).

Kétféle igazságosság-fogalom létezik:⁴¹ beszélhetünk jogi értelemben vett igazságról (mint bíróság által, a jogszabályok és a tényállás mérlegelése alapján megállapított igazságról), illetve beszélhetünk az igazságosságról ontológiai értelemben (mint társadalmon és egyéneken felül álló abszolút igazságról). Az igazságosság azonban kétélű kard: egyfelől szuverén hatalmak használhatják és használják is az általuk gyakorolt erőszak racionalizálására és igazolására, ugyanakkor az állandó béke is csak akkor érhető el, ha az adott cselekvések (egy állam konkrét eljárása) megfelelnek a jogi és társadalmi szabályoknak, valamint erkölcsi értékeknek (mint például méltányosság, tisztesség, esélyegyenlőség).

A harmadik generációs jogok megvalósulásához és kikényszeríthetőségéhez előbb azok konkrét jogi normaként történő megjelenése szükséges, amely az államok konszenzusán és ilyen irányú gyakorlatán alapul. A béke megvalósulása ugyanakkor nem egyenlő a fegyveres konfliktusok hiányával.⁴² Természetesen ez is fogalmi eleme, de a béke ennél tágabb fogalom, amely tágan értelmezve magában foglalhatja *inter alia* a személyes biztonsághoz, háborítatlansághoz való jogot, a félelemtől mentes szabadságot, az emberi jogok tiszteletben tartását és védelmét, a fegyverkezés tilalmát, az igazság megismeréséhez való jogot, az esélyegyenlőség biztosítását vagy a hátrányos megkülönböztetés tilalmát. A békéhez való jog fogalmi elemeinek köre vitatható, és a szakirodalom máig adós egy egységes definícióval.

Az államok közötti vita fegyveres konfliktussá fajulásának sok oka lehet: területi függetlenség elnyerése, meghatározott terület elfoglalása, nemzeti önmeghatározás, vallási ellentétek, stb. Az államoknak ugyanakkor permanens törekvése, hogy a kollektív fegyveres erőszak

⁴¹ SARIGIANNIDIS 2014

⁴² SÜLYÖK 2014 507.

monopóliumát megtartsák, ezért a békéhez való jog normaként való elismerése és védelme jelentős önkorlátozással járna. A békéhez való jog egyéni és kollektív jogként való biztosítása az állam részéről kötelezettségként jelenne meg: a nem tevés, illetve fegyveres erőszaktól való tartózkodás mellett magában foglalná a hatékony megelőzést és adott esetben a fegyveres harcok beszüntetésére irányuló cselekvést is. Jóllehet az országok döntő többsége esetében a globális biztonság társadalmi igénye visszaköszön a kormányzati retorikában, nem ritka, hogy egy esetleges katonai támadás veszélyére hivatkozással rendkívüli jogokat biztosítsanak a végrehajtó hatalom számára.⁴³

Napjainkban a katonai szuperhatalmak dominanciájának vagyunk tanúi nemzetközi szinten, és jóllehet az ENSZ Alapokmánya lefekteti, hogy az ENSZ célja a nemzetközi béke és biztonság fenntartása, valamint az elhúzódó viszályok esetében békés megoldások keresését írja elő, napjaink fegyveres konfliktusainak száma⁴⁴ és természete mégis azt mutatja, hogy a békés vitarendezés és bíróság előtti döntéshozatal helyett továbbra is a konfliktusok fegyveres erőszakkal történő megoldása dominál. A XX. század vége óta növekvő trend⁴⁵ figyelhető meg a fegyveres erők humanitárius és más nem támadó célzattal történő felhasználásában: a békéhez való jog úgy is megjelenik, mint a fegyveres konfliktus igazolására szolgáló hivatkozás (béke és fejlődés elősegítése, demokrácia megalapozása).⁴⁶

A nemzetközi emberi jogok fegyveres konfliktus idején történő alkalmazása azonban fontos értelmezési kérdést vet fel: az emberi jogok és a humanitárius jog egymást kizáró vagy kiegészítő jogi normák, és amennyiben kiegészítő normákról beszélünk, mennyire kompatibilisek?

Általánosan elfogadott, hogy az emberi jogok *lex generalis*ként funkcionálnak, míg fegyveres konfliktus esetén a humanitárius jogi elvek és előírások *lex specialis*ként alkalmazandók. Ez a *lex generalis* – *lex specialis* felosztás ugyanakkor fogalmilag kizárja egymás mellett történő alkalmazásukat. A jogrendek hadviseléshez való viszonyulása a probléma eredője: míg az emberi jogok rendszerében a konfliktus a békéhez való jog megsértéseként jelenik meg, addig a humanitárius jog nem vitatja

⁴³ „... [a biztonságiasítás] ... a modern politikában – különösen 2001. szeptember 11. után – a hatalomgyakorlás egyik bevett eszközévé vált a nyugati világban is. Azért válhatott bevett eszközzé, mert a társadalmak az ún. biztonsági helyzetekben (vagyis akkor, amikor valamit fenyegetésként értelmeznek és élnek meg) ... mindig a végrehajtó hatalom, vagyis a kormányok felé fordulnak, tőlük várják a megoldást, s ehhez általában megadják a bizalmat is.” TALAS 2016. 1.

⁴⁴ Közel 30 magas és közepes intenzitású fegyveres konfliktus az Armed Conflict Database szerint <https://acd.iiss.org/en> (2016.05.22.)

⁴⁵ CHESTERMAN 2005

⁴⁶ „... the instruments of war do have a role to play in preserving the peace” OBAMA 2009

annak legalitását (az a *jus ad bellum*, nem pedig a *jus in bello* alá tartozik).⁴⁷

Következtetések

Az emberiség fennmaradása, biztonságunk, egészségünk, illetve jólétünk tekinthető a harmadik generációs jogok által védett (védendő) értékeknek. Szabályozásuk a globális problémák megoldásának alapját jelenthetik. Ugyanakkor tény, hogy a harmadik generációs jogok jogosultjai, kötelezettjei, valamint pontos tartalmuk nehezen definiálható.

Bár a kifejezett célok (például béke, biztonság, fejlődés) magától értetődőnek tűnnek, jogi szabályozásuk, illetve érvényesítésük és érvényesülésük mindenképp szükséges ahhoz, hogy a fejlődés jelenlegi szintjét fenntartsuk. Az emberi jogok exponenciális fejlődése azonban relatíve rövid idő alatt ment végbe a XX. század második felében, és a kormányzati politikák nem minden esetben tudtak velük lépést tartani, ugyanakkor, mint az emberi jogok garanciáit biztosítóknak kiemelt szerep jut nekik a végrehajtásban (az emberi jogok biztosítása nem nélkülözheti sem a politikai, sem a kormányzati a pénzügyi támogatást).

A békéhez való jog gyakorlásának biztosítása megköveteli, hogy az államok, kormányok politikái a háborús fenyegetés kiküszöbölésére irányuljanak – a biztonság államérdek. Ugyanakkor a biztonság és az emberi jogok egymástól el nem választható fogalmak.

Valamennyi államnak és nemzetközi szervezetnek minden tőle telhetőt meg kell tennie a békéhez való jog megvalósításának támogatására és a megfelelő intézkedések elfogadására mind nemzeti, mind nemzetközi szinten.

A béke, a fejlődés és a demokrácia egy interaktív hármas részei. Az állampolgárok védelme a közösségek legfontosabb feladatainak egyike, megszilárdítása a demokratikus együttélés egyik alapköve.

A nemzetközi jog színterén az emberi jogok és a nemzetek biztonsága mint versenyző értékek vannak jelen. Tény, hogy a potenciális agresszió ellen védekezve az államok általában (az elrettentés politikáját alkalmazva) a haderő, a fegyverzet növelésére, fejlesztésére törekednek.

⁴⁷ „Human law ... has suggestions within it, albeit hesitant and underdeveloped, that aggressive war is itself a violation. Put otherwise, there is a human right to peace. Thus, the inquiry into whether killing in wartime amounts to arbitrary deprivation of life involves an assessment of whether the perpetrator of the violation was indeed acting unlawfully, that is, whether the use of force was compatible with the *jus ad bellum*.” SCHABAS 2007. 593.

A biztonság érdekében vívott háborúk – mint minden fegyveres konfliktus – azonban az alapvető emberi jogok sérelmével járnak.

A fegyveres konfliktusok paradoxonja, hogy az emberi jogok megsértésére azért kerül sor, hogy az emberi jogok (köztük a békéhez való jog) érvényesülhessenek, hiszen az igazságos, erkölcsileg igazolható háborúról többek között csak akkor beszélhetünk, ha a konfliktus negatív hatásai, következményei enyhébbek, mint ha nem kerülne sor katonai fellépésre. Az új évezred hajnalán célul kell tűznünk magunk elé, hogy a békéhez való jog érvényesülésének legalább a lehetőségét megteremtsük, ennek pedig feltétele a békéhez való jog konkrét (kikényszeríthető) mivoltának erősítése, alátámasztása, ellentétben annak pusztán elvont fogalomként, általános célként való kezelésével.

Felhasznált irodalom:

ALSTON, Philip: Conjuring Up New Human Rights: A Proposal for Quality Control, *The American Journal of International Law*, Vol. 78, No. 3, 1984. július, pp 607-621

CHESTERMAN, Simon, Just War or Just Peace After September 11: Axes of Evil and Wars Against Terror in Iraq and Beyond. *New York University Journal of International Law and Politics*, Vol. 37, 2005. pp 281-301

ERDŐS, André: Az ENSZ a 21. század küszöbén, *Külpolitika* 1996. 2. szám, pp 3-9

HAMILTON, Hudson: Mōri v. Japan: The Nagoya High Court Recognizes the Right to Live in Peace (2010. június 1.). *Pacific Rim Law & Policy Journal*, Vol. 19, No. 3, 2010. pp 549-563

HANNAN, Mohammad Abdul: Third Generation Human Rights and the Good Governance (2010. november 29.). *OIDA International Journal of Sustainable Development*, Vol. 2, No. 5, 2010. pp 41-50

HAYDEN, Patrick: Constraining War: Human Security and the Human Right to Peace, *Human Rights Review*, October-December 2004, pp 35-55

KARDOS, Gábor: Emberi jogok egy új korszak határán, T-Twins Kiadó, 1995.

MACKLEM, Patrick: Human Rights in International Law: Three Generations or One? (2014. október 28.), pp 1-46
<http://ssrn.com/abstract=2573153> (2016.05.03.)

OBAMA, Barack H.: Nobel Lecture, Oslo, 2009. december 10.
https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2009/obama-lecture_en.html (2016.05.20.)

RIPSTEIN, Arthur: Just War, Regular War, and Perpetual Peace (February 1, 2015) Kant-Studien, Vol. 1, 2016, Forthcoming, pp 1-16
<http://ssrn.com/abstract=2600518> (2016.05.20.)

SARIGIANNIDIS, Miltiadis: On a Right and a Duty to the Truth and Its Relevance to International Peace and Justice (2014. október 11.). International Organizations and the Protection of Human Rights: Essays in Honor of Professor Paroula Naskou-Perraki (szerk.: Thomas Skouteris és Michael Vagias), Themis Publications 2014, pp 31-46
<http://ssrn.com/abstract=2508685> (2016.05.20.)

SCHABAS, William A.: Lex Specialis? Belt and Suspenders? The Parallel Operation of Human Rights Law and the Law of Armed Conflict, and the Conundrum of Jus Ad Bellum in Isr. L. Rev. Vol. 40 No. 2, 2007, pp 592-613

SHARP, Dustin N.: Re-Appraising the Significance of 'Third-Generation' Rights in a Globalized World (2015. július 23.), pp 1-20
<http://ssrn.com/abstract=2635236> (2016.05.02.)

SULYOK, Gábor: A békéhez való jogról, Rendszerváltás, demokrácia és államreform az elmúlt 25 évben, Wolters Kluwer Complex Kiadó, Budapest 2014, pp 501-514

TÁLAS, Péter: A terrorveszélyhelyzet-diskurzus margójára in Stratégiai Védelmi Kutatóközpont NÉZŐPONTOK 2016/1. 2016. április 13. pp 1-7

TOMASEVSKI, Katarinai: The Right to Peace, Current Research on Peace and Violence, Vol. 5, No. 1, 1982 pp 42-69

VASAK, Karel: A 30-year struggle: the sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights, The UNESCO Courier, 1977. november, pp 29-32

VASAK, Karel: Revisiter la troisième génération des droits de l'homme avant leur codification, Héctor Gros Espiell amicorum liber, 1997, Vol. 2, pp 1649-1679

WOODS, Jeanne M.: Theorizing Peace as a Human Right (2014. április 1.) 7 Hum. Rts. & Int'l Legal Discourse 178 (2013); Loyola University New Orleans College of Law Legal Studies Research Paper 2014-02. pp 177-236

The Right to Peace

Summary

Third generation rights have emerged as a result of globalization and post-industrial problems and the catalogue of these rights is still expanding. The Right to Peace is a complex and abstract concept, whose precise content and enforceability is questionable. In order to fill it with content and being able to enforce it, the emphasis shall be shifted from Humanitarian Law to Human Rights Law. The Right to Peace shall be regarded as a comprehensive right which deals not only with certain aspects of security and well-being, but one that functions as a basis for first and second generation rights. We shall aim at ensuring the possibility of its effectiveness, and this requires the underpinning and strengthening of its specific (enforceable) nature (as opposed to treating it as an abstract concept or general aim).